

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

Кафедра фінансів і банківської справи

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ ІЗ ДИСЦИПЛІНИ «ГРОШІ ТА КРЕДИТ»
ДЛЯ СТУДЕНТІВ УСІХ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ,
ДЕННОЇ ТА ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ**

Полтава 2017

Конспект лекцій із дисципліни «Гроші та кредит» для студентів усіх економічних спеціальностей, денної та заочної форм навчання – Полтава: ПолтНТУ, 2017. – ____с.

Укладач: І.М. Кречотень, к.е.н., доцент

Відповідальний за випуск: завідувач кафедри фінансів і банківської справи,
Л.О. Птащенко, д.е.н., професор

Затверджено науково-методичною
радою університету
протокол № ____, від _____ р.

Рецензент: Максименко О.С., к. е. н., доц.

	ЗМІСТ	3
	Вступ	5
Тема 1.	Сутність та функції грошей.	6
1.1.	Поява грошей як об'єктивний наслідок розвитку товарного виробництва. Раціоналістична та еволюційна теорія походження грошей	6
1.2.	Форми грошей та їх еволюція. Кредитні гроші	8
1.3.	Функції грошей	13
	Література до розділу	15
Тема 2.	Грошовий оборот та грошова маса	17
2.1.	Економічна сутність грошового обороту	17
2.2.	Грошовий оборот та грошова маса. Грошові агрегати	21
2.3.	Закони грошового обігу	24
	Література до розділу	26
Тема 3.	Грошовий ринок.	27
3.1.	Сутність та особливості функціонування грошового ринку, суб'єкти та об'єкти грошового ринку	27
3.2.	Інституціональна структура грошового ринку	29
3.3.	Поняття попиту на грошовому ринку, його складові	31
3.4.	Пропозиція грошей, механізм формування пропозиції, мультиплікація грошової маси	33
	Література до розділу	36
Тема 4.	Грошові системи	37
4.1.	Сутність грошової системи, її елементи та роль	37
4.2.	Основні типи грошових систем та їх еволюція	39
4.3.	Створення та розвиток грошової системи України	43
	Література до розділу	46
Тема 5.	Інфляція та грошові реформи	48
5.1.	Сутність інфляції, причини та наслідки	48
5.2.	Види інфляції	50
5.3.	Вимірювання інфляції	53
5.4.	Особливості інфляції в Україні	55
	Література до розділу	58
Тема 6.	Валютний ринок та валютні системи	59
6.1.	Сутність валюти та її конвертованість	59
6.2.	Валютний курс та способи його визначення	61
6.3.	Режими формування валютних курсів	65
6.4.	Валютний ринок, сучасні тенденції	68
6.5.	Формування валютної системи України	71
	Література до розділу	74
Тема 7.	Необхідність та сутність кредиту. Види, функції та роль кредиту	77
7.1.	Загальні передумови та економічні чинники появи	77

	кредиту	
7.2.	Теоретичні концепції кредиту	80
7.3.	Функції та роль кредиту	81
7.4.	Форми кредиту	83
7.5.	Позичковий процент, норма позичкового проценту	85
	Література до розділу	90
Тема 8.	Кредитна система, її структура	91
8.1.	Сутність кредитної системи, фактори її появи та розвитку	91
8.2.	Банківська система, її елементи	94
8.3.	Небанківські кредитні установи	96
	Література до розділу	100

ВСТУП

Складні соціально-економічні умови, в яких опинилась наша країна, вимагають проведення суттєвих перетворень в усіх сферах суспільного життя. Особливо гостро постало питання стабілізації кредитно-грошового сектору економіки. За таких умов, питання підготовки високоякісних фахівців, здатних не лише аналізувати проблеми монетарного сектору, а і розробляти конкретні рекомендації щодо їх подолання, є особливо актуальним.

Важливу роль у підготовці таких спеціалістів відіграє вивчення дисципліни «Гроші та кредит».

Метою і завданням вивчення навчального курсу «Гроші та кредит» – є оволодіння студентами базовими знаннями із теорії грошей та кредиту, а також навичками з вирішення практичних завдань, що можуть виникати у даній сфері.

Навчальний курс «Гроші та кредит» тісно пов'язаний із такими дисциплінами, як «Економічна теорія», «Макроекономіка», «Національна економіка», «Банківська система».

Метою даного конспекту лекцій є забезпечення студентів методичними матеріалами, що є необхідними для вивчення курсу «Гроші та кредит», особливо, в умовах збільшення питомої ваги самостійної роботи. Конспект лекцій містить інформацію за основними темами курсу, завдання для самоконтролю, питання для обговорення на практичних заняттях, теми рефератів. Також представлений список літературних джерел, що використовувався автором при написання конспекту, та може бути корисний для студентів, що вивчають дану дисципліну.

Конспект лекцій призначений для студентів усіх економічних спеціальностей, денної та заочної форм навчання.

ТЕМА 1. Сутність та функції грошей.

1.1. Поява грошей як об'єктивний наслідок розвитку товарного виробництва. Раціоналістична та еволюційна теорія походження грошей.

1.2. Форми грошей та їх еволюція. Кредитні гроші.

1.3. Функції грошей та їх еволюція.

1.1. Поява грошей як об'єктивний наслідок розвитку товарного виробництва. Раціоналістична та еволюційна теорія походження грошей.

Гроші – одне з найдавніших явищ у житті суспільства, воно відіграє важливу роль у його економічному і соціальному розвитку. Дослідження грошей та їх впливу на стан економіки здійснює грошова (монетарна) теорія, яка є складовою загальної економічної теорії.

Існує дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей та закономірностей їх розвитку: *раціоналістична* та *еволюційна* (рис. 1.1).

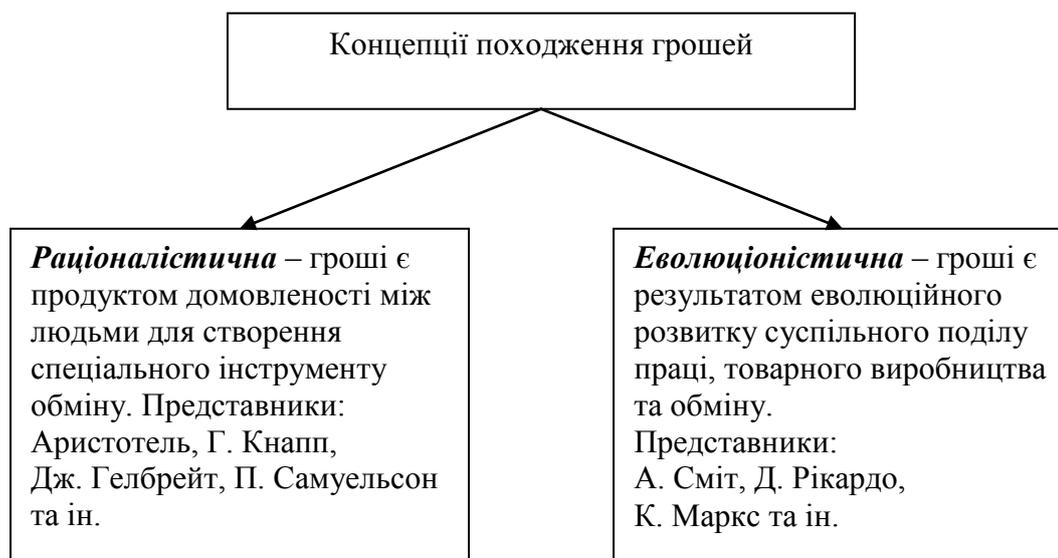

Рис. 1.1. Концепції походження грошей

Представники класичної теорії розглядають гроші не інакше як технічне знаряддя обміну та торгівлі, ставлячи на перше місце їхню функцію обігу. К. Марксом було зроблено аналіз історичного процесу еволюційного розвитку грошей за рахунок багаторівневої спеціалізації виробництва, суспільного поділу праці та розширення масштабів суспільного обміну, що проявився в різних формах вартості, які пройшли тривалу еволюцію.

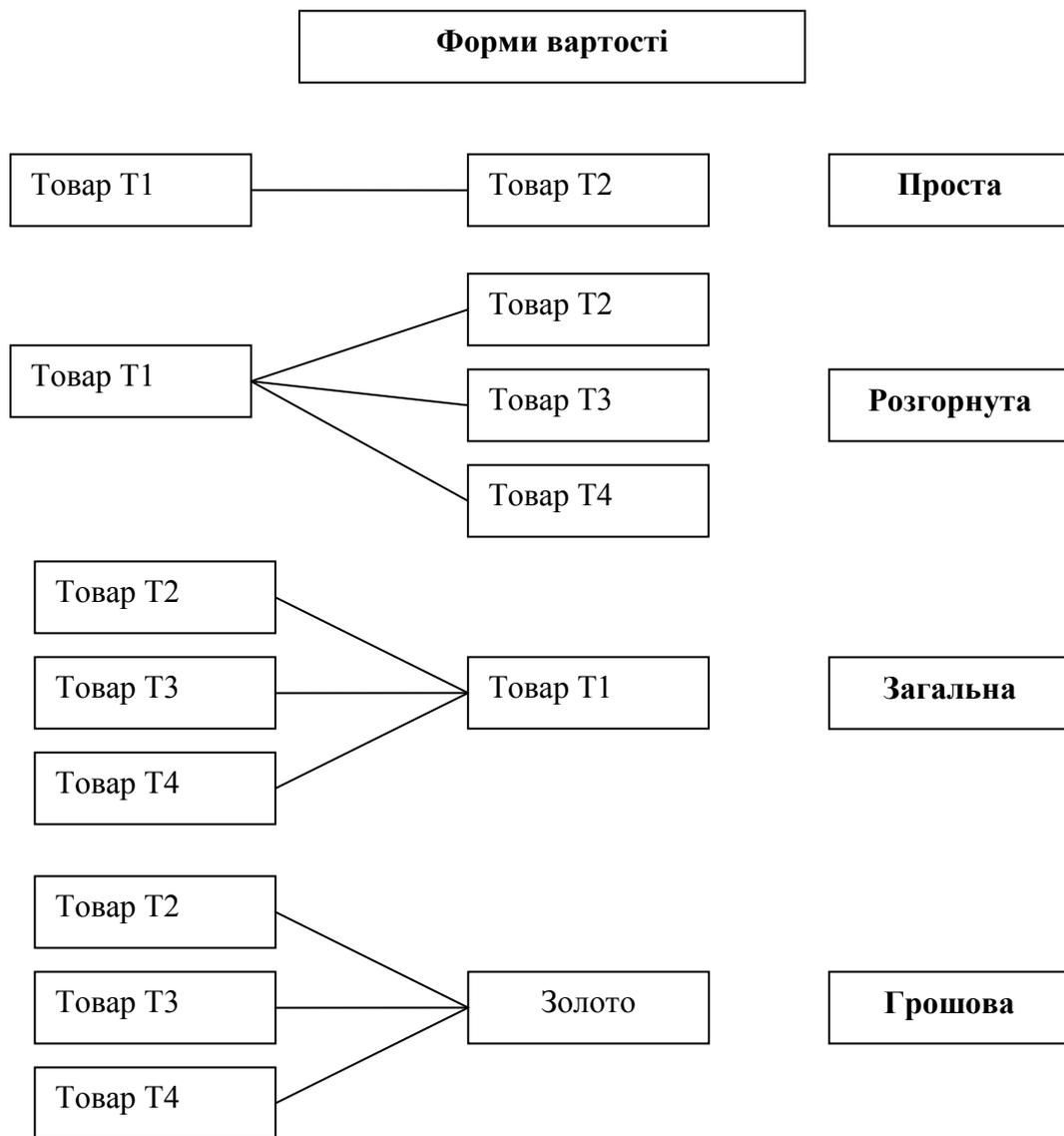

Рисунок 1.2. Форми вартості

Проста форма вартості притаманна для суспільств із низьким рівнем розвитку продуктивних сил. За натурального господарства надлишок виготовленої продукції має місце досить рідко, тому обмінні процеси не набувають системного характеру. Мінова вартість товарів формується випадково і часто змінюється, залежно від того обмін якої продукції відбувається.

Розгорнута форма вартості формується в умовах розвитку господарських процесів, поділу праці. На ринок потрапляє значний обсяг надлишкових товарів і відбувається прирівняння одного товару до низки інших. Розгорнута форма власності виражала більш розвинений обмін. У той же час вартість кожного товару не діставала закінченого вираження. Оскільки число товарів-еквівалентів було невизначеним, вартість діставала різноманітне і різнорідне вираження. Тому виділялися товари, що у даний період часу на місцевому ринку товарів стали виражатися в одному товарі, що стає загальним еквівалентом.

Виникла загальна форма вартості, яка характеризується появою товару-еквіваленту. У різний час, на різних територіях його роль відігравали: худоба, хутро, сіль – тобто товари, на які завжди був попит. Товар-еквівалент часто міняється, залежно від ринкової кон'юнктури.

Поступово, в результаті тривалого розвитку обмінних процесів, роль грошей починають виконувати дорогоцінні метали, насамперед золото, що найкращим чином змогло задовольнити потреби учасників обмінних процесів. Переваги металевих грошей були очевидними: легкість зберігання та транспортування, подільність із збереженням вартості (худобу, хутро не можливо було розділити між декількома обмінними операціями), висока вартість у малій вазі тощо. Утвердження дорогоцінних металів у ролі товару-еквівалента, ознаменувало появу наступної форми вартості – грошової.

Таким чином, гроші – це товар, що виокремлюється серед інших та починає виконувати роль загального еквіваленту. Він стає виразником споживчих вартостей інших товарів, сприяє їх обміну. Поява грошей значно прискорює обмінні операції та економічний розвиток суспільства.

1.2. Форми грошей та їх еволюція.

У процесі своєї еволюції гроші існували у різних формах, які об'єднують у дві великі групи: повноцінні та неповноцінні гроші.

Повноцінними називають гроші, що представлені товаром, який має свою внутрішню вартість яка повністю співпадає із вартістю в обміні. Наприклад, вартість хутра як еквіваленту дорівнює вартості хутра як товару, що використовують для виробництва одягу. Повноцінні гроші поділяються на товарні та металеві. Історично першою формою повноцінних грошей стали товарні гроші.

Товарні гроші здатні виступати загальним еквівалентом тому, що на їх виготовлення затрачено суспільну працю. Історично у різних суспільствах роль товарних грошей виконували предмети першої необхідності (сіль, зерно, риба, худоба) та предмети розкоші й прикраси (намисто, хутра та ін.). Попередницею однієї з основних грошових одиниць Давньої Русі – гривні – більшість дослідників вважають шийну прикрасу. Але відзначається також її зв'язок з рахунком худоби по головах або гривах [3].

Наступні епохи зростання продуктивності праці й розширення товарного обміну та його територіальних меж породили нові вимоги до знарядь обміну. Потрібні були такі засоби обміну, що володіли б однорідністю матеріалу, подільністю, тривалий час зберігали свою вартість тощо. Ось чому із загального числа обмінюваних вартостей в ролі загального еквівалента закріпилися метали.

Металеві гроші спочатку з'явилися як шматки металу різної форми та ваги. Пізніше з'явилася кругла *монета* – найдосконаліша форма повноцінних грошей. У ролі грошей на перших порах використовувалися різні метали й вироби з них: залізо, мідь, бронза та ін. Найдавнішими є монети з електри – сплаву золота і срібла. Вперше вони з'явилися у Лідії в Малій Азії (852-685 р. до н.е.) [4]. Згодом природні властивості золота і срібла виділили ці метали, в якості грошових металів вони використовувались в епоху золотого і срібного біметалізму, а наприкінці XIX ст. настала епоха золотого монометалізму.

Неповноцінні гроші – це гроші, які не мають власної субстанціональної вартості. Основними їх формами є білонна (розмінна) монета, паперові гроші (казначейські зобов'язання), банківські зобов'язання (банкноти), депозитні вклади, електронні гроші. Усі вони застосовуються як гроші лише тому, що, одержуючи їх як платежі, учасники ділових угод розраховують використати їх для майбутніх платежів.

Паперові гроші – нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою для покриття бюджетних витрат і наділяються нею примусовим курсом та законодавчо закріпленням обов'язком приймати у всіх видах платежів. Оскільки паперові гроші відірвані від вартості і реальних потреб обороту та емітуються державою для покриття бюджетного дефіциту, то їх ще називають *декретними*, або *казначейськими грошима*.

Категорія «паперові гроші» має два тлумачення, які не слід між плутати собою: 1) широке, якщо йдеться про грошові знаки, що виготовлені з паперу, в тому числі розмінні і нерозмінні банкноти, казначейські білети тощо; 2) вузьке, коли паперові гроші ототожнюються зі знаками вартості, що емітуються казначейством для покриття витрат держави. У теорії грошей переважно використовується категорія «паперові гроші» у вузькому розумінні як символи вартості.

Їх використання в обігу зумовлене об'єктивними причинами, що пов'язані:

– з переходом до машинного способу виробництва, коли товарна маса стала зростати значно швидше, ніж зростав видобуток грошового матеріалу (золота), а золоті гроші великої вартості не могли обслуговувати дрібні за величиною вартості обороти товарів;

– з недостатньою економічною еластичністю вартісно стабільного золотого грошового обігу до потреб швидкого розширення чи звуження товарної маси, що реалізується;

– з легкістю зберігання, перевезення і зручністю у розрахунках.

Однак основною причиною використання паперових грошей є наявність дефіциту державного бюджету та необхідність виконання державою своїх зобов'язань перед кредиторами та населенням. Якщо їх випуск відповідав

реальній ринковій потребі, вони могли певний час ефективно забезпечувати обмінні операції. Однак, як правило вони швидко знецінювалися.

Категорія «**кредитні гроші**» охоплює загальну назву різних видів грошей, що виникли в процесі заміщення майнових боргових зобов'язань підприємств, приватних осіб і держави. Вони виникають на основі інструментів, що обслуговували кредитні операції, насамперед, векселя. Поступово, право випуску кредитних грошей переходить до центральних банків. Їх обіг регулюється двома законами:

По-перше, емісія кредитних грошей здійснюється на основі зворотного принципу. Тобто вони випускаються в обіг на умовах повернення у визначений час. Тому обслуговувавши ділову угоду вони повертаються до банку.

По-друге, забезпеченість емісії кредитних грошей. Дотримання вимог цього закону означає, що позики надаються для забезпечення реальних потреб товаровиробників й інших учасників товарообороту у грошах. Тобто, їх кількість не є довільною.

Дотримання цих законів робить кредитні гроші суттєво відмінними від паперових грошей.

Таким чином, **кредитні гроші** – це гроші особливого типу, що нерозмінні на золото, а в обіг випускаються центральним (національним) банком як банкноти.

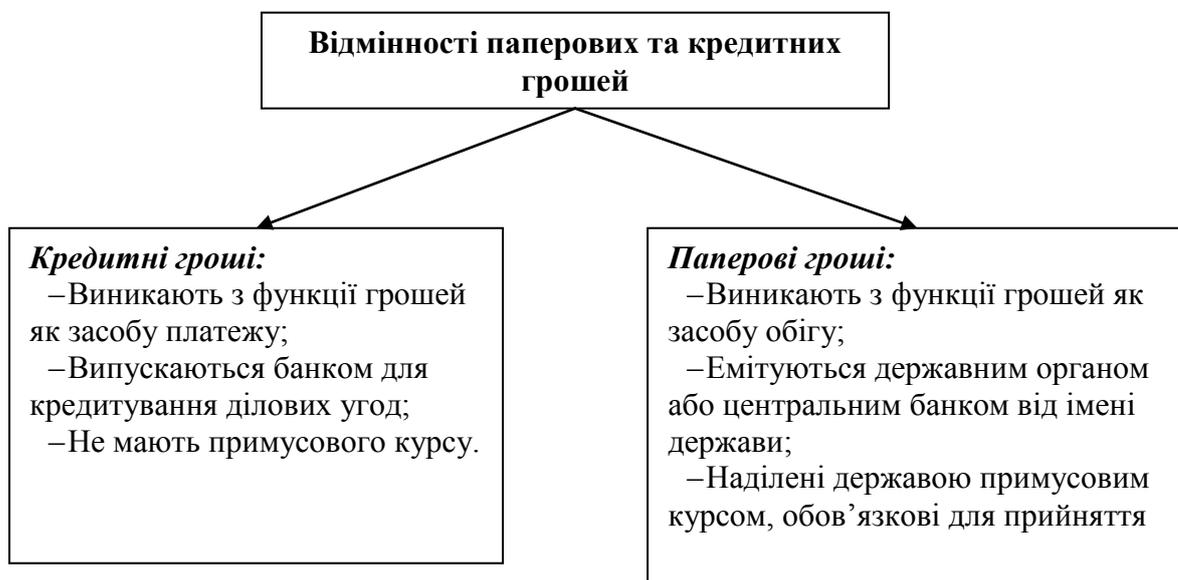

Рис. 1.3. Відмінності кредитних та паперових грошей

Обслуговуючи ділові угоди, кредитні гроші за час свого існування набули таких еволюційних форм: векселя, банкноти, чека, депозитних і електронних грошей. Історично, першою формою кредитних грошей став вексель.

На сьогодні банкноти є основним видом кредитних грошей та істотно відрізняються від векселів (рис. 1.4.).

Поняття «кредитні гроші» під впливом того або іншого фактора класифікують за кількома критеріями: а) залежно від форми існування – розрізняють паперові гроші, монети, депозитні гроші, електронні гроші; б) залежно від емітента й характеру емісії – казначейські та банківські гроші.

Рис. 1.4. Відмінності між банкнотами та вексялями

Депозитні гроші – це різновид кредитних грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не мають речового виразу і використовуються в безготівковій формі. Їх рух здійснюється за рахунками в банках і не виходить за межі банківської системи. До руху вони приводяться за допомогою технічних інструментів – чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Система депозитних грошей має істотні переваги перед готівковою формою грошей: значно економніша, зручніша в користуванні, піддається контролю з боку банків та держави. Тому в сучасних умовах депозитні гроші стали основною формою грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Їх частка становить близько 90% усієї грошової маси в обороті.

Відносно молодою формою грошей є електронні гроші.

Електронні гроші – це одиниці вартості, що зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, що їх випускає, і є грошовими зобов'язаннями цієї особи, що виконується в готівковій або в безготівковій формі. Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк. В Україні банк має право здійснювати випуск електронних

грошей номінованих лише в гривні. Банк, що здійснює випуск електронних грошей, бере на себе зобов'язання з їх погашення. Користувачем електронних грошей може бути суб'єкт господарювання або фізична особа [5].

Отже, поняття «**електронні гроші**», відповідає таким характеристикам:

- це засіб обчислення вартості або одиниця вартості;
- носієм електронних грошей є технічний пристрій;
- електронні гроші приймаються як засіб платежу за товари і послуги особами іншими, ніж емітент (тому не відноситься до електронних грошей засоби платежу, що приймаються лише їх емітентами, наприклад, ваучери поповнення рахунку мобільних операторів тощо);
- електронні гроші є грошовими зобов'язаннями емітента.

Отже, **електронні гроші** за своєю функціональністю абсолютно ідентичні традиційним. Їх можна отримати, заробити, подарувати, продати, ними можна оплатити товар або послугу. Причому швидкість розрахунків і операцій – моментальна, як у випадку з матеріальними грошима, а дальність розрахунків і можливості такі ж широкі, як у випадку з операціями з банківським рахунком.

Існують два види електронних грошей. Перші – на базі карток, другі – на базі мереж. Обидва види в свою чергу поділяються на анонімні і неанонімні. Анонімні дозволяють здійснювати операції без ідентифікації (тобто як у випадку з традиційними купюрами), а другі – вимагають ідентифікації учасників грошової операції. Найбільш популярні у світі системи на основі карт – Mondex, Proton, CLIP, Visa Cash [6; 7].

Щоб стати учасником і користуватися послугами будь-якої платіжної системи потрібно пройти процес реєстрації й відкрити в ній електронний рахунок у вигляді електронного гаманця. Електронний гаманець зберігає інформацію про суму коштів на рахунку користувача в даній платіжній системі. Найпопулярнішими в українському сегменті мережі Інтернет є такі системи електронних грошей: Webmoney, Яндекс.гроші, RBK Money, Ukrmoney, Інтернет.гроші, E-Gold та PayPal.

Paypal – найбільша електронна платіжна система, в якій зареєстровано понад 150 млн. рахунків у всьому світі. Вона належить компанії eбай і тісно інтегрована з відомим Інтернет аукціоном. Однак зараз українці можуть тільки реєструватися в системі та вносити кошти для проведення подальших операцій. Виведення грошей та перетворення їх у готівку є значно складнішим.

На даний час електронні гроші набувають все більшої популярності. Цьому сприяє розвиток електронної комерції.

1.4. Функції грошей та їх еволюція.

Функції грошей є конкретним проявом їхньої сутності. У цьому плані очевидно, що трансформація економічної природи сучасних грошей зумовлює й модифікацію їхніх функцій. Традиційно в економічній науці виділяють п'ять головних функцій грошей (рис. 1.5.).

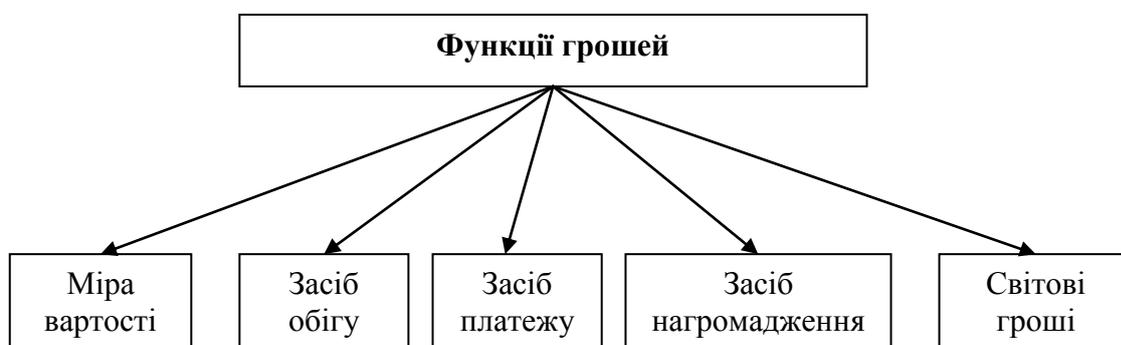

Рис. 1.5. Функції грошей

Усі ці п'ять функцій грошей у їх системній єдності становлять реальний рух грошей (реальне функціонування грошової маси). Зміст тієї чи іншої функції грошей відображає особливості досягнутого рівня (етапу) еволюції самих грошей.

Найважливішою функцією грошей є їхня *міра вартості*, тобто спроможність вимірювати вартість усіх товарів та бути посередником при визначенні ціни. Разом з тим необхідно мати на увазі, що не гроші роблять товари порівнюваними. Товари порівнювані за допомогою грошей тому, що вони, як і гроші, є продуктами людської праці, мають однорідну з ними базу порівняння – абстрактну працю. Виражена в грошах вартість товару є *ціною*. Функція міри вартості відображає відношення товару до грошей як загального еквівалента. Однак для визначення ціни товару цього недостатньо. Оскільки на виробництво різних товарів витрачається неоднакова кількість абстрактної праці, то гроші реалізують свою функцію міри вартості через взаємодію з *масштабом цін* [3].

Масштаб цін – це засіб та спосіб вимірювання вартості товару в грошових одиницях. В умовах металевго обігу та золотого стандарту масштаб цін виражає кількість металу, срібла, золота, яка відповідає одній грошовій одиниці [8]. У сучасних умовах масштаб цін змінюється стихійно, незалежно від волі держави, під впливом інфляційних процесів в економіці. Тобто, місце і роль масштабу цін в процесі ціноутворення істотно змінилися. Уже не держава свідомо змінює масштаб цін, а стихійні процеси в ціноутворенні змінюють його. Підтримування масштабу цін на певному, відносно сталому рівні є важливою задачею кожної

держави, оскільки він відіграє важливу технічну роль при виконанні грошми функції міри вартості.

У функції *засобу обігу* гроші відіграють роль тимчасового посередника при обміні товарів. У сфері товарного обігу при купівлі-продажу товарів гроші (готівкою або на банківському рахунку) обов'язково повинні бути в наявності. Переміщуючи товар з рук у руки та доводячи товар до споживача, гроші безпосередньо перебувають у русі, переходять від однієї особи до іншої, пов'язуючи акти обміну в єдиний процес обігу товарів.

Обидві функції грошей як міри вартості і як засобу обігу органічно взаємопов'язані. Саме ці дві основні функції зумовлюють сутність грошей. Функція грошей як засобу обігу доповнює функцію грошей як міри вартості.

Функція грошей як *засобу платежу* відображає особливості кредитного господарства. На відміну від функції грошей як засобу обміну, дана функція не передбачає наявності одночасного еквівалентного обміну грошей та товар чи послугу. Наприклад, купуючи товар у кредит, покупець отримує відразу товар, а потім сплачує гроші.

Розвиток кредиту і банківської системи закономірно звужує поле застосування грошей як засобу обігу і значно розширює масштаби використання кредитних грошей – грошей як платіжного засобу. Переважання грошей як засобу обігу характерне для кризових економічних умов.

Однак, виконання грошима функції засобу платежу створює можливість виникнення ситуації взаємної неплатоспроможності і заборгованості. У результаті розрив в одній із ланок платіжного ланцюга призводить до руйнування всього ланцюга боргових зобов'язань і виникнення масових банкрутств товаровласників.

У функції *засобу нагромадження* гроші вилучаються з товарного обігу і нагромаджуються. Такі заощадження є об'єктивною потребою розвитку ринкового господарства. Банки акумулюють гроші як засіб нагромадження і через позику знаходять їм прибуткове застосування в інших структурних ланках народного господарства. Виконання грошима функції засобу нагромадження є важливою передумовою розвитку кредитних відносин, за допомогою яких можна використовувати тимчасово вільні кошти, що утворюються в різних сферах господарства і населення для надання їх у позику підприємствам та організаціям інших галузей та окремим кредиторам.

Світові гроші у функціональному плані відображають вихід товарно-грошового обміну за межі національних кордонів. Порівняння купівельної спроможності грошових одиниць різних країн світу відбувається на міжнародних грошових (валютних ринках). При цьому виникає специфічний інструмент міжнародного порівняння національних грошей – валютний курс.

У сучасних умовах у зв'язку з демонетизацією золота і дією регіональних та світових валютних систем золото у функції світових грошей успішно замінюється валютами, що відіграють роль світових грошей. Такими грошми нині виступає долар, спеціальні засоби запозичення (СДР), євро, японська єна, швейцарський франк, фунт стерлінгів, канадський долар, австралійський долар та інші валюти деяких наймогутніших в економічному відношенні країн світу.

Запитання для самоконтролю

1. Як Ви можете пояснити твердження щодо того, що гроші є одним з найважливіших винаходів людства.
2. Які існують погляди щодо погодження грошей? Охарактеризуйте аргументи кожної з них.
3. Які існують види грошей?
4. Поясніть відмінності між повноцінними та неповноцінними грошима.
5. Охарактеризуйте сутність кредитних грошей, поясніть причини їх появи.
6. Розкрийте особливості електронних грошей та перспективи їх подальшого розвитку.
7. Охарактеризуйте відмінності між функцією грошей як засобу обігу і як засобу платежу

Питання для обговорення на практичних заняттях

1. Фактори та передумови виникнення грошей.
2. Раціоналістична та еволюційна теорія походження грошей.
3. Повноцінні гроші, їх сутність та види.
4. Неповноцінні гроші. Особливості кредитних грошей.
5. Електронні гроші, їх роль у сучасній економіці.
6. Функції грошей та їх еволюція.
7. Теорії грошей. Кількісна теорія грошей.

Темати рефератів

1. Роль золота у розвитку економічних відносин.
2. Товарні гроші, їх види та еволюція.
3. Роль грошей у командно-адміністративній та ринковій економіках.
4. Проблеми та перспективи розвитку електронних грошей в Україні.

Література до розділу

1. Аристотель «Нікомахова етика» / Пер. В. Ставнюк. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – Т. 4. – 480 с.

2. Самуельсон Пол Э. Экономика / Пол Э. Самуельсон, Вильям Д. Нордхауз ; пер. с англ. – 16-е изд. – М.: Вильямс, 2000. – 688 с.
3. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник. / Д.І. Коваленко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 344 с.
4. Історія виникнення грошей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://readbookz.com/pbooks/book-25/ua/chapter-1174/>. Назва з екрану.
5. Офіційний сайт Національного банку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.bank.gov.ua>
6. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні // Закон України від 05.04.2001 № 2346-III;
7. Положення про електронні гроші в Україні // Постанова Правління Національного банку України, від 04.11.2010 № 481.
8. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навч. посібник. / Д.І. Коваленко. В.В.Венгер. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – С. 578.
9. Гроші та кредит: Підручник / За ред. М. І. Савлука. – К., 2006. – 748 с.

ТЕМА 2. Грошовий оборот та грошова маса.

2.1. Економічна сутність грошового обороту.

2.2. Модель грошового обороту та грошові потоки.

2.3. Грошова маса та грошові агрегати.

2.4. Закони грошового обігу.

2.1. Економічна сутність грошового обороту.

Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, тому безперервним є і рух грошей, що його обслуговує. Взятий сам собою цей процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні являє собою *грошовий оборот* [1].

Грошовий оборот – безперервний рух грошей у процесі виробництва, розподілу й обміну суспільного продукту і перерозподілу національного доходу, здійснюється через обіг готівки та шляхом безготівкових розрахунків. Основні риси грошового обороту на макроекономічному рівні і мікрорівні показані на рисунку 2.1.

Рис. 2.1. Особливості грошового обороту на макро та мікрорівнях

Сукупний грошовий оборот не є механічною сумою оборотів грошей у межах індивідуальних капіталів, а являє собою самостійне економічне явище, безпосередньо пов'язане з процесом суспільного відтворення в цілому.

Суб'єктами грошового обороту є всі юридичні та фізичні особи, що є учасниками господарських відносин та приймають участь у створенні, розподілі, обміні та споживанні ВВП. Як правило, їх об'єднують у такі групи:

- фірми, що являють собою сукупність суб'єктів, що забезпечують створення ВВП;
- сімейні господарства, що являють собою сукупність суб'єктів, які забезпечують виробництво ВВП та його кінцеве споживання;
- державні структури, що являють собою сукупність суб'єктів, які забезпечують розподіл та перерозподіл ВВП;
- фінансові посередники, що являють собою сукупність суб'єктів грошового ринку, які акумулюють та розміщують тимчасово вільні кошти усіх суб'єктів господарювання.

Взаємодія суб'єктів здійснюється на ринках продуктів, ресурсів, фінансовому та світовому.

2.2. Модель грошового обороту та грошові потоки.

Усі розрахунки і платежі, що здійснюються між учасниками господарських відносин, утворюють *грошовий оборот*. М. І. Савлук визначає грошовий оборот як сукупність всіх грошових потоків в економіці за певний період. На його думку, грошовий потік – сукупність платежів, котрі обслуговують окремий етап (чи його частину) процесу розширеного відтворення [2].

У залежності від їх призначення у відтворювальному процесі вони групуються у певні грошові потоки. А відмінності, які існують у характері економічних відносин між вищеозначеними суб'єктами грошового обороту, дають підстави структурувати його на чотири сектори: грошовий обіг, фінансовий оборот, кредитний оборот, фіскально-бюджетний оборот [3].

Сектор грошового обігу характеризується еквівалентним одностороннім рухом грошей від споживача до виробника. Він обслуговує сферу товарного обміну. Саме обмін товарів є основою грошового обігу. Зміна форм вартості, тобто обмін товарів на гроші та подальше використання грошей для придбання нових товарів та послуг, створюють можливість постійного руху грошей: Т–Г–Т.

Фіскально-бюджетний оборот охоплює фінансові відносини, які зумовлюють відчуження певної частини доходів, суб'єктів господарювання у вигляді податків, штрафів, відрахувань та інших платежів на користь держави.

Кредитний оборот охоплює сферу перерозподільних відносин, у якій власність суб'єктів господарювання не відчужується, а лише передається в

тимчасове користування іншим особам, за що власник отримує дохід у вигляді відсотків або дивідендів. Активними суб'єктами цього обороту є фінансові посередники (в тому числі банки) та суб'єкти господарювання (фізичні та юридичні особи).

Фінансовий оборот – сектор грошового обороту, який обслуговує купівлю-продаж цінних паперів (акцій, облігацій, веселів та інших цінних паперів).

Усі сектори грошового обороту тісно взаємопов'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в процесі розширеного відтворення. Водночас вони самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання грошових платежів і специфічними можливостями впливу на відтворювальний процес.

Сукупність платежів, які обслуговують окремих етап (сферу) грошового обороту, називається грошовим потоком. Грошові платежі можуть здійснюватися у вигляді готівкових грошових потоків, у безготівковій формі і шляхом переведення грошей з однієї форми в іншу. Модель грошового обороту, як правило, розглядається у науковій літературі за схемою, що представлена на рисунку 2.2.

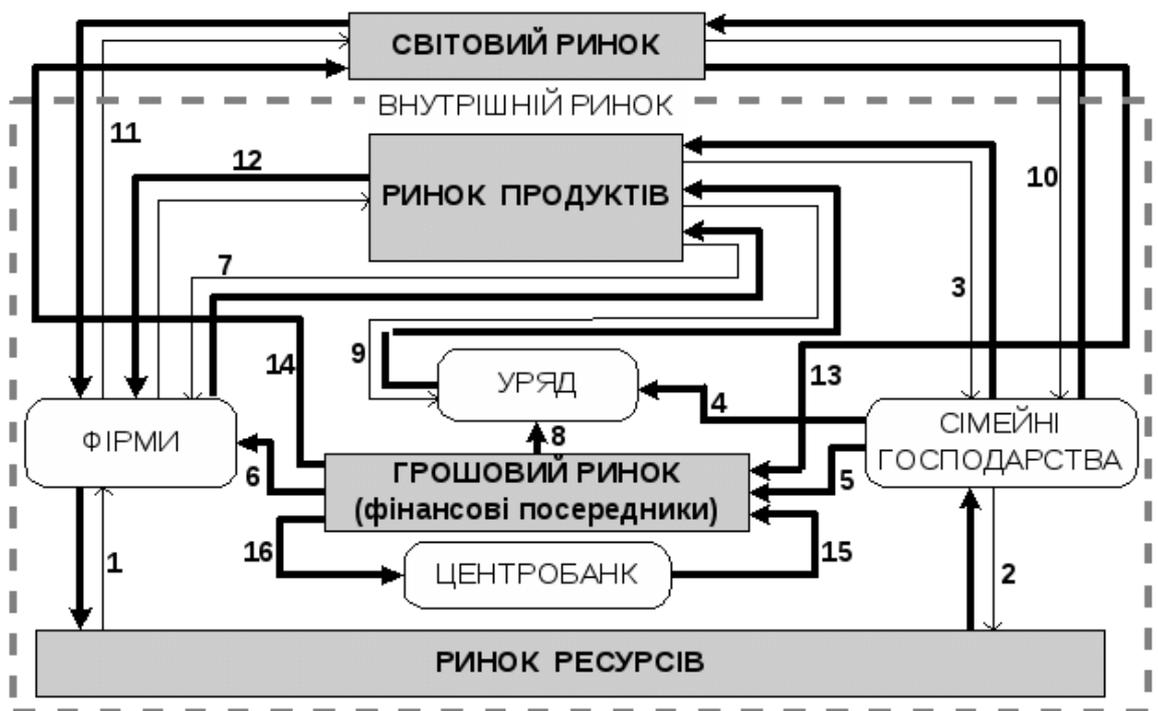

Рис. 2.2. Модель сукупного грошового обороту

Усі грошові потоки можна охарактеризувати наступним чином:

– Потік 1 відображає всі розрахунки фірм за необхідні їх ресурси, котрі вони купують у домашніх (сімейних) господарств на ринку ресурсів.

– Потік 2 доходи, що отримують домашні господарства від реалізації наявних ресурсів, в основному, робочої сили. Ці доходи виступають у таких формах, як: заробітна плата, гонорари, виручка від продажу матеріальних цінностей (сільськогосподарської продукції, земельних ділянок, будівель та ін.), рента, доходи за акціями, паями та ін. Доходи домогосподарств у сукупності вони становлять національний дохід країни.

– Потік 3 відображає витрати домашніх господарств на споживання, які вони роблять на ринку продуктів.

– Потік 4 – сплату домашніми господарствами податків до бюджетів різних рівнів.

– Потік 5 відображає формування домашніми господарствами заощаджень, котрі спрямовуються на грошовий ринок, зокрема у банківські установи, з метою отримання відсотків. Заощадження домашніх господарств – сума національного доходу, яка не використовується на поточне споживання і призначається для задоволення потреб у майбутньому. Ці заощадження є елементом особистої власності домашніх господарств і надаються банківським установам у вигляді кредиту, який є джерелом інвестицій [4].

– Потік 6 характеризує процес мобілізації фірмами на грошовому ринку коштів, необхідних їм для інвестування бізнесу.

– Потік 7 показує інвестиційні витрати фірм на придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів тощо.

– Потік 8 відображає акумуляцію державою коштів на грошовому ринку (державні позики). Уряд позичає гроші для оплати покупок на ринку продуктів, розміщуючи на грошовому ринку свої зобов'язання (облігації, бони, казначейські векселі та ін.).

– Потік 9 показує державні закупівлі – придбання замовником товарів, робіт і послуг за державні кошти.

– Потік 10 відображає оплату домогосподарствами товарів та послуг, що надходять у країну через імпорт.

– Потік 11 показує надходження, що отримують фірми від реалізації своєї продукції а світовому ринку.

– Потік 12 – доходи фірм від реалізації товарів та послуг на внутрішньому ринку продуктів.

– Потік 13 відображає чистий приплив грошових коштів (капіталу) зі світового ринку на внутрішній.

– Потік 14, відповідно, – чистий відплив грошових коштів (капіталу) з внутрішнього ринку на світовий.

– Потоки 15 і 16 відображають взаємодію Центрального банку країни із грошовим ринком.

Постійна взаємодія грошових потоків врівноважує не тільки приплив і відплив грошових коштів за чистим імпортом і чистим експортом, а й забезпечує вирівнювання двох ключових потоків – національного доходу та реалізацію національного продукту. Між ними діє внутрішній взаємозв'язок, в основі якого лежить єдність процесу суспільного відтворення. Водночас між грошовими потоками є відмінності. Потоки, що опосередковують рух реальних благ і належать до сектора грошового обігу, позначені двома стрілками, оскільки рух грошових ресурсів супроводжується зустрічним рухом реальних благ (потоки –1, 2, 3, 7, 9, 10, 11, 12). Решта потоків – 4, 5, 6, 8, 13, 14, 15, 16 – складають фінансово-кредитний сектор, в якому можна вказати фіскально-бюджетний потік (4) і кредитні потоки (5, 6, 8, 13, 14, 15, 16). У складі цих потоків є суто фінансові платежі, пов'язані з придбанням права власності (акції, іноземна валюта).

2.3. Грошова маса та грошові агрегати.

Грошовий оборот забезпечується певною масою грошей, обсяг якої безпосередньо впливає на економічне зростання в цілому, та, зокрема, на динаміку цін, формування платоспроможного попиту, якість платіжно-розрахункової системи тощо. Грошова маса є одним з основних орієнтирів грошово-кредитної політики.

Грошова маса – це сукупність залишків грошей у всіх їх формах, які є в розпорядженні суб'єктів грошового обороту у певний момент. Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий оборот, грошова маса може бути представлені як у *готівковій* так і у *безготівковій* формах.

У сфері *готівкового обороту* гроші рухаються поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини економічних суб'єктів. Готівковий грошовий обіг – це сукупність платежів, які сплачуються з використанням готівкових грошей [5]. Готівковий грошовий обіг забезпечується за допомогою банкнот і металевих монет. Емісію готівки проводить центральний банк кожної країни. Він забезпечує випуск готівки в обіг та її вилучення по мірі зносу та за необхідності заміни на нові зразки. Готівковий грошовий обіг має низку недоліків та є досить дорогим. Платежі готівкою переважали до кінця XIX ст. На сьогодні у всьому світі відбувається інтенсивний процес скорочення готівкового грошового обігу.

Безготівковий оборот забезпечує платежі підприємств за реалізовані товари і послуги, сплату податків, видачу та погашення банківських кредитів, розрахунки, пов'язані зі страховими, адміністративно-судовими зобов'язаннями та ін. Безготівкові платежі опосередковують також частину грошових доходів і витрат населення [4]. Основним фактором постійного збільшення обсягів безготівкових розрахунків став розвиток банківської системи.

Безготівковий грошовий оборот має низку переваг порівняно з обігом готівки:

- прискорює обіг грошових коштів суб'єктів господарювання;
- зменшує витрати суспільства на обслуговування готівкового обороту, пов'язані з друкуванням, перевезенням і зберіганням готівкових грошей;
- збільшує можливості держави щодо регулювання грошової сфери та контролю за діяльністю її суб'єктів.

Безготівковий і готівковий грошовий оборот тісно пов'язані між собою і утворюють єдиний грошовий оборот.

Сукупний грошовий оборот забезпечується певною масою грошей, величина якої має важливе значення для діяльності центрального банку та грошово-кредитного регулювання економіки країни. Грошова маса є важливим фактором, що може суттєво вплинути на реальний випуск продукту, рівень цін, зайнятість тощо, тому контроль за кількістю грошей надзвичайно важливий для економічної стабільності.

Залежно від можливості одночасного використання різноманітних видів грошових коштів розрізняють кілька грошових агрегатів, що є показниками обсягу і структури грошової маси.

Сукупність грошей у всіх формах, що перебувають в економічному обороті на визначений момент часу (кінець місяця чи року), визначає величину грошової маси.

Грошовий агрегат – це визначене законодавством відповідно до ступеня ліквідності специфічне угруповання ліквідних активів, які можуть служити альтернативними вимірниками грошової маси.

Основними принципами формування грошових агрегатів є:

- грошова маса містить не лише готівкові гроші, а й депозитні;
- уся грошова маса поділяється на ту, що є в обігу, і ту, яка нагромаджується та виконує функцію збереження вартості;
- сукупна грошова маса містить також: банківські вклади, депозити та цінні папери з фіксованим доходом [1].

Грошові агрегати будуються шляхом приєднання до попередніх величин нових грошових компонентів у послідовності, що характеризує зменшення їх ліквідності. Тобто кожний наступний грошовий агрегат включає в себе попередній плюс новий блок фінансових активів.

Починаючи з грудня 2002 р. грошові агрегати складаються на підставі даних стандартизованих форм звітності Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків) за методологією МВФ.

Виокремлюють чотири грошові агрегати: M_0 , M_1 , M_2 , M_3 [6].

Агрегат M_0 відображає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка у касах банків сюди не входить.

Агрегат M_1 включає гроші в агрегаті M_0 та переказні депозити в національній валюті, тобто депозити до запитання – вклади у банках, які можуть бути використані власниками негайно, без попередження банків, тобто запаси коштів на поточних рахунках та на ощадних рахунках до запитання.

Агрегат M_2 це гроші в агрегаті M_1 та переказні депозити в іноземній валюті й інші депозити, тобто кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень та інших спеціальних рахунках.

Агрегат M_3 охоплює гроші в агрегаті M_2 та цінні папери, крім акцій.

Крім грошових агрегатів, НБУ визначає показник, що називається *грошовою базою*.

Показник *грошової бази* не є агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку. Тому цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей [7].

Грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Величину грошової бази (Гб) можна визначити за формулою:

$$Гб = M_0 + M_k + M_{рез} , \quad (2.1)$$

де M_0 – сума готівки, що перебуває поза банками;

M_k – сума готівки у касах банків;

$M_{рез}$ – сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Готівковий елемент ($M_0 + M_k$) грошової бази відрізняється кількісно від готівкового агрегату M_0 – більший на суму готівки у касах банків. Безготівковий елемент ($M_{рез}$) грошової бази відрізняється і якісно, і кількісно від безготівкового елемента грошових агрегатів M_0, M_1, M_2, M_3 . Він являє собою суму зобов'язань центрального банку перед комерційними. А безготівкові елементи грошових агрегатів – це зобов'язання комерційних банків перед своїми клієнтами. Вони формуються комерційними банками як за рахунок коштів, одержаних від центрального банку, так і за рахунок створення грошей самими комерційними

банками в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитного мультиплікатора. Завдяки цьому загальний обсяг кожного з грошових агрегатів (крім M_0) перевищує обсяг грошової бази. Ступінь цього перевищення свідчить про величину грошово-кредитного мультиплікатора на рівні комерційних банків.

2.4. Закони грошового обігу.

Визначення кількості грошей, що є необхідною для економічної діяльності суспільства у певний час, є надзвичайно складним завданням. При вирішенні цього питання опираються на закономірності, що відображаються *законам грошового обігу*.

Закон вартості і форма його прояву у сфері обігу (закони грошового обігу) характерні для всіх суспільних формацій, у яких існують товарно-грошові відносини. *Закони грошового обігу* – це загальні та специфічні закони, що діють у декількох суспільно-економічних формаціях та виражають внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між кількістю необхідних для обігу грошей, цінами товарів, що підлягають реалізації та вартістю грошей. Закони грошового обігу передбачають, що протягом певного періоду в обігу має бути певна, об'єктивно зумовлена грошова маса. Закони з'ясовують внутрішні зв'язки між кількістю грошей в обігу і масою товарів, рівнем цін, швидкістю обороту грошей.

Оскільки існують різні форми грошей та їхніх функцій, то, відповідно, розрізняють і певні типи законів грошового обігу. З урахуванням перших двох функцій грошей (міра вартості і засіб обігу) такий закон виражається формулою І.Фішера, в якій кількість грошей залежить від суми цін товарів (що, у свою чергу, визначається кількістю товарів і рівнем цін на кожний із них) і швидкості обігу однойменної грошової одиниці:

$$MV=PQ, \quad (2.2)$$

де M – кількість грошей, необхідних для товарного обігу в певному році;

V – середнє число оборотів грошової одиниці за рік;

P – середній рівень цін на товари та послуги;

Q – фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані у певному періоді.

Із розвитком функцій грошей як засобу платежу закон грошового обігу набуває складнішого вигляду. Аналізуючи шляхи розвитку форм вартості грошового обігу, К. Маркс вивів закон грошового обігу, сутність якого виражається в тому, що кількість грошей, необхідних для виконання функцій засобу обігу, повинна дорівнювати сумі цін товарів, що реалізуються, яка поділена на кількість обертів (швидкість обороту) однойменних одиниць. Закон

грошового обігу виражає економічну взаємозалежність між масою товарів в обігу, рівнем їхніх цін і швидкістю обігу грошей:

$$K_2 = \frac{\sum c_i - K + \Pi - B}{O}, \quad (2.3)$$

де $\sum c_i$ – сума товарних цін;

K – сума цін товарів, проданих у кредит;

Π – сума платежів за борговими зобов'язаннями;

B – сума взаємопогашуваних безготівкових платежів,

O – середня кількість оборотів грошової одиниці (як засобу обігу та платежу).

Отже, суть закону грошового обігу полягає в тому, що в обігу кожної економічної системи (економіки) на певний період повинна бути та необхідна сума грошей, яка потрібна всім активним суб'єктам господарювання для оплати товарів і послуг за поточними ринковими цінами.

Між загальною кількістю грошей і швидкістю їхнього обігу існує певний зв'язок. Він виявляється в тому, що зі збільшенням швидкості обігу грошей їхня кількість, яка необхідна для забезпечення обігу всієї товарної маси, зменшується, і навпаки, при зменшенні швидкості обігу грошей їхня кількість, яка необхідна економічній системі для обслуговування товарно-грошових операцій, збільшується.

Коли функціонували повноцінні гроші, в обігу перебувала лише необхідна кількість грошових одиниць. Роль регулятора цієї кількості стихійно виконувала функція грошей як засобу нагромадження. Коли, наприклад, потреба у грошах зменшувалася, частина їх «випадала» з обігу, перетворюючись на скарб; якщо, навпаки, потреба обігу в грошах зростала, то гроші поверталися до обороту. Тобто функція засобу нагромадження скарбів відігравала роль привідних і відвідних каналів грошового обігу. Тому в цей час не могло бути надлишку грошей. У сучасних умовах, використання неповноцінних грошей унеможливило існування подібного механізму, тому інфляція набула хронічного характеру.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність та складові грошового обороту.
2. Проаналізуйте модель грошового обороту.
3. Надайте характеристику грошовим потокам.
4. Розкрийте сутність грошової маси.
5. Поясніть у чому полягають переваги безготівкового обігу.
6. Поясніть, що таке ліквідність та яким чином формуються грошові агрегати.

7. Розкрийте сутність формули Фішера та порівняйте її із марксистською формулою грошового обороту.

Питання для обговорення на практичних заняттях

1. Сутність грошового обороту, характеристика ринків, що він обслуговує.
2. Модель грошового обороту. Грошові потоки, їх роль в економічній системі.
3. Грошова маса, її готівкова та безготівкова складові.
4. Ліквідність, як характеристика грошової маси. Грошові агрегати.
5. Закони грошового обігу. Механізм забезпечення стабільності грошової системи.
6. Швидкість обороту грошової одиниці, її вплив економічні процеси.
7. Рівень монетизації ВВП, сутність та роль в економічних відносинах.

Теми рефератів

1. Методи досягнення стабільності грошової системи.
2. Грошовий оборот та грошові потоки в Україні.
3. Кількісна теорія грошей, практична реалізація її положень.

Література до розділу

1. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навч. посібник. / Д.І. Коваленко. В.В. Венгер. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – С. 578.
2. Савлук М.І. Вступ до банківської справи [Текст] : навч. пос. / М.І. Савлук, А. М. Мороз, А. М. Коряк. – К. : Лібра, 1998. – 344 с.
3. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник. / Д.І. Коваленко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 344 с.
4. Чайковський Я.І. Платіжний оборот і грошовий обіг: навчальний посібник. – / Я.І. Чайковський. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 336 с.
5. Банківські операції [Текст]: підручник / О.В. Дзюблюк, Я.І. Чайковський, Н. Д. Галапуп та ін.; за ред. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
6. Офіційний сайт Національного банку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

ТЕМА 3. Грошовий ринок.

3.1. Сутність та особливості функціонування грошового ринку, суб'єкти і об'єкти грошового ринку.

3.2. Інституціональна структура грошового ринку.

3.3. Поняття попиту на грошовому ринку, його складові.

3.4. Пропозиція грошей, механізм формування пропозиції, мультиплікація грошової маси.

3.1. Сутність та особливості функціонування грошового ринку, суб'єкти і об'єкти грошового ринку.

Грошовим ринком називають особливий сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар [1; 2].

Специфіка грошей як абсолютно ліквідного товару зумовлює істотну специфіку їх переміщення між суб'єктами грошового ринку, а також усіх інструментів та самого механізму функціонування цього ринку. Традиційні поняття «продаж» і «купівля», що склалися на товарних ринках, неприйнятні для грошового ринку.

Передання грошей від одного суб'єкта грошового ринку до іншого набуває сенсу лише тоді, коли в одного з них вони є вільними і немає потреби їх витратити на купівлю матеріальних благ, а в іншого їх немає взагалі і немає матеріальних благ, від продажу яких потрібні гроші можна було б одержати. Тобто, об'єктом купівлі-продажу на ринку є тимчасово вільні грошові кошти.

Передання здійснюється або у формі прямої позички під зобов'язання повернути кошти у встановлений строк, або у формі купівлі особливих фінансових інструментів (облігацій, акцій, векселів, депозитних сертифікатів тощо). Таке передання грошей лише умовно можна назвати купівлею чи продажем.

Таким чином, до основних ознак грошового ринку варто віднести такі:

- купівля-продаж грошей відбувається лише за наявності вільних ресурсів у одних суб'єктів ринку та необхідності у їх використанні іншими;
- важлива роль фінансових інструментів у функціонуванні грошового ринку. Їх задача полягає у забезпеченні руху грошей, тобто передачі грошей від власника до їх отримувача;
- при передачі грошей продавець не втрачає право власності на продану суму грошей, а лише передає право розпорядження нею;
- метою купівлі-продажу грошей для продавця є отримання додаткового доходу у вигляді відсотка, а для покупця – у вигляді прибутку.

Розглянута специфіка грошового ринку дала підстави окремим авторам розглядати його як *суто віртуальне явище*, як умовну модель, на якій вивчаються попит і пропозиція грошей.

На грошовому ринку діє багато суб'єктів з різними цілями. Структура суб'єктів грошових ринків залежить від специфіки національної системи державного регулювання, але перелік основних учасників та їх функції збігаються. Це юридичні та фізичні особи, продавці, покупці, посередники. Головними учасниками купівлі-продажу грошей на грошовому ринку виступають комерційні банки, державні структури, спеціальні кредитно-фінансові інститути, які забезпечують функціонування грошових відносин, сукупність грошових ресурсів країни, їх постійне переміщення, розподіл і перерозподіл на основі взаємодії попиту та пропозиції.

Перелік і порядок застосування інструментів грошового ринку також залежать від національних особливостей організації та регулювання фінансових відносин в окремих країнах. Зокрема у словнику сучасної економічної теорії Макміллана зазначено, що основними сегментами грошового ринку Великобританії є: міжбанківський ринок (Inter-Bank Market), ринок облігацій місцевих органів влади (local authorities' market) та ринок стерлінгових депозитних сертифікатів (certificates of deposit) [3].

За своїм характером усі інструменти грошового ринку є певними зобов'язаннями покупців перед продавцями грошей. Залежно від *виду зобов'язання* їх можна поділити на *неборгові* і *боргові* (рис. 3.1.).

Інструменти грошового ринку, обслуговуючи переміщення грошей між його суб'єктами, самі набувають певної вартості і стають об'єктом купівлі-продажу. У зв'язку з цим можна говорити про утворення фінансового ринку, який є однією із форм існування грошового ринку, на якому відбувається обіг фінансових інструментів.

Комерційні банки діють на грошовому ринку як постійні продавці і покупці грошових коштів. Держава теж може виступати суб'єктом грошового ринку, але виходить на нього переважно як позичальник. В операціях з купівлі-продажу грошей на грошовому ринку виступають також професійні посередники, такі як маклери, дилери тощо.

Ціна на грошовому ринку відрізняється від цін на товарних ринках, має умовний характер і представлена у вигляді процента (процентного доходу) на позичені чи залучені кошти. Розмір процента визначається не величиною вартості, яку містять у собі куплені (позичені чи залучені) гроші, а їх споживною вартістю – здатністю приносити покупцеві додатковий дохід чи блага, необхідні для задоволення особистих чи виробничих потреб. Чим більшою буде ця

здатність і чим довше покупець користуватиметься одержаними грошима, тим більшою буде сума його процентних платежів [4].

Рис. 3.1. Інструменти грошового ринку

Незважаючи на істотні відмінності основних елементів грошового і товарного ринків, механізми їх взаємодії, зокрема попиту, пропозиції і ціни, на кожному з цих ринків однакові. На грошовому ринку, як і на товарному, діють сили попиту і пропозиції, а механізм їх урівноваження забезпечує стабільність процента як ціни грошей. Це й дало підстави назвати грошовим ринком ту специфічну сферу грошових відносин, де здійснюється перелив грошових коштів на безеквівалентній, але зворотній основі.

3.2. Інституціональна структура грошового ринку.

У загальному вигляді інституційну модель грошового ринку можна подати як схему потоків грошей та інструментів між трьома групами економічних суб'єктів: тими, що заощаджують гроші; тими, що запозичують гроші;

фінансовими посередниками. За інституційним критерієм грошовий ринок можна поділити на два сектори:

- сектор прямого фінансування;
- сектор опосередкованого фінансування.

Сектор прямого фінансування характеризується наявністю прямого безпосереднього зв'язку між продавцем грошових ресурсів та їх покупцем. Посередники, які працюють у такому секторі, виконують здебільшого консультаційну та інформаційну роль. Основною перевагою прямого фінансування є відносно нижча ціна на фінансові ресурси.

Даний сектор представлений двома основними функціональними складовими. Перша складова забезпечує капітальне фінансування, тобто залучення грошових ресурсів у господарську діяльність за допомогою емісії акцій. Друга – забезпечує фінансування шляхом запозичень, основним інструментом при цьому є облігації та інші позикові цінні папери.

У **секторі опосередкованого фінансування** зв'язки між продавцями і покупцями грошей реалізуються через фінансових посередників, які спочатку акумулюють у себе ресурси, що пропонуються на ринку, а потім продають їх кінцевим покупцям від свого імені. Вони створюють власні зобов'язання й вимоги, які можуть бути самостійними інструментами грошового ринку, зумовлювати появу нових грошових потоків [4].

Посередники, що працюють у цьому секторі виконують низку важливих функцій, що пов'язані не лише із консультуванням, а із мобілізацією та трансформацією тимчасово вільних коштів. Наявність таких посередників значно розширює можливості залучення грошових коштів. За їх допомогою формуються зв'язки між продавцями і покупцями, які не можуть бути утворені за допомогою сектору прямого фінансування внаслідок великих витрат часу, грошей та наявності значних ризиків. Основними посередниками є страхові компанії, інвестиційні, фінансові та трастові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства тощо. Окрему групу посередників утворюють банки, оскільки вони відіграють ключову роль у фінансовому посередництві.

Структурування грошового ринку може бути здійсненим також за іншими критеріями, зокрема:

- За видами інструментів, що застосовуються для переміщення грошей від продавців до покупців:
 - ринок позичкових зобов'язань;
 - ринок цінних паперів;
 - валютний ринок.
- За інституційними ознаками грошових потоків:
 - фондовий ринок;

- ринок банківських кредитів;
- ринок послуг небанківських фінансово-кредитних установ.
- За економічним призначенням грошових коштів, що купуються на ринку:
 - ринок грошей;
 - ринок капіталів.

На **ринку грошей** купуються грошові кошти на короткий строк (до одного року). Класичними операціями грошового ринку є операції з міжбанківського кредитування, з обліку комерційних векселів, операції на вторинному ринку з короткостроковими державними зобов'язаннями, короткострокові вклади фінансово-кредитних інституцій у комерційних банках та кредити банків цим інституціям тощо. Ринок грошей характерний тим, що він дуже чутливий до будь-яких змін в економіці та у фінансовій сфері. Тому попит і пропозиція тут надто мінливі, а процент як ціна грошей часто змінюється під їх впливом. Через це він є найбільш реальним індикатором кон'юнктури грошового ринку взагалі і слугує базою формування процентної політики в країні. Це дає підстави розглядати механізм формування попиту і пропозиції на грошовому ринку тільки на підставі ринку грошей.

На **ринку капіталів** купуються грошові кошти на тривалий (більше одного року) термін. Ці кошти використовуються для збільшення маси основного й оборотного капіталів, зайнятих в обороті позичальників. Класичними операціями ринку капіталів є операції з фондовими інструментами – акціями, середньо- та довгостроковими облігаціями, купленими для зберігання, довгострокові депозити та позички комерційних банків, операції спеціалізованих інвестиційних та фінансових компаній тощо.

Характерною особливістю ринку капіталів є те, що попит і пропозиція тут є менш рухливими, рівень процентної ставки залишається більш стабільним, не так чутливо реагує на зміну кон'юнктури, як на ринку грошей.

3.3. Поняття попиту на грошовому ринку, його складові.

Ключовим і найбільш складним елементом ринку грошей є попит на гроші. **Попит на гроші** – це кількість ліквідних активів, яким економічні суб'єкти намагаються оволодіти на певний момент і які залежать від рівня доходів та альтернативних витрат від володіння ними.

У монетарних теоріях структура попиту на гроші розглядається через мотиви індивідів тримати в певній формі свій дохід або багатство. Розподіл багатства на різні форми його збереження визначається структурними та функціональними особливостями економічних систем, системою чинників, які формують рішення індивідів, і уподобаннями та перевагами, які виникають у індивідів [6]. Попит на гроші можна розглядати залежно від ролі, яку вони виконують в економіці –

активну або пасивну. Активна роль пов'язується з функцією грошей, як засобу обігу, тому виділять попит на гроші як засіб обігу чи трансакційний попит. Такий попит визначається мотивами учасників грошового ринку володіти готівкою для здійснення певних обмінних операцій.

Попит на гроші як засіб обігу включає попит на ділові угоди та операції, його теоретичне обґрунтування базується на методологічних основах рівняння І. Фішера :

$$MV = PQ, \text{ де}$$

M – кількість грошей, що необхідні для забезпечення товарів і послуг;

PQ – номінальний об'єм виробництва;

V – швидкість обороту грошової одиниці

Пасивна роль пов'язується з функцією грошей, як засобу нагромадження, відповідно виділяють попит на гроші як актив чи капітал. Мотиви попиту на гроші та його структура визначається рішенням щодо використання та заощадження, споживання та інвестування .

Трансакційний мотив пов'язаний із потребами у платіжних засобах для укладання угод. Комерційний – визначається необхідністю оплачувати поточні витрати до отримання виручки від продажу продукції, він виникає внаслідок існування часового розриву між закупівлею та реалізацією товарів. Мотив доходу пов'язаний із швидкістю обертання грошей і показує необхідність готівки для зрівноваження часового незбігу між отриманням доходу та необхідністю здійснювати платежі.

Мотив перестороги пов'язаний із бажанням мати гроші для непередбачуваних витрат і постійно присутній при розподілі доходів, вказаний мотив присутній як при формуванні попиту на гроші для угод (активного попиту), так і при формуванні попиту на гроші як актив (пасивного попиту). Спекулятивний мотив запропонував використовувати Дж. М. Кейнс, він безпосередньо визначається нормою відсотка. Спекулятивний мотив попиту на гроші формує запас грошей для перетворення у високодохідний фінансовий актив.

Загальний попит на гроші складає: $\Gamma = \Gamma' + \Gamma''$, тобто є сумою попиту на гроші як актив і попиту на гроші для угод.

Одними з перших дослідників попиту на гроші з мікроекономічних позицій були професори Кембриджського університету А. Маршалл, А. Пігу, Д. Робертсон, Дж. М. Кейнс, їх пояснення механізму накопичення грошей та впливу на ціни дістали назву «теорії касових залишків», або «кембриджської версії». Кембриджські економісти основну увагу зосередили на мотивах нагромадження грошей в окремих економічних суб'єктів. Вони намагалися дати відповідь на такі питання: чому люди зберігають гроші, від яких чинників

залежить розмір попиту їх на гроші, від яких чинників залежить попит господарюючих суб'єктів на касові залишки та ін.

Тобто формула І.Фішера відображає закономірності формування попиту на гроші на макрорівні, «теорія касових залишків» – на мікрорівні.

Нові підходи до вирішення проблем грошової теорії дали можливість сформулювати новий монетарний показник – коефіцієнт, що характеризує частину сукупного доходу, яку економічні суб'єкти бажають тримати у грошовій (ліквідній) формі. За своїм змістом цей показник є протилежним показнику швидкості грошей і визначається як $k = I/V$. Він відомий також як «коефіцієнт Маршалла», що характеризує рівень монетизації ВВП.

Залежність накопичення грошей в економічних суб'єктів (попиту на гроші) від обсягу виробленого продукту та рівня розвитку їх мотивів до формування касових залишків була виражена формулою, що дістала назву «кембриджського рівняння»:

$$Md = k * P * Y, \quad (3.1.)$$

де Md – попит на гроші (касові залишки);

k – коефіцієнт, що виражає частину річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі (коефіцієнт Маршалла);

P – середній рівень цін;

Y – обсяг виробництва у натуральному виразі.

За зовнішніми ознаками формула «кембриджського рівняння» нагадує формулу «рівняння обміну» І. Фішера. Адже якщо коефіцієнт k замінити на I/V перенести цей показник у ліву частину рівняння, то ці формули виявляються подібними. Проте по суті вони істотно різняться. Адже у них різні показники – M , у першій формулі (І. Фішера) – це кількість грошей, що фактично обслуговує потреби товарного обігу, а в другій – це величина всього попиту на гроші як касові залишки. Кількісно не збігаються і показник k , оскільки коефіцієнт k в «кембриджському рівнянні» визначається по всьому запасу грошей, а показник – у формулі «рівняння обміну» – по запасу грошей, що обслуговує потреби обігу (трансакційному запасу).

3.4. Пропозиція грошей, механізм формування пропозиції, мультиплікація грошової маси.

Суть *пропозиції грошей* полягає в тому, що економічні суб'єкти в будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які вони можуть за сприятливих обставин спрямувати в оборот. На монетарному ринку пропозиція завжди протистоїть попиту на гроші. Банківська система управляє пропозицією грошей, тобто оперативно змінює масу грошей в обігу відповідно до зміни попиту на гроші. У розпорядженні Центрального банку перебувають економічні важелі,

спираючись на які він здатний впливати на формування грошової пропозиції і регулювати грошовий обіг у країні. Серед цих важелів чітке місце належить таким макроекономічним показникам, як грошова база, банківські резерви, грошово-кредитний мультиплікатор, який широко використовуються у визначенні потенційних можливостей емісії і прогнозування динаміки грошової маси.

Грошова база – це консолідуючий показник резервних грошей банківської системи, на основі якого через грошовий мультиплікатор формується пропозиція грошей. Пропозиція грошей (M_s) прямо пропорційна грошовій базі (M_h) і залежить від величини грошового мультиплікатора (m). Ця залежність виражається формулою:

$$M_s = M_h * m, \quad (3.2)$$

Грошову базу, яка має властивості мультиплікаційного впливу на пропозицію грошей, ще називають ланкою підвищеної ефективності або «сильних» грошей. Цей показник визначає категорію грошей, яка може безпосередньо контролюватися Центральним банком, тобто належати до найважливіших показників діяльності банківської системи з точки зору впливу на ситуацію, що складається на грошовому ринку.

За структурою грошова база складається з суми готівки в обігу, готівки в сейфах (залишків кас банків. і резервів комерційних банків, що є на рахунку в Центральному банку. При цьому загальний обсяг банківських резервів включає суму запасів у касах комерційних банків та їх коштів на рахунках у Центральному банку.

Грошова база включає: M_o – гроші готівкою і R – банківські резерви:

Банківські резерви (R) – це категорія, яка включає також гроші готівкою, що зберігаються в касах банків. Характерною особливістю банківських резервів є те, що ці гроші не перебувають в обігу і не входять до складу грошових агрегатів (M_o, M_1).

Зв'язок між монетарною базою (банківськими резервами) та масою грошей в обігу можна визначити за допомогою грошового мультиплікатора (множника).

Грошовий мультиплікатор (m) – це величина множника коефіцієнта, на яку збільшується кількість грошей в обігу в результаті операцій на монетарному ринку.

Розрізняють простий банківський мультиплікатор, та грошовий мультиплікатор. Перший показує потенційні можливості зростання пропозиції грошей, другий – реальні.

Величина простого мультиплікатора визначається за формулою:

$$m = \frac{1}{R}, \quad (3.3)$$

де R – норма обов'язкового банківського резервування.

Величина (коефіцієнт) грошового мультиплікатора визначається за формулою:

$$m = \frac{c + d}{c + r}, \quad (3.4)$$

де c – сума готівкових грошей;

r – норма фактичного банківського резерву, що включає в себе обов'язкові та наднормові банківські резерви..

Поділивши обидві частини рівняння на суму депозитів, ми можемо отримати нову формулу:

$$m = \frac{c/d + d/d}{c/d + r/d} = \frac{cr + 1}{cr + rr}, \quad (3.5)$$

де cr – коефіцієнт депонування, або коефіцієнт готівки, що показує співвідношення між тим, як домогосподарства розподіляють свої кошти між готівкою та депозитами;

rr – норма фактичного резервування.

Коефіцієнт грошового мультиплікатора означає, у скільки разів зростає ефективність грошової бази. Його величина є зворотною величиною норми обов'язкових резервів, а також до співвідношення між обсягами готівки і депозитів. Це свідчить про те, що із збільшенням резервної норми або за більш високого співвідношення готівки щодо депозитів, розмір грошового мультиплікатора зменшуватиметься.

Таким чином, пропозиція грошей (M_s) прямо пропорційна грошовій базі і залежить від величини грошового мультиплікатора. Взаємодія двох величин – грошової бази і грошового мультиплікатора – визначає потенційні можливості банківської системи в забезпеченні приросту грошової маси, тобто додаткової пропозиції грошей, що впливають на обсяг грошової бази і коефіцієнт мультиплікатора.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність грошового ринку.
2. Охарактеризуйте роль грошового ринку в сучасній економічній системі.
3. Назвіть елементи грошового ринку.
4. Хто є основними учасниками грошового ринку?
5. Побудуйте графічну модель грошового ринку.
6. Охарактеризуйте фактори, що впливають на попит на гроші.

7. Поясніть яким чином формується пропозиція грошової маси.
8. Охарактеризуйте механізм дії грошового мультиплікатора.

Питання для обговорення на практичних заняттях

1. Суть та характеристика грошового ринку, його суб'єкти та об'єкти.
2. Інструменти грошового ринку.
3. Інституціональна структура грошового ринку.
4. Попит на гроші, його складові та фактори що його визначають.
5. Пропозиція грошей, механізм її формування. Грошовий мультиплікатор.
6. Грошово-кредитна політика, її цілі та інструменти.

Темати рефератів

1. Методи досягнення стабільності грошового ринку.
2. Грошово-кредитна політика, її форми та методи.
3. Прямі та непрямі методи грошово-кредитної політики, їх переваги та недоліки.
4. Мотиви, що визначають поведінку суб'єктів грошового ринку.

Література до розділу

1. Енциклопедія банківської справи України / редкол. В. С. Стельмах (голова) та ін. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
2. Савченко Т. Г. Структура та інструменти грошово-кредитного ринку / Т. Г. Савченко, Я. О. Піонтковська // Збірник наукових праць. – 2013. – Випуск 37. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10395/1/t.pdf>
3. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 608 с.
4. Грошовий ринок. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://banking.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/banking/discip/gik/bs/Tema5.pdf>
5. Навчальний посібник з дисципліни «Гроші та кредит». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.htei.org.ua/sites/default/files/83/2015/groshi_ta_kredit.pdf
6. А.В. Лелик. Мотиви формування попиту у сучасних змішаних економіках. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvunfu.esy.es/Archive/2003/13_4/219_Lelyk_13_4.pdf. Назва з екрану.

ТЕМА 4. Грошові системи.

4.1. Сутність грошової системи, її елементи та роль.

4.2. Основні типи грошових систем та їх еволюція.

4.3. Створення та розвиток грошової системи України.

4.1. Сутність грошової системи, її елементи та роль.

Грошова система – це історично сформована і закріплена національним законодавством форма організації грошового устрою в країні. Грошова система сформувалася в Європі у XVI – XVII ст., хоча низка її елементів існували задовго до цього, наприклад, грошові знаки різних видів.

Основними факторами формування грошових систем стали:

- утвердження капіталістичного способу господарювання;
- посилення централізованості держави;
- розвиток єдиних національних ринків;
- збільшення обсягів світового товарного обороту тощо.

Грошова система є складовим елементом економічної системи кожної країни, тому її структурні елементи обумовлюються особливостями соціально-економічних умов, що сформувались у загальнонаціональній економічній системі.

У економічній теорії і практиці прийнято виділяти декілька типів економічних систем. В основу їх диференціації покладені різноманітні класифікаційні ознаки, що відображають особливості, що притаманні господарським системам. У залежності від змісту елементів економічної системи, їх взаємозв'язків виділяють такі типи: традиційна економіка, ринкова економіка, планова економіка, змішана економіка, перехідна (трансформаційна) економіка [1, 2, 3].

Грошові системи можна класифікувати за різними критеріями:

– *залежно від типу економічної системи розрізняють: **ринкового типу*** (характеризується переважанням економічних важелів впливу на грошову систему); **неринкового типу** (характеризується використанням адміністративно-командних методів та важелів управління виробництвом та обміном);

– *залежно від рівня входження національної економіки у світовий ринок і участі у міжнародному поділі праці виділяють: **грошові системи відкритого типу*** (характеризуються відсутню обмежень щодо формування валютних курсів та обмінних операцій, вільне переміщення грошових ресурсів до країни та за її межі тощо); **грошові системи закритого типу** (характеризуються адміністративно-командними методами управління, відсутністю вільної конвертованості валюти, різноманітними валютним обмеженнями тощо).

– *залежно від форми грошей у обігу розрізняють: **система металевого обігу*** (характеризуються використанням благородних металів як загального еквіваленту, тобто в обігу домінують повноцінні гроші); **система обігу**

кредитних і паперових грошей (характеризується домінуванням неповноцінних, кредитних та паперових, грошей в обігу).

Економічні системи країн формують власні грошові системи, що мають низку унікальних ознак, однак загальні елементи присутні у кожній із них.

До основних елементів грошової системи відносять:

– **грошова одиниця** – це законодавчо встановлений грошовий знак, що слугує засобом вираження цін на всі товари і послуги. Грошова одиниця ділиться на пропорційні частини, як правило, за десятковою системою розподілу. Виключеннями є: Саудівська Аравія – де базова десяткова система включає в себе елементи змішаної п'яти-двадцятичної системи рахунку (5 халалів = 1 кірш; 20 кіршей = 1 ріал; тобто 1 ріал = 20 кіршей = 100 халалів); Мадагаскар (1 аріарі = 5 іраймбіланья) і Мавританія (1 угія = 5 хумсам) – тобто використовується п'ятична система; Мальтійський орден, валюта якого, мальтійське скудо, рівняється 12 тарі, які діляться на 20 грано (тобто 1 скудо = 12 тарі = 240 грано) [4; 5];

– **масштаб цін**, що служить для вираження вартості товару, тобто є практичним проявом функції грошей як міри вартості. У часи, коли роль грошей виконувало золото чи срібло, масштаб цін являв проявлявся через металевий вміст грошової одиниці. У сучасних умовах масштаб цін формується стихійно на ринку, його основою є паритет купівельної спроможності грошової одиниці. Підтримка стабільності масштабу цін є важливим завданням кожної держави;

– **валютний курс**, являє собою співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн, що визначається, їх купівельною спроможністю. Валютний курс характеризується еквівалентною сумою, ціною грошової одиниці однієї країни, що виражена у грошових одиницях іншої країни. Залежно від типу грошової системи, рівня розвитку ринкових відносин, економічного і соціально-політичного стану у країнах можуть використовуватися різні режими формування валютних курсів, зокрема: фіксовані валютні курси; плаваючі системи валютних курсів; системи валютних коридорів тощо;

– **емісійна система та форми грошей**. Право емісії грошових знаків покладається на певний орган, як правило, центральний банк. Основними платіжними засобами у розвинутих країнах світу є кредитні гроші, насамперед, банкноти. Паперові гроші, які випускаються для покриття державного дефіциту, зокрема казначейські квитки, емітуються в обмеженій кількості. Допоміжну роль в обігу виконують розмінні монети.

– **регламентація готівкового та безготівкового обігу**, що включає: визначення сфери застосування готівкових та безготівкових розрахунків; встановлення режимів використання грошей на рахунках; застосування форм розрахунків; способи і засоби здійснення платежів тощо. Основним органом, що здійснює регламентацію є центральний банк кожної країни.

Грошова система включає в себе декілька підсистем (рис. 4.1.).

Рис. 4.1. Структура грошової системи.

Кожна із вказаних підсистем має свій особливий об'єкт регулятивного впливу, який обмежується певною формою чи сферою грошового обороту.

Система безготівкових розрахунків – це частина грошової системи, в якій рух грошей здійснюється шляхом перерахунків у кредитних установах або зарахування взаємних вимог, тобто шляхом безготівкових розрахунків.

Безготівкові розрахунки – розрахунки, що проводяться без участі готівки. Безготівкові розрахунки у своїй цілісній сукупності формують певну систему, яка за сучасних умов виступає основною підсистемою грошової системи в цілому.

Система готівкових розрахунків – це частина грошової системи в якій платежі здійснюються готівкою.

Валютна система – це форма організації валютних відносин, закріплена у державно-правових нормах та міжнародних угодах.

4.2. Основні типи грошових систем та їх еволюція.

Грошові системи формуються одночасно із розвитком капіталістичного виробництва, хоча певні їх елементи існували задовго до цього [6]. Розвиток товарно-грошових відносин та капіталістичного способу виробництва стають основними факторами еволюції грошових систем.

Історично першою грошовою системою була система металевого обігу, яка була представлена *біметалізмом та монометалізмом*.

У XVI – XVIII ст. панівною формою функціонування національних валютних систем був *біметалізм* – грошова система в якій роль загального еквівалента закріплюється за двома благородними металами (як правило, за золотом та сріблом), передбачається вільне карбування монет з обох металів та їх необмежений обіг.

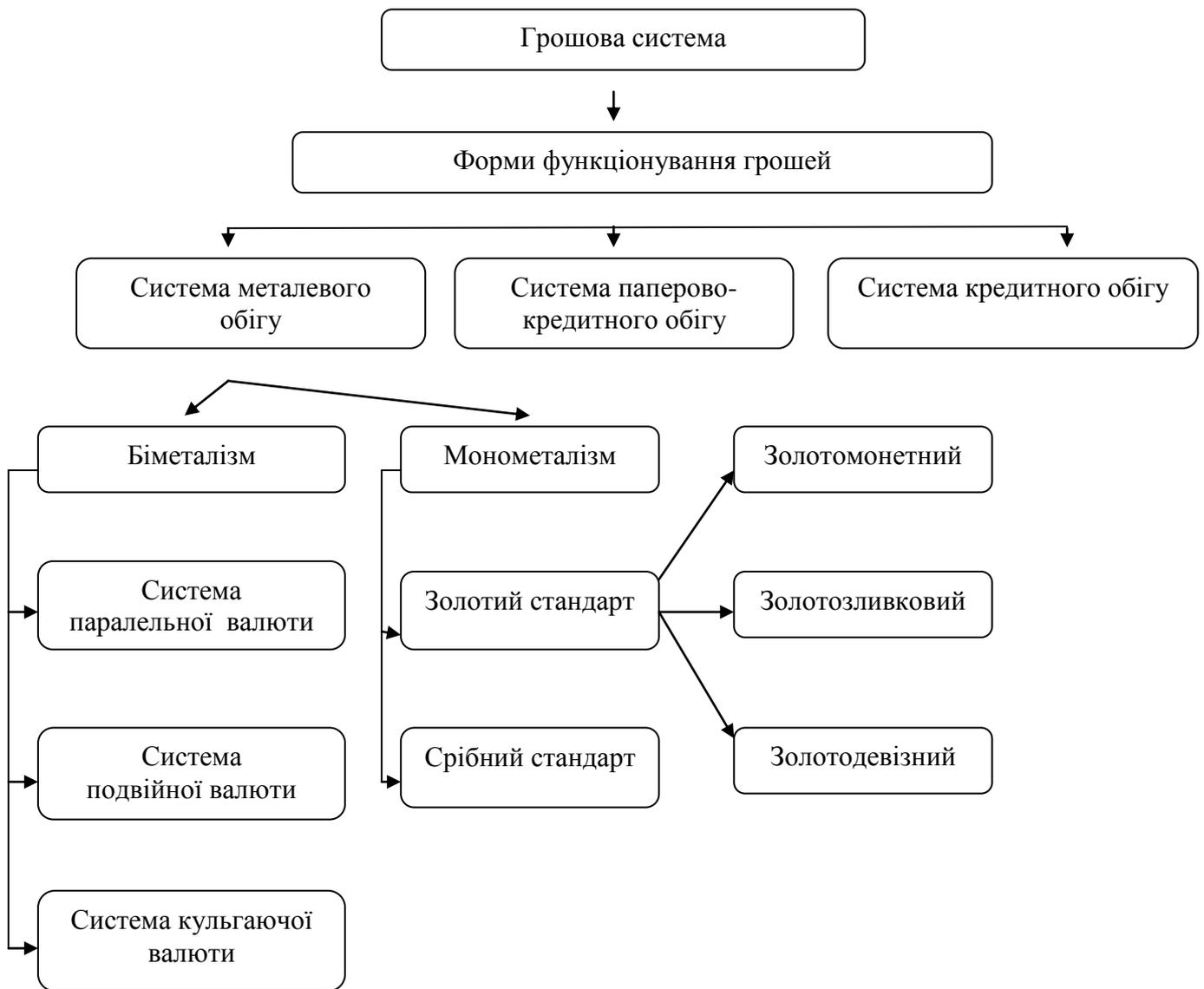

Рис. 4.2. Типи грошових систем

Форми біметалізму:

1) система паралельної валюти – законодавчо не встановлено певного співвідношення між золотом та сріблом; золоті та срібні монети приймаються під час купівлі, продажу та інших операцій відповідно до ринкової вартості цих металів;

2) система подвійної валюти – законодавчо зафіксовано певне співвідношення між обома металами; карбування золотих та срібних монет, їх використання має здійснюватися за цим співвідношенням.

3) система «кульгаючої» валюти – обидва метали офіційно визнаються платіжними засобами, однак, дозволяється вільне карбування монет лише з одного металу, як правило, із золота.

Наступною формою функціонування національних грошових систем став **монометалізм** – грошова система, за якою один метал (золото або срібло) є загальним еквівалентом та основою грошового обігу. Срібний монометалізм існував у Росії (1843–1852), Індії (1852–1893) Нідерландах (1847–1875), Китаї (до 1935р.). Знецінення срібла поступово призводить до переходу більшості країн до золотого монометалізму. Виняток склали азійські країни, зокрема, Індія, Китай в який ще довгий час в обігу переважають срібні монети. У більшості країн світу до кінця XIX ст. срібний монометалізм і біметалізм було замінено *золотим монометалізмом*.

Офіційне визнання система «**золотого стандарту**» отримала на конференції в Парижі у 1821 р. Золото законодавчо закріплювалася основою грошової системи. Курс національних валют жорстко прив'язувався до золота, формування співвідношень між валютами різних країн здійснювалося через золотий зміст грошової одиниці. Тому такі курси були фіксованими, відхилення від встановленого курсу були незначними (не більш +/- 1%) і знаходилися в межах «золотих крапок» – максимальних відхилень курсу валюти від встановленого паритету, що визначалися витратами на транспортування золота за кордон.

Система «**золотого стандарту**» має три різновиди:

– *золотомонетний* – в обігу перебувають золоті монети, паперові гроші, що перебувають в обігу можна було вільно конвертувати у золото; національна валюта має офіційно встановлений золотий зміст; обмін валют здійснювався на основі співвідношення ваги золота, що міститься в тій або іншій валюті;

– *золотозлитковий*. Золото продовжує залишатися основою грошової системи, однак обмежується вільний обмін паперових грошей на золото. Можливо було здійснити лише крупні операції, тобто обміняти паперові гроші на зливки золота;

– *золотодевізний стандарт*. Цей стандарт було запроваджено в тих країнах, що не могли дозволити собі золото зливковий, оскільки не мали достатнього запасу золота. У такому випадку національна валюта прив'язувалася до іноземної, що обмінювалася на золото (девізи).

Перша світова війна ознаменувалася кризою наявної світової грошової системи. Після її закінчення були зроблені спроби повернення до золотомонетної системи, але вони не увінчалися успіхом.

Наступним етапом розвитку світової грошової системи стала **Бреттон-Вудська система**, яка була офіційно оформлена на Міжнародній валютно-фінансовій конференції ООН, що проходила з 1 по 22 липня 1944 року в м. Бреттон-Вудс (США). На ній були встановлені правила організації світової торгівлі, валютних, кредитних і фінансових відносин. Тут також були засновані МВФ і МБРР.

Бреттон-Вудська система базувалася на наступних принципах:

- золотодевізний стандарт, що базується заснований на золоті і двох резервних валютах – доларі США і фунті стерлінгів;
- збережені золоті паритети валют і введена їх фіксація в МВФ;
- золото використовується як міжнародний платіжний і резервний засіб;
- спираючись на свій збільшений валютно-економічний потенціал і золотий запас, США прирівняли долар до золота, казначейство США продовжувало розмінювати долар на золото центральним іноземним банкам і урядовим установам за офіційною ціною (35 дол. за 1 трійську унцію золота, 31,1035г.);
- передбачалося введення взаємної оборотності валют. Курсове співвідношення валют і їх конвертованість почали здійснюватися на основі фіксованих валютних паритетів, виражених в доларах. Девальвація понад 10% допускалася лише з дозволу МВФ. Встановлено режим фіксованих валютних курсів.

У 60-х роках внаслідок посилення суперечностей між інтернаціональним і глобальним характером міжнародних економічних відносин наступила криза Бреттон-Вудської системи.

У 1972–1974 рр. «комітет двадцяти» МВФ підготував проект реформи світової валютної системи, що закономірно привело до змін у грошовій системі взагалі. У січні 1976р. на конференції МВФ в Кінгстоні (Ямайка) було офіційно встановлено запровадження нової світової валютної системи – **Ямайська валютна система**. Основа Ямайської валютної системи: плаваючі обмінні курси і багатовалютний стандарт.

Основні характеристики Ямайської системи:

- система поліцентрична, тобто заснована не на одній, а на декількох ключових валютах;
- скасований монетний паритет золота;
- основним засобом міжнародних розрахунків стала вільно конвертована валюта, СПЗ і резервні позиції в МВФ;
- курс валют формується під впливом попиту і пропозиції;
- країна сама обирає режим валютного курсу, вплив на який вона може здійснювати шляхом валютних інтервенцій;
- МВФ здійснює моніторинг за валютною політикою країн.

Паралельно з формуванням нової світової валютної системи, відбувається формування єдиної *Європейської валютної системи*, що використовує ЕКЮ – складену (синтетична) валюту, яку підтримує «кошик» національних валют країн співтовариства, пропорційний вазі кожної країни в сукупному валовому продукті і взаємній торгівлі. Режим валютних курсів базується на спільному плаванні

валют у формі т.з. «європейської валютної змії» у встановлених межах взаємних коливань (+/- 2,25 % від центрального курсу).

З 1 січня 1999 року було скасовано ЕКЮ як міжнародний і платіжний засіб. 11 країн ЄС перевели свої безготівкові розрахунки у євро, яке було введено замість ЕКЮ в пропорції 1:1. Було утворено наднаціональні банківські інститути – Європейський центральний банк (ЄЦБ) і Європейську систему центральних банків (ЄСЦБ).

1 січня 2002 р. євро було введено у готівковий обіг. До складу Єврозони входять 19 країн-членів ЄС (Австрія, Бельгія, Нідерланди, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Люксембург, Португалія, Іспанія, Греція, Словенія, Кіпр, Мальта, Словаччина, Естонія, Литва, Латвія).

На даний час євро є провідною світовою валютою, що посідає друге місце після долара США у світовому міжбанківському обороті.

Таким чином, сучасну грошову систему у загальних рисах можна охарактеризувати такими ознаками:

- демонетизацією золота та відміною офіційного золотого вмісту грошових одиниць;
- домінуванням кредитних грошей в обороті, випуск яких відбувається для кредитування економіки, а не кредитування держави;
- розвитком та розширенням безготівкового обороту;
- кредитний механізм емісії грошей, формування пропозиції грошей відповідно до потреб економіки;
- посилення державного контролю за грошовою системою та розширення переліку методів та важелів державного регулювання грошового обороту тощо.

4.3. Створення та розвиток грошової системи України.

Здобуття у 1991 році незалежності, поставило перед Українською державою завдання створення власної грошової системи. Виділяють декілька основних етапів формування грошової системи України.

На першому етапі було закладено організаційно-правові умови створення грошової системи України. Закон України «Про банки і банківську діяльність» (від 19.03.1991 №872-ХІІ, на даний час втратив силу) визначив, що Україна самостійно організовує банківську систему, яка є дворівневою і складається з Національного банку України та комерційних банків, у тому числі Зовнішньоекономічного банку України, Ощадного банку України та інших комерційних банків різних видів і форм власності.

Національному банку України надавалося монопольне право здійснювати емісію грошей на території України і організувати їх обіг, забезпечувати стабільність грошей, проводити єдину грошово-кредитну політику.

Важливим кроком стало запровадження з 10 січня 1992 р. в обіг *купонів багаторазового користування* як доповнення до рублевої готівкової маси, яка на той момент була в обігу. Весь безготівковий оборот продовжував обслуговуватися виключно рублями. Тобто фактично грошовий оборот забезпечувався паралельним функціонуванням двох валют. Така грошова система істотно ускладнила управління внутрішнім готівковим оборотом, організацію безготівкових розрахунків. Купон втратив свої первинні переваги перед рублем і став швидко знецінюватися.

Основними причинами знецінення національної валюти став спад виробництва під впливом лібералізації цін і розриву попередніх господарських зв'язків, скорочення державного замовлення, відтік товарної маси за кордон, що призвело до підриву товарної основи внутрішнього грошового обороту тощо.

Щоб послабити негативні наслідки паралельного обігу двох валют, Указом Президента України «Про реформу грошової системи України» від 12.11.1992 р. було введено купоно-карбованець в сферу безготівкових розрахунків і рублеву грошову масу.

На другому етапі НБУ відпрацював окремі елементи і організацію функціонування грошової системи. Основними результатами розвитку грошової системи України на цьому етапі були наступні:

1. Побудова власного емісійного механізму:
 - створення банкотно-монетного двору НБУ;
 - розробка дизайну, встановлення номіналу, платіжних ознак, забезпечення системи захисту грошових знаків і монет;
 - розробка правил випуску в обіг, інкасації, вилучення з обігу готівки, ведення касових операцій.
2. Формування механізму регулювання НБУ пропозиції грошей:
 - відпрацювання механізму централізованого регулювання банківськими резервами;
 - введення механізму рефінансування комерційних банків;
 - розвиток операцій на відкритому ринку.
3. Розробка методики і методології грошово-кредитної політики НБУ, накопичення досвіду практичного застосування інструментів грошово-кредитної політики.
4. Побудова національної платіжної системи:
 - створення системи електронних платежів на міжбанківському рівні;

– розробка методичних і інструктивних документів з організації безготівкових розрахунків на міжгосподарському рівні.

5. Формування механізму валютного регулювання:

– розвиток інфраструктури валютного ринку і формування методичних і організаційних умов здійснення операцій;

– порядок регулювання валютного курсу;

– створення механізму формування і використання золотовалютних резервів;

– формування звітності з платіжного балансу країни, здійснення його аналізу і прогнозування [7].

Тобто на цьому етапі було сформовано правові та організаційні засади національної грошової системи.

З метою проведення радикальних ринкових реформ та забезпечення економіки стабільною грошовою валютою 25 серпня 1996 р. Президент України підписав Указ «Про грошову реформу в Україні» [8] згідно якому 2 по 16 вересня 1996г. з обороту був вилучений український карбованець і введена постійна грошова одиниця – гривня і її сота частина – копійка. Цим закінчився другий етап побудови грошової системи України.

На наступному **третьому етапі** відбувається подальше вдосконалення механізмів і елементів грошової системи, які були розроблені раніше. Важливим кроком стало ухвалення у 1999 р. Закону України «Про Національний банк України». Відповідно до нього – Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України та відповідними законами [9]. Було визначено його права та обов'язки по забезпеченню стабільності національних грошей, регулюванню грошового обороту, методи і інструменти грошово-кредитної політики і інші види діяльності НБУ, які формують грошову систему країни.

Таким чином, було сформовано основні елементи грошової системи ринкового типу, закладено механізми регулювання грошовим оборотом та грошовою масою.

Запитання для самоконтролю

1. Поясніть сутність грошової системи.

2. Охарактеризуйте елементи грошової системи.

3. Прослідкуйте еволюцію грошових систем та визначте найважливіші особливості кожного етапу.

4. Поясніть причини переходу до монометалізму.

5. Визначте основні переваги та недоліки використання повноцінних грошей в обороті.

6. Поясніть чим був обумовлений перехід до використання неповноцінних грошей.

7. Охарактеризуйте особливості сучасної грошової системи.

Питання для обговорення на практичних заняттях

1. Суть та характеристика грошової системи, її елементи.

2. Основні типи грошових систем та їх еволюція.

3. Золотий стандарт, його основні етапи.

4. Сучасна грошова система.

5. Створення та розвиток грошової системи України.

Теми рефератів

1. Біметалізм та його особливості.

2. Роль золота у розвитку грошових систем.

3. Бреттон-Вудська конференція, її роль у формуванні сучасного монетарного устрою.

4. Історія української гривні.

Література до розділу

1. Ушаков Н. Г. Соціально-економічні типи країн: Навчальний посібник / Н. Г. Ушаков, І.І. Помінова. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.

2. Економічна теорія: Підручник. / За ред. В.М. Тарасевича. – К: Центр навч. літ-ри, 2006. – 784 с.

3. Кречотень І.М. Конспект лекцій з дисципліни «Національна економіка» для студентів усіх напрямів підготовки галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво». / І.М. Кречотень, Р.В. Шинкаренко, С.О. Винник – Полтава: ПолтНТУ, 2011. – 126 с.

4. Лапчук Я.С. Особливості грошової системи України перехідного періоду. / Я.С. Лапчук, Г.В. Іванченко, І.В. Гомонай – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2010/20_1/226_Lapczuk_20_1.pdf. Назва з екрану.

5. Сущестующие денежные разменные единицы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. Назва з екрану.

6. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник. / Д.І. Коваленко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 344 с.

7. Становлення і розвиток грошової системи України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.com.ua/1_123659_stvorennya-i-rozvitok-groshovoi-sistemi-ukraini.html. Назва з екрану.

8. Указ Президента України «Про грошову реформу в Україні», від 25.08.1996 р. № 762/96. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762/96>.

9. Закон України «Про Національний банк України», від 20.05.1999 р. № 679-XIV. – – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

ТЕМА 5. Сутність та види інфляції.

5.1. Сутність інфляції, причини та наслідки.

5.2. Види інфляції.

5.3. Вимірювання інфляції

5.4. Особливості інфляції в Україні.

5.1. Сутність інфляції, причини та наслідки.

У класичній економічній теорії **інфляція** – це процес підвищення загального рівня цін і, як наслідок, зниження купівельної спроможності грошей, або їхнє знецінення. Термін «інфляція» (від лат. *inflatio* – надування) вперше почали вживати в Північній Америці в період громадянської війни 1861–1865 рр. Він означав збільшення паперово-грошового обігу. Як правило, інфляційні процеси були безпосередньо пов'язані з війнами, епідеміями, тривалими неврожаями, іншими стихійними лихами, що спричинювали шоківі зміни в чисельності населення [1].

В економічній теорії не існує єдиного погляду на сутність цього надзвичайно складного явища. Так, В. Д. Базилевич трактує інфляцію, як знецінення грошей, спричинене диспропорціями в суспільному виробництві й порушенням законів грошового обігу [3]. З. Вітаманюк та С. Панчишин, під інфляцією розуміють зростання загального рівня цін у країні впродовж певного періоду часу, що супроводжується знеціненням національної грошової одиниці [4]. Д. Коваленко дає таке визначення інфляції: «процес знецінення грошей та загальне підвищення цін на товари і послуги внаслідок надмірної емісії та переповнення каналів обігу грошовою масою, яка виявилась не забезпеченою економічними благами» [6]. Таке зростання пов'язане з перевищенням кількості грошей в обігу порівняно з сумою товарних цін.

Дослідження феномену «інфляції» проводиться представниками різних наукових напрямів. Умовно їх можна поділити на два основні напрями: **монетарні та немонетарні**. Представники монетарної теорії інфляції вважають її виключно грошовим феноменом, який виникає в умовах дефіцитного фінансування держбюджету, надмірним розширенням внутрішнього кредитування, помилковою політикою Центрального банку.

Причинами інфляції прихильники немонетарної теорії вважають:

- зростання витрат виробництва внаслідок;
- зростання сукупного попиту, не пов'язаного зі зростанням грошової маси;
- структурні зрушення в сукупному попиті;
- зміни структури ринку, пов'язані із владою монополій, олігополій та держави, яка реалізується в адміністративному монопольному зростанні цін [1].

Крім цього досить часто у науковій літературі виокремлюються внутрішні та зовнішні фактори, що спричиняють інфляцію.

Зовнішні причини інфляції такі:

- зростання цін на світових ринках;
- скорочення грошових надходжень від зовнішньої торгівлі;
- від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу.

Внутрішні причини інфляції такі:

- запровадження нерозмінних на золото паперових (неповноцінних) грошей;
- розбалансованість економіки держави;
- монополія держави на грошову емісію;
- монопольне положення великих виробників та встановлення ними монопольно високих цін на ринку;
- запровадження непомірно високих податків та відсоткових ставок за кредит;
- милітаризація економіки.

У реальному житті інфляцію спричиняє низка факторів, що часто взаємообумовлюють один одного, виокремити їх буває досить непросто.

Соціально-економічних наслідків інфляції є багато, і вони зачіпають широкий спектр економічних, соціальних і політичних відносин. Найважливіші з них наступні:

- в умовах інфляції скорочуються реальна вартість особистих заощаджень населення;
- відбувається соціальне розшарування населення, поглиблення майнової нерівності;
- відбувається перерозподіл доходів між позичальниками і кредиторами. Непередбачувана інфляція приносить першим вигоду. Із-за інфляції отримувачу позики дають «дорогі гроші», а розраховується він «дешевими грошима»;
- інфляція завдає збитків системі оподаткування, оскільки знецінює податкові надходження до бюджету;
- інфляція приводить до загального сповільнення економічного зростання, оскільки дезорієнтує економічних суб'єктів щодо очікуваних доходів, цін, ризиків та термінів інвестиційних проектів. Зменшується інвестування у реальний сектор економіки, спекулятивна складова – навпаки зростає.

Таким чином, інфляція веде до скорочення реального ВВП, а в більш довгостроковому періоді і до руйнування національного багатства країни. Крім цього, інфляція призводить до галузевих диспропорцій, відбувається переливання капіталу у ті сфери, що мають більш короткий період обороту, оскільки це зменшує ризики від інфляції.

Взагалі варто зазначити, що інфляція змушує уряд вдаватися до жорстких адміністративних заходів, як-то «замороження цін», «заборона спекуляції», які не лише спотворюють ринкові механізми, а і приводять до непередбачуваних соціальних наслідків. Інфляція стала одним із основних факторів зміни політичної влади у Німеччині 30-х років ХХ ст., та численних воєнних переворотів в латиноамериканських країнах в 1960-х рр. Серед економістів популярним є вираз «інфляція – економічна мати фашизму» [2].

5.2. Види інфляції.

Складність такого явища, як інфляція, обумовлює наявність низки підходів до її класифікації. Різноманіття видів інфляції пов'язане з причинами виникнення та особливостями даного явища (рис. 5.1). Найбільш часто інфляцію класифікують за такими факторами:

За формами прояву інфляції можна виділити:

- цінову інфляцію, що проявляється у формі зростання цін;
- інфляцію заощаджень – при зафіксованих державою цінах, доходах, повальному дефіциті товарів знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощадженнях у населення;
- девальвацію, за якою знецінення грошей проявляється у падінні їхнього курсу до іноземних валют;
- прихована інфляція, що проявляється у дефіциті товару.

Залежно від середньорічних темпів зростання (приросту) цін розрізняють такі типи інфляції:

– **повзучу**: прискорене зростання маси грошей в обороті без помітного підвищення цін до 5–10% на рік. Вона характеризується надмірною емісією маси грошей без помітного підвищення зростання цін. Така інфляція сприяє нормальному економічному розвитку, оскільки незначна інфляція стимулює зростання грошової маси. Саме зростання грошової маси в обігу стимулюють здешевлення кредитів, зростання виробництва та активізації інвестиційної діяльності;

– **помірну**: прискорене знецінення грошей у формі зростання цін на 5–20% за рік. Така інфляція стає відчутною для всіх економічних суб'єктів, і вони починають вживати певних заходів для адаптації. Поступово інфляція поширюється на всі сектори економіки, порушуючи рівновагу всього ринку;

– **галопуючу**: зростання цін досягає 20–50%, а інколи 100% за рік. На цій стадії відбувається стрімке зростання цін, тобто *прискорена або галопуюча* інфляція призводить до випередження сукупного попиту порівняно з товарною пропозицією, спричинюючи нерівномірне, стрибкоподібне зростання цін.

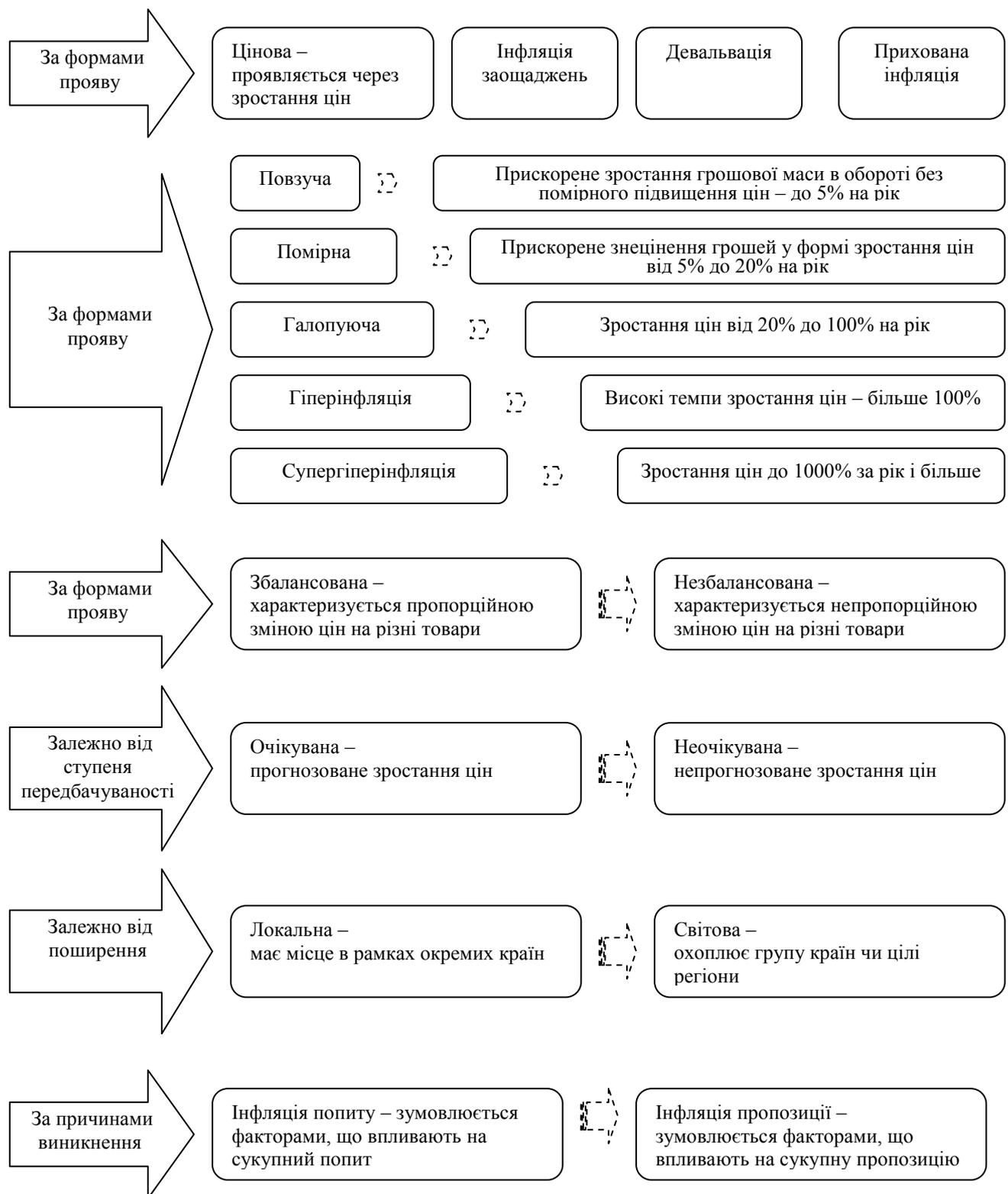

Рис. 5.1. Види інфляції [5]

– **гіперінфляцію:** надзвичайно високі темпи зростання цін – більш як на 100% за рік. Гіперінфляція часто пов’язана з політичним хаосом, наслідками війн та соціальних революцій. На цій стадії гіперінфляції домінує нестабільність цін в усіх секторах економіки, спричинюючи хаос на ринку, поширення бартерних операцій, порушення фінансово-кредитного механізму, що призводить до

несправедливого перерозподілу доходів та багатства в суспільстві, соціальної та політичної нестабільності;

– **супергіперінфляцію:** катастрофічне зростання цін – до 1000% за рік і більше. На цій стадії гроші починають втрачати всі свої функції, купюри низьких номіналів та розмінна монета зникають з обігу, падає роль грошей в економіці, розвивається платіжна криза та поширюється бартер.

Історично найвищі показники інфляції мали місце у таких країнах:

– Німеччина (1921 – 1923 рр.), у 1923 році інфляція складала $3,25 \cdot 10^6$ відсотків (3,25 млн. %) в місяць, тобто ціни подвоювались кожні 49 годин;

– Греція під час німецької окупації (1941–1944 рр.), інфляція складала $8,55 \cdot 10^9$ відсотків в місяць, тобто ціни подвоювались кожні 28 годин;

– Угорщина після закінчення Другої світової війни (1945 – 1946 рр.). Інфляція складала близько $4,19 \cdot 10^{16}$ відсотків в місяць, тобто ціни подвоювались кожні 15 годин;

– Югославія початку 1990-х років. У 1993 році інфляція складала близько $5 \cdot 10^{15}$ відсотків в місяць, тобто ціни подвоювались кожні 16 годин;

– Зімбабве 2000-х років, після експропріації земель білих фермерів у жовтні 2008 року інфляція складала 231 відсоток на рік за офіційними даними, і близько $6,5 \cdot 10^{108}$ відсотків – за неофіційними даними, тобто ціни подвоювались кожні 1,5 години [6].

Змістовно сутність інфляції відображається у її типах за причинами появи: інфляція попиту та інфляція пропозиції.

Інфляція попиту виникає за умови наявності надмірного попиту, що призводить до значної диспропорції між грошовою масою і обсягом виробленої продукції. За цих умов спрацьовує механізм, що відображається рівнянням Фішера ($MV = PQ$), а саме за незмінності швидкості обороту грошової одиниці та обсягу виробленої продукції, вирівнюючим компонентом виступає рівень цін, який закономірно зростає.

Основними причинами зростання грошової є:

– надмірна грошова емісія. Досить часто вона є наслідком популістської політики уряду, що проводить збільшення мінімальної зарплати, пенсії та інших соціальних виплат населенню неадекватно до збільшення рівня продуктивності праці;

– досягнення потенційного рівня виробництва в країні (потенційного ВВП, що досягається за умови повної зайнятості і використання виробничих потужностей).

Інфляція пропозиції (інфляція витрат виробництва) виникає в умовах зростання собівартості виготовленої продукції. Основними причинами такої інфляції є:

- підвищення рівня заробітної плати працівників. Оскільки оплата праці у структурі собівартості продукції у країнах із розвинутими ринковими відносинами є основною складовою, це відчутно впливає на вартість продукції. Особливо це є характерним для країн у яких діяльність профспілок приводить до зростання рівня мінімальної заробітної плати вище ринкового рівня;

- зростання цін на сировину та матеріали, особливо на енергоносії;

- зростання рівня оподаткування, особливо непрямих податків, що закладаються у вартість продукції;

- зниження темпів зростання продуктивності праці, тобто збільшення витрат на одиницю виготовленої продукції.

Інфляція попиту та інфляція пропозиції між собою тісно взаємопов'язані, досить часто неможливо їх чітко виокремити, крім того вони взаємообумовлюють та підсилюють один одного. За умови одночасного протікання інфляції попиту та інфляції пропозиції можливе виникнення інфляційної спіралі, тобто інфляція попиту переростає в інфляцію пропозиції і навпаки. Передавальним механізмом у спіралі стають споживацькі очікування.

5.3. Вимірювання інфляції.

Інфляція є складним і багатогранним явищем, що становить значний вплив на всі соціально-економічні процеси, тому її правильне вимірювання є надзвичайно важливим. Інфляційні процеси можна виміряти у декілька способів.

Перший – вимір з допомогою індексу цін. Використовується індекс цін валового національного продукту, індивідуальних споживчих цін, і індивідуальних оптових цін. Для обчислення індексу беруть співвідношення між сукупною ціною певного набору товарів та послуг («ринкової кошиком») визначається у відсотках.

Індекс цін Леспейреса (індекс споживчих цін, ІСЦ) характеризує зміну у часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей показник досить часто використовують для визначення інфляції, оскільки він відображає не лише економічні, але і соціальні аспекти життя населення, тому його часто називають «індексом вартості життя». Визначається ІСЦ за вартістю законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг «споживчого кошику». Розраховується як відношення ринкової вартості фіксованого «споживчого кошика» у поточному році до ринкової вартості фіксованого «споживчого кошика» у базовому році:

$$I_n = \frac{\sum p_1^* q_0}{\sum p_0^* q_0} * 100\%, (5.1.)$$

де p_0 і p_1 – ціни одиниці товарів у базовому та звітному періодах відповідно;

q_0 і q_1 – кількість товарів і послуг товарів у базовому і аналізованому періодах відповідно.

Таким чином, ми можемо побачити із формули, що і у чисельнику і у знаменнику використовується незмінний споживчий кошик. Однак, це зменшує точність обчислення рівня інфляції, оскільки не враховуються зміни у структурі споживання, тому за умови високої інфляції цей показник занижує значення інфляції.

Поряд із ІСЦ обраховується **базовий індекс споживчих цін** (БІСЦ), що характеризує рівень інфляції, який формується під впливом монетарних умов, а саме: зміни цін на продовольчі товари з високим ступенем промислової обробки, непродовольчі товари за виключенням палива, а також послуги, що не регулюються адміністративно. БІСЦ є субіндексом індексу споживчих цін (ІСЦ), оскільки його побудова заснована на існуючих методологічних засадах щодо розрахунку ІСЦ. Головною метою розрахунку є визначення стійкої динаміки цін з мінімізацією короткострокових нерівномірних змін цін, викликаних шоками пропозиції, адміністративним регулюванням. Таким чином, БІСЦ найбільшою мірою характеризує інфляцію, яка спричинена тиском з боку попиту, та, відповідно, найбільш повно відображає ефекти від зміни реальних монетарних умов [7].

Індекс цін Пааше (дефлятор ВВП) характеризує зміну в часі загального рівня цін всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачем.

$$I_n = \frac{\sum p_1^* q_1}{\sum p_0^* q_1} = \frac{ВВП_n}{ВВП_p}, (5.2.)$$

де p_0 і p_1 – ціни одиниці товарів у базовому та звітному періодах відповідно;

q_0 і q_1 – кількість товарів і послуг товарів у базовому і аналізованому періодах відповідно;

ВВП_n – номінальний ВВП;

ВВП_p – реальний ВВП.

У чисельнику і у знаменнику використовується споживчий кошик звітного періоду, що дає можливість більш точно визначити рівень інфляції, однак є можливим його завищення. Крім цього цей показник використовують для

зведення номінального ВВП (обчисленого у поточних цінах) до реального ВВП (обчисленого у реальних цінах), тобто для проведення дефілювання ВВП.

Найбільш точно зміну рівня цін можна обчислити за допомогою **індекса Фішера**, що являє собою середнє геометричне від добутку індекса цін Леспейреса та індексу цін Пааше.

$$I_f = \sqrt{I_l * I_n} \quad (5.3.)$$

Іншим способом визначення сили інфляційних процесів є вимірювання темпів інфляції протягом року, проте його можна розглядати і більше короткі періоди (місяці квартали) або як довгі (десятиліття). Для обчислення темпів інфляції протягом року треба відняти індекс цін минулого року з індексу цін цього року, розділити цю різницю на індекс минулого року, та помножити на 100%. Якщо темп інфляції вийти негативним, отже спостерігалася дефляція (зниження цін).

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс}_{\text{цін}_{\text{поточного}_{\text{року}}} - \text{Індекс}_{\text{цін}_{\text{минулого}_{\text{року}}}}}{\text{Індекс}_{\text{цін}_{\text{минулого}_{\text{року}}}} * 100\% \quad , \quad (5.4.)$$

Досить часто для визначення рівня інфляційних процесів використовується **«правило числа 70»**. Правило допомагає швидко підрахувати кількість років, необхідні подвоєння рівня цін: треба лише розділити число 70 на темп щорічного збільшення рівня цін відсотках. Слід зазначити, що це правило зазвичай застосовується тоді, коли, наприклад, треба встановити, скільки знадобиться часу, щоб реальний ВНП чи Ваші особисті заощадження подвоїлися.

5.4. Особливості інфляції в Україні.

Україна унаслідувала від СРСР високозатратну, високомонополізовану, неефективну економіку, яка не могла працювати за рахунок самофінансування і вимагала дотацій. Відсутність ринкових механізмів регулювання грошової маси привели до катастрофічного рівня інфляції в умовах лібералізації цін. У 1992–1993 рр. інфляція в нашій країні досягла гіпервисокого рівня (2100,0% та 10256,0% відповідно). Основними причинами такої інфляції вважають:

– обвал «інфляційного навісу», одержаного Україною в спадок з радянських часів унаслідок лібералізації цін в 1991–1992 рр., що спровокувало зростання платоспроможного попиту і цін за цей період більше ніж у 2 рази. Під впливом цього чинника роздрібні ціни в зростали значно швидше, ніж зростала грошова маса – в 1,6 і 1,9 разу відповідно. Цей розрив був спровокований не тільки прямою трансформацією вимушених заощаджень у платоспроможний попит, а й генеруванням цією трансформацією інфляційних очікувань та прискоренням швидкості грошей;

– відсутність чіткої послідовної програми ринкової трансформації економіки та інших сфер суспільства, надто ліберальна монетарна політика, яку проводили уряд та Центральний банк України. У 1991 р. дефіцит державного бюджету становив 14% від ВВП, у 1992 р. він зріс удвічі і становив 29% від ВВП. Органи монетарної політики, насамперед НБУ, без особливого супротиву монетизували цей величезний дефіцит шляхом прямого кредитування бюджетних потреб, оскільки ніякі інші джерела коштів у ті роки були для нього ще недоступними.

Таке нарощування маси грошей та пов'язане з ним ще більше зростання рівня цін, поглиблювали економічний спад та зростання безробіття, так, темпи падіння реального ВВП в період розкручування гіперінфляції становили: у 1991 р. – 8,7%, у 1992 р. – 9,9%, у 1993 р. – 14,2%, у 1994 р. – 23,0%.

Поступово, внаслідок запровадження урядом низки заходів щодо обмеження грошової маси, темп інфляції почав знижуватися. З 1994 року було застосовану адміністративні методи: уповільнення зростання зарплат, фіксацію цін на значну кількість товарів, валютне регулювання тощо. Однак, поряд із сповільненням темпів інфляції, відбулося значне падіння обсягу виробництва, адже в умовах лібералізованої економіки подібні заходи були неефективними. До 1999 року ВВП України продовжував знижуватися, скоротившись до 40% від рівня 1990 року, досягти економічного зростання вдалося лише в 2000 році.

Одним із факторів досягнення економічної стабілізації стала продумана грошово-кредитна політика у 1996 – 2005 роках, що дала можливість успішно провести грошову реформу та стабілізувати ціни. *Грошова реформа в Україні була проведена з 2 по 16 вересня 1996 року.* Ця реформа була «м'якого» типу (проведення заходів щодо заміни діючої грошової одиниці, стабілізація нових грошей без якісної перебудови системи грошового обороту) з деномінацією грошових знаків (зменшення на п'ять нулів), із зміною назви грошової одиниці шляхом обміну грошових купюр (українських карбованців на гривні).

У 2006 – 2008 роках починається посилення інфляційних процесів, що було зумовлено різким зростанням цін на енергоносії (насамперед природний газ). Внаслідок цього розвивається інфляція пропозиції, яка призводить до зростання дефіциту державного бюджету, що покривається додатковою емісією грошей, паралельно спрацьовують наслідки кредитної експансії, що в результаті формує негативні споживацькі очікування та знижує довіру до національної грошової одиниці. Як наслідок відбувається падіння курсу гривні, рівня національного виробництва, зростання безробіття, відбувається банкрутство низки комерційних банків.

Економічний спад продовжується і у наступні роки. Відновлення рівня ВВП відбувається у 2011 – 2013 роках, однак у подальшому відбувається значний економічний спад, зумовлений політичними факторами та військовим

конфліктом. Відбувається значна девальвація національної грошової одиниці та посилення інфляційних процесів.

Завдяки стриманій монетарній політиці Національного банку, дія якої була підсилена зниженням цін на зовнішніх ринках, відносно жорсткою фіскальною політикою та стабілізацією інфляційних очікувань, спостерігалось впевнене зниження споживчої інфляції в Україні. Досягнувши у квітні 2015 року пікового рівня (61% в річному вимірі), надалі інфляція характеризувалася майже незмінним трендом до сповільнення – до 43,3% на кінець 2015 року, що було близьким до попереднього прогнозу Національного банку [9]. Вагомим чинником безінфляційного процесу стало стримання сукупного попиту.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність та складові грошового обороту.
2. Проаналізуйте модель грошового обороту.
3. Надайте характеристику грошовим потокам.
4. Розкрийте сутність грошової маси.
5. Поясніть у чому полягають переваги безготівкового обігу.
6. Поясніть, що таке ліквідність та яким чином формуються грошові агрегати.
7. Розкрийте сутність формули Фішера та порівняйте її із марксистською формулою грошового обороту.

Питання для обговорення на практичних заняттях

1. Сутність грошового обороту, характеристика ринків, що він обслуговує.
2. Модель грошового обороту. Грошові потоки, їх роль в економічній системі.
3. Грошова маса, її готівкова та безготівкова складові.
4. Ліквідність, як характеристика грошової маси. Грошові агрегати.
5. Закони грошового обігу. Механізм забезпечення стабільності грошової системи.
6. Швидкість обороту грошової одиниці, її вплив економічні процеси.
7. Рівень монетизації ВВП, сутність та роль в економічних відносинах.

Темати рефератів

1. Методи досягнення стабільності грошової системи.
2. Грошовий оборот та грошові потоки в Україні.
3. Кількісна теорія грошей, практична реалізація її положень.

Література до розділу

1. Круш П. В. Інфляція: суть, форми та її оцінка: Навч. посіб./ П.В. Круш, О.В. Клименко О. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
2. Макроекономіка: Навчальний посібник. / Приходько В.П., Шинкар В.А. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 248 с.
3. Базилевич В.Д. Економічна теорія: політекономія / В.Д. Базилевич. – К.: Знання-Прес, 2007. – 719 с.
4. Економічна теорія: макро- та мікроекономіка. Навч. посібник. / за ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – К: «Альтернатива», 2001. – 606 с.
5. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: теорія та практика: навч. посібник / Д.І. Коваленко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
6. Гиперинфляция. Стаття в Википедии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Гиперинфляция>. Назва з екрану.
7. Наказ від 27.07.2007 № 265 «Про затвердження Методики розрахунку базового індексу споживчих цін». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.uapravo.net/data2008/base20/ukr20353.htm>
8. Державна служба статистики. Офіційний сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Інфляційний звіт за січень 2016 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=27033423>

ТЕМА 6. Валютний ринок і валютні системи

6.1.Сутність валюти та її конвертованість

6.2.Валютний курс та способи його визначення.

6.3.Режими формування валютних курсів

6.4.Валютний ринок, сучасні тенденції

6.5.Формування валютної системи України

6.1. Сутність валюти та її конвертованість

Валюта являє собою грошову одиницю, яка застосовується для вимірювання вартості товару, що прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньоекономічними відносинами. Термін «валюта» (valuta) походить від італійського, що означає вартість (цінність).

Валюта класифікується за кількома критеріями. Найважливішими є класифікації за емітентною належністю та режимом використання. За емітентною належністю валюта включає:

- національну валюту, яка виражається в грошах, що емітуються національною банківською системою;

- іноземну валюту, виражену в грошах, що емітуються банківськими системами інших країн. Для України – це будуть кошти за номіналом у всіх національних грошових одиницях, крім гривні;

- колективну валюту, виражену в особливих міжнародних грошових одиницях. Вони емітуються міжнародними фінансово-кредитними установами і функціонують за міжнародними угодами. Зараз найважливішими вважаються такі дві валюти:

- євро, офіційна валюта 19 з 28 держав Європейського Союзу, відомих як Єврозона;

- SDP (СПЗ – спеціальні права запозичення) – резервний та платіжний засіб, що емітується Міжнародним Валютним Фондом (МВФ). Існує лише у безготівковій формі у вигляді записів на банківських рахунках. Ціна SDR була початково визначена на рівні 0,888671 грамів високоякісного золота.

За ступенем конвертованості розрізняють валюти:

- вільно конвертовані (резервні);

- частково конвертовані;

- замкнуті (неконвертовані).

Вільно конвертована валюта (англ. *Freely convertible currency*) – валюта, яка вільно та необмежено обмінюється на інші іноземні валюти (повна зовнішня та внутрішня конвертованість). За такою валютою не існує обмежень по проведенню валютних операцій, як по поточним, так і пов'язаних із рухом

капіталу для резидентів та нерезидентів. Таку валюту ще називають резервною валютою, оскільки в такій валюті центральні банки інших країн накопичують та зберігають резерви коштів для міжнародних розрахунків.

Більш вузьке значення цього терміна використовується для визначення розрахункових валют в міжнародній платіжній системі CLS, такі валюти ще називають *кліринговими*. Платіжна система **CLS** (англ. *Continuous linked settlement*) являє собою міжнародну систему конверсійних валютних операцій [1]. Ця платіжна система була створена провідними дилерами валютного ринку, з 1997 року являє собою один розрахунковий банк – CLS Bank. З листопада 2002 року його акціонерами стали 67 крупних фінансових інститутів із сімнадцяти країн світу [2]. У цю систему включаються валюти, за яким проводяться міжнародні розрахунки, без їх перерахування в інші валюти. З 2015 року таких валют стало вісімнадцять (долар США, канадський долар, австралійський долар, сінгапурський долар, новозеландський долар, гонконгський долар, фунти стерлінгів, швейцарські франки, єни, євро, датські крони, норвезькі крони, шведські крони, південнокорейська вона, південноафриканський ранд, мексиканський песо, ізраїльський шекель). У листопаді 2015 року до цього переліку було додано угорський форинт.

Частково конвертована валюта – національна валюта країн у яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій. Найчастіше валютні обмеження застосовуються щодо імпорتنих операцій. Державні органи визначають пріоритетні напрям за яким може використовуватися валюта. Крім цього, встановлюються зобов'язання для експортерів щодо продажу вирученої іноземної валюти уповноваженому банку, по встановленому курсу.

Якщо конвертація національної валюти дозволена тільки для нерезидентів, то вона називається *зовнішньою*, а якщо для резидентів – *внутрішньою*. Якщо конвертація поширюється тільки на платежі за поточними операціями, вона називається *поточною*, а якщо тільки на платежі за рухом капіталу – *капітальною* [3].

Замкнута (неконвертована) валюта – національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти. Ввіз та вивіз іноземних валют обмежений. Такими є валюти слаборозвинутих країн або країн, що переживають глибоку і хронічну економічну та фінансову кризи. До 1997 р. типово неконвертованою була українська національна валюта – гривня.

В умовах золотого стандарту під конвертованістю розуміли обмін однієї валюти на іншу при твердій фіксації золотого вмісту національних валют, з їх обов'язковою розмінністю на монетарний товар.

На відміну від золотого стандарту, конвертованість в умовах *кредитно-паперових грошей* визначається інституційними нормами, які включають важливі ланки валютної політики кожної країни, а також загальні вимоги, визначені Міжнародним валютним фондом (*VIII стаття*, яка вимагає від країн – членів МВФ запровадження конвертованості валюти за поточними операціями).

Україна прагне до запровадження конвертованості валюти. Рада директорів МВФ 8 травня 1997 р. оголосила про те, що Україна взяла на себе зобов'язання щодо виконання статті VIII Статуту МВФ.

6.2. Валютний курс та способи його визначення.

Валютний курс (exchange rate) – це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, або «ціна» грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни [4]. Він встановлюється з точністю до 4-5 десяткових знаків. Встановлення курсу обміну валюти називається котирування валюти.

Валютний курс формується на основі співвідношення попиту та пропозиції на валюту, однак основою його формування є купівельна спроможність валют.

Всі фактори, що впливають на валютний курс можна поділити на дві групи:

1. Кон'юнктурні або тимчасові, які зумовлені коливанням ділової активності, політичною і військово-політичною обставинами, прогнозами, ажіотажем тощо.

2. Структурні або довгострокові. До них відносяться:

– зростання обсягу національного доходу, який зумовлює підвищення попиту на іноземні товари. Водночас товарний імпорт може збільшувати вплив іноземної валюти;

– рівень інфляції – чим вищі темпи інфляції в країні, тим нижчий курс її валюти, якщо не впливають інші фактори;

– стан платіжного балансу. За активного платіжного балансу підвищується курс національної валюти, бо підвищується на неї попит з боку зовнішніх боржників. За пасивного платіжного балансу може відбуватися зниження курсу національної валюти, так як боржники продають валюту цієї країни на іноземну з метою погашення своїх зовнішніх зобов'язань;

– різниця відсоткових ставок у різних країнах і її вплив на валютний курс зумовлюється двома основними причинами: 1) підвищення відсоткової ставки стимулює приплив іноземних капіталів, а її зниження заохочує відплив капіталів в т.ч. і національних капіталів за кордон; 2) відсоткові ставки впливають на операції валютних ринків та ринків позичкових капіталів.

На курс валюти впливає і ступінь її використання в міжнародних розрахунках, рівень довіри до валюти на національному та світовому ринках;

валютна політика, яка визначає державне регулювання валютного курсу; рівень розвитку фондового ринку тощо.

Фіксація курсу національної грошової одиниці в іноземній називається **валютним котируванням (currency quoting)**. Розрізняють дві форми котирування:

– **пряме (європейське) котирування** – це ціна іноземної валюти, що склалась на національному ринку, тобто визначення фіксованої одиниці (10, 100) іноземної валюти у певній кількості національної;

– **непряме (американське, британське) котирування** – це ціна національної грошової одиниці, тобто визначення фіксованої одиниці (10, 100) національної валюти у певній кількості іноземної.

При цьому визначається **база котирування** (базова валюта) – валюта, відносно якої котирується інші валюти, (звичайно нею є валюта, яка визнається у всьому світі, але деколи з історичних причин можуть бути винятки). **Валюта котирування** – валюта, що котирується. На практиці частіше за все базою котирування є долар США. Однак для окремих валют – англійського фунта стерлінгів (GBP), євро (EUR), австралійського (AUD) і новозеландського доларів (NZD), долар США завжди є валютою котирування [5].

Повне валютне котирування означає, що встановлюється курс покупця (bid) і продавця (offer):

– **курс покупця (bid rate)** – курс, по якому банк-резидент купує іноземну валюту за національну;

– **курс продавця (offer rate)** – курс, по якому банк-резидент продає іноземну валюту за національну.

Наприклад:

$$\text{USD/UAH} = \frac{\text{bid}}{26,000} \frac{\text{offer}}{26,550}, \quad (6.1)$$

При прямому котируванні курс продавця завжди вищий за курс покупця. Різниця між ними формує маржу (спред).

Відносна маржа розраховується за такою формулою:

$$\text{BAS} = \frac{\text{OR} - \text{BR}}{\text{OR}} \times 100\%, \quad (6.2)$$

$$\text{BAS} = \frac{26,550 - 26,000}{26,550} \times 100\% = 2,07\%$$

Для переведення результатів прямого котирування у непряме потрібно одиницю іноземної валюти поділити на курс. Наприклад: 1 USD = 26,000 UAH – пряме котирування, переводимо – $1/26,000 = 0,038$. Тобто 1 гривня коштує 0,038

американських центів. При непряму котирування курс купівлі іноземної валюти буде вищим за курс її продажу.

Для розрахунків курсів валют, що не є настільки поширеними як долар США, використовують таке поняття як *кросс-курс (cross-rates)*, це визначення курсів двох валют з використанням третьої. Тобто, спочатку обидві валюти прирівнюються до третьої, отримані співвідношення прирівнюються між собою. На сайті ForexForum валютний кросс-курс, визначається як пара валют, в число яких не входить долар США [6]. Використання кросс-курсів дає можливість здійснити конвертацію менш поширених валют без їх попередньої конвертації в долар США. Для зручності використання кросс-курсів Міжнародна організація по стандартизації ISO присвоїла кожній валютній парі аббревіатуру. Запис валютної пари включає в себе код визначення валюти і має вигляд: базова валюта/валюта котирування. Наприклад: фунт стерлінгів/їена, євро/їена, євро/швейцарський франк.

Валютні курси, що визначаються на основі співвідношення попиту та пропозиції на валюту називаються *номінальними*. *Номінальні курси* встановлюються на ринку, використовуються у торговельних контрактах, однак для визначення довгострокової тенденції валютних курсів необхідно враховувати зміну рівня цін у країнах-партнерах. *Реальний валютний курс* – це номінальний валютний курс, скоригований на відносний рівень цін у своїй країні і у країні, валюта якої котирується. Визначається за формулою:

$$S_r = S_n \frac{P^1}{P}, \quad (6.3.)$$

Де S_r – реальний обмінний курс;

S_n – номінальний валютний курс;

P^1 – індекс цін зарубіжної країни;

P – індекс цін національної країни.

Таким чином, реальний валютний курс являє собою співвідношення споживчого кошика за кордоном, переведеного із іноземної валюти в національну за допомогою номінального валютного курсу і ціни споживчого кошика тих самих товарів у своїй країні. Тобто визначення реального валютного курсу надає можливість врахувати вплив інфляції.

Номінальний ефективний валютний курс розраховується як співвідношення між національною валютою і валютами інших країн, зважених відповідно до частки цих країн у валютних операціях даної країни. Такий курс дає можливість розрахувати яким чином змінився валютний курс в базовій країні по відношенню до валютних курсів у країнах – партнерах за базовий період. Визначається за формулою:

$$S_n^e = \sum_i (P_n^s \times W_i), \quad (6.4.) \quad \text{де}$$

S_n^e – номінальний ефективний валютний курс;

i – країна-торгівельний партнер;

P_n^s – індекс номінального валютного курсу поточного року, що визначається як відношення номінального валютного курсу базової країни до номінального валютного курсу країни-партнера;

W_i – частка кожної країни у торгівельному обороті базової країни.

Реальний ефективний валютний курс (real effective exchange rate (REER)) – це номінальний валютний курс, скоригований на зміну рівня цін або інших показників витрат виробництва, який показує динаміку реального валютного курсу базової країни до валют країн, що є торгівельними партнерами. Визначається за формулою:

$$S_r^e = \sum_i (P_r^s \times W_i), \quad (6,5) \quad \text{де}$$

S_r^e – реально ефективний валютний курс;

P_r^s – індекс реального валютного курсу поточного року порівняно з базовим роком кожної країни-торговельного партнера.

Динаміка ефективного номінального і реального валютних курсів залежить від низки факторів:

– динаміка номінального валютного курсу. Укріплення чи зміцнення національної валюти по відношенню до інших валют приводить до підвищення чи зниження індексів та номінального і реального ефективного валютних курсів;

– зміна рівня цін в базовій країні та країнах-партнерах. Випереджаючий темп зростання цін в базовій країні приводить до підвищення індексу реального ефективного обмінного курсу, і навпаки;

– питома вага основних торгівельних партнерів в загальному об'ємі зовнішнього товарообороту базової країни. Чим більшою є частка певної країни в обороті, тим вагомішим буде вплив змін цін у цій країні на індекс ефективних валютних курсів.

Зростання **REER** вказує на те, що конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світових ринках знижується. Така ситуація можлива у випадку перевищення темпів зростання цін у країні над рівнем інфляції в країнах-партнерах, або у випадку ревальвації обмінного курсу національної валюти. У тому випадку, коли курс знижується, відбувається зростання конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках унаслідок порівняно менших темпів інфляції або девальвації національної валюти.

Для розрахунку значення **REER** використовують вагові коефіцієнти, які відображають середню за останні три роки питому вагу країн – основних

торговельних партнерів у загальному зовнішньому товарообороті. Критерієм включення країни до переліку основних торговельних партнерів є її частка у загальному зовнішньоторговельному обороті. Для України відповідний критерій встановлено на рівні 1%. Сукупний обсяг експорту та імпорту товарів з 25 країн, що враховуються при обчисленні *REER* гривні, становить 76% від загального зовнішньоторговельного обороту України [7].

6.3. Режими формування валютних курсів.

У сучасних умовах економічної глобалізації валютний курс стає одним з основних комплексних макроекономічних показників, який впливає не лише на зовнішньоекономічну діяльність країн, а й загалом на соціально-економічний розвиток [8].

В економічній теорії розрізняють дві великі групи режимів валютного курсу – *фіксованого та плаваючого валютних курсів*.

Сутність *режимів фіксованого валютного курсу* полягає в тому, що обмінний курс валюти або взагалі не змінюється, або підтримується в межах вузького діапазону за допомогою монетарної політики, яка повністю підпорядковується підтримці валютного паритету.

Застосування *режиму плаваючого валютного курсу* не вимагає від центрального банку таких зобов'язань, а валютний курс у країні визначається дією ринкових механізмів і законів на валютному ринку.

Між цими двома полярними режимами існує низка проміжних режимів валютного курсу, для класифікації яких використовується методика розроблена МВФ [9].

Відповідно до класифікації режимів валютного курсу та засад монетарної політики МВФ 2009 року, виділяються такі режими:

1. Режими жорсткої прив'язки (*Hard pegs*):

– *Режим обмінного курсу без суверенного платіжного засобу (*exchange arrangements with no separate legal tender*)*. Валюта іншої країни циркулює як єдиний законний засіб платежу (формальна доларизація), або країна належить до монетарного чи валютного союзу, в якому циркулює такий же, як і в союзі, засіб платежу. Зокрема, прив'язку до євро використовували: Косово, Чорногорія, Республіка Сан-Марино; прив'язку до долара США: Еквадор, Сальвадор, Республіка Маршаллові острови, Федеральні Штати Мікронезії, Республіка Палау, Республіка Панама, Демократична Республіка Східний Тимор, Республіка Зімбабве.

– *Режим валютного комітету (*currency board policy*)*. Монетарний режим, заснований на експліцитному законодавчому зобов'язанні обмінювати національну валюту на вказану іноземну валюту за твердим валютним курсом, у

поєднанні з обмеженнями емісійних органів на виконання їх законних зобов'язань. Це означає, що національна валюта випускається лише проти іноземної валюти і повністю підкріплюється валютними резервами [10]. Зокрема, прив'язку до євро використовували: Боснія і Герцеговина, Болгарія, Литва; прив'язку до долара США: Валютний союз Східно-карибських держав, Республіка Джибуті, Гонконг, Сирійська Арабська Республіка. Основна перевага валютного бюро – це його вплив на макроекономічну дисципліну. Ключова риса валютного бюро – гарантія конвертованості валюти.

2. Режими м'якої прив'язки (Soft pegs):

– *Режим звичайної прив'язки (Conventional pegged arrangement)*. Країна де-юре прив'язує свою валюту за фіксованим курсом до валюти іншої країни або до кошика валют країн – її найбільших торговельних і фінансових партнерів. Зокрема, прив'язку до євро використовували: Кабо-Верде, Союз Коморських островів, Данія, Латвія; прив'язку до долара США: Аруба, Співдружність Багамських островів, Бахрейн, Беліз, Йорданія, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Туркменистан, Об'єднані Арабські Емірати, Венесуела.

– *Режим стабілізації курсу (Stabilized arrangement)*. Діапазон відхилень обмінного курсу спот-ринку має становити 2% протягом 6 місяців та більше. Валютний курс може прив'язуватися до однієї валюти або до кошика валют, які визначені та обґрунтовані за допомогою статистичних методів. Цей режим використовували: Македонія, Таджикистан, Україна, Камбоджа, Гайана, Ірак;

– *Режим повзучої прив'язки (Crawling peg)*. Відбувається незначне коригування курсу валюти у фіксованому визначеному розмірі або у відповідь на зміни деяких кількісних показників. Цей режим використовували: Нікарагуа, Республіка Ботсвана.

– *Режим із можливістю коригування курсу (Crawl-like arrangement)*. Валютний курс має залишатися в межах вузького діапазону змін у 2% та відповідати тенденціям змін фундаментальних факторів протягом 6 місяців та більше. Розмір коливань валютного курсу є більшим порівняно з режимом стабілізації курсу. Цей режим використовували: Ямайка, Казахстан, Хорватія.

– *Режим фіксованої прив'язки з коридором (Pegged exchange rate within horizontal bands)*. Курс валюти має підтримуватися в межах діапазону $\pm 1\%$ відносно центрального курсу або різниця між максимальним і мінімальним значенням обмінного курсу не перевищує 2%. Цей режим було взято за основу Європейського механізму регулювання валютних курсів – ERM (1979 р.) як частини Європейської валютної системи.

3. Плаваючі режими (Floating arrangements)

– *Плаваючий режим (Floating)*. Валютний курс визначається ринком та не передбачає встановлення тенденцій зміни курсу заздалегідь. Плаваючий режим

допускає більшу або меншу волатильність валютного курсу, рівень якої залежить від значущості чинників, що впливають на економіку. Цей режим використовували: Королівство Таїланд, Туреччина, Уругвай, Індія, Грузія, Угорщина, Ісландія.

– *Режим вільного плавання (Free floating)*. Втручання в систему функціонування валютного ринку з метою його стабілізації та впорядкування ринкових умов відбуваються лише у виняткових випадках, за умови, що в МВФ мають достовірну інформацію або є підтверджені дані про те, що подібні втручання не перевищували трьох випадків за попередні шість місяців та кожне з них тривало не більше трьох днів. Якщо така інформація або дані є недоступними для співробітників МВФ, режим валютного курсу буде класифікуватися не як вільне плавання, а як плаваючий режим (Floating). Цей режим використовували: Австралія, Канада, Чилі, Чехія, Ізраїль, Мексика, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Швеція, Великобританія, Японія, США, Європейський валютний союз (Єврозона).

4. Інші режими. До цієї групи відносять країни, режим валютного курсу в яких не відповідає критеріям зазначених вище режимів, а також країни, в яких відбувається часта зміна валютної політики та режиму валютного курсу [9].

Вплив держави на валютний курс здійснюється через операції центрального банку, насамперед за допомогою дисконтної політики та валютних інтервенцій.

Дисконтна, або облікова політика – це зміна центральним банком облікової ставки з метою забезпечення руху короткострокового капіталу та, як наслідок, зміну валютного курсу.

Для стимулювання припливу іноземного капіталу банк підвищує облікову ставку, що в свою чергу приводить до посилення валютного курсу національної грошової одиниці, і навпаки.

Дисконтна політика може проявлятися через девальвацію чи ревальвацію національної грошової одиниці.

Політика девальвації – сукупність засобів спрямованих на зниження валютного курсу національної грошової одиниці. Така політика негативно впливає на позиції імпортерів, і навпаки стимулює зростання експорту.

Політика ревальвації – це сукупність засобів, спрямованих на підвищення курсу національної грошової одиниці відносно інших валют. Ревальвація стимулює зростання імпорту та зменшення експорту.

Валютна інтервенція – це пряме втручання держави на процес курсоутворення, шляхом купівлі-продажу центральним банком національної чи іноземної валюти на національному валютному ринку. Для підвищення курсу національної грошової одиниці центральний банк одночасно проводить продаж іноземної валюти та викупує національну, і навпаки. Таким чином, центральний

банк може зрівноважувати курс національної валюти. Головною проблемою такого інструменту є небезпека виснаження валютних резервів центрального банку.

6.4. Валютний ринок, сучасні тенденції.

Валютний ринок – це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземній валюті.

Основними учасниками валютного ринку є:

- державні установи, в основному центральні банки окремих країн;
- юридичні та фізичні особи;
- комерційні банківські установи;
- валютні біржі та валютні відділи товарних та фондових бірж.

Валютний ринок має складну структуру, що розрізняється за масштабами, характером операцій, рівнем регулювання тощо.

За масштабом розрізняють:

– **національні ринки** існують у більшості країн світу, регулюються національним законодавством;

– **регіональні (міждержавні)** валютні ринки формуються на основі міждержавних домовленостей, розміщуються як правило у великих містах із вдалим географічним розташуванням (Лондон, Цюрих, Торонто, Гонконг, Нью-Йорк);

– **світовий валютний ринок**. Розвиток інформаційних технологій сприяв формуванню єдиного інформаційного простору та єдиного валютного ринку, функціонування якого забезпечується цілодобовою діяльністю регіональних ринків. Комп'ютеризація та інформатизація фінансових ринків полягає в широкому використанні учасниками міжнародних фінансових ринків новітніх інформаційних систем, глобальних баз даних та інтегрованих систем управління операціями (SWIFT, CEDEL, EUROCLEAR, NASDAQ, BLOOMBERG та інші.)

За рахунок скорочення витрат на обслуговування торговельних майданчиків та збільшення доступності валютних операцій, відбувається постійне зростання обсягів валютних операцій. У 2010 році при щоденному середньому обороті в 2 трлн. дол., ринок у же був у 36 разів більший, ніж об'єднаний експорт та імпорт 35 найбільших економік світу, у 16 разів більше ніж їх ВВП, і у 10 разів більше біржового обороту капіталу. У квітні 2013 року торгівля на валютному ринку досягла історичного максимуму в 5,3 трлн. дол. в день [13].

Валютний ринок можна класифікувати за характером операцій:

– ринок конверсійних операцій є найтипівішим та найбільш поширеним. На ньому відбувається купівля-продаж валютних цінностей та формується зовнішня

ціна грошей, їх валютний курс. Конверсійні операції поділяються на дві групи: операції типу «спот» або поточні конверсійні операції та строкові (форвардні) конверсійні операції.;

– ринок депозитно-кредитних операцій. Купівля-продаж грошей має умовний характер, тобто відбувається залучення вкладів та видача кредитів у іноземній валюті. На відміну від ринку конверсійних операцій, ціною на такому ринку є процент.

За терміном, валютні операції можуть бути:

– поточні валютні операції – перекази іноземної валюти, отримання і надання фінансових кредитів на строк не більш як 180 днів, переказ відсотків, дивідендів та інших доходів за вкладами, інвестиціями тощо;

– валютні операції, пов'язані з рухом капіталу – прямі інвестиції, портфельні інвестиції, придбання цінних паперів, надання й отримання фінансових кредитів на строк понад 180 днів тощо.

— конверсійні операції – це угоди агентів валютного ринку щодо обміну обумовлених сум грошової одиниці однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на певну дату

На рисунку 6.1. зображено більш детальний поділ конверсійних операцій на групи та підгрупи.

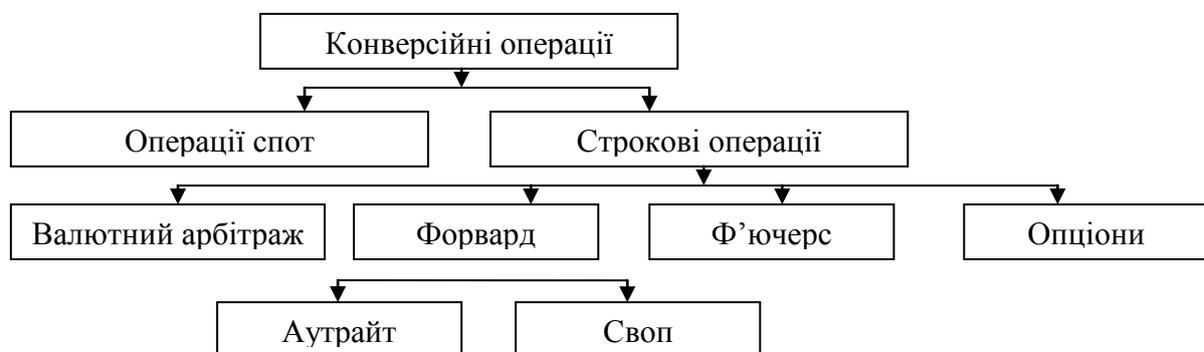

Рис. 6.1. Групи конверсійних операцій

Операції спот (з англ. spot – негайно, на місці) полягають у купівлі-продажу валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладення угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання. Такі угоди можуть передбачати поставку валюти в той самий день, проте найчастіше – на другий робочий день. Велику частину обсягів торгівлі на ринку спотів складають операції з купівлі-продажу основних валют, до яких належать американський долар, швейцарський франк, британський фунт, японська єна і євро. Іншими валютами, що займають значний за розмірами сектор на ринку спотів, є канадський і

австралійський долари. Помітною є також частка валютних кросів – операцій, при яких іноземні валюти оцінюються в інших валютах, окрім долара США. Для ринку спотів характерні високі рівні ліквідності та змінності. До причин популярності ринку спотів, окрім швидкої реалізації, завдяки змінності, відкритій позиції, належить також короткий термін виконання контракту, через що небезпека дії ризику кредитоспроможності є на цьому ринку обмеженою.

Форвард (з англ. *forward* – завчасний, передовий). На ринку форвардів використовуються два інструменти: необоротні форвардні операції – аутрайт (*forward outright deals*) і мінові операції, або свопи (*swaps*). Своп є комбінацією операції на ринку спотів і необоротної форвардної операції – аутрайту. Терміни виконання форвардних контрактів можуть складати від 3 днів до 3 років. Форвардна ціна складається з двох основних частин: курсової вартості (обмінної ціни) і форвардного спреда. Основну роль у встановленні ціни грає курсова вартість. Форвардні спреди, як і спреди на ринку спотів, вимірюються в пунктах та є різницею між цінами *bid* і *ask*. Величина спреда залежить від терміну виконання форвардного контракту, який таким чином впливає на кінцевий розмір форвардної ціни.

Ф'ючерс (від англ. *future* – майбутній). Ринок валютних ф'ючерсів є особливим видом необоротних форвардних операцій. Його особливостями є фіксовані терміни виконання і обсяг операції. На відміну від ринку форвардів, ринок валютних ф'ючерсів є централізованим і всі операції виконуються на ньому в спеціальних торгових залах (*trading floors*). Хоча ринок спотів і ринок ф'ючерсів тісно зв'язані між собою, між ними є деякі відмінності, що створюють можливості для арбітражу. Існує ряд переваг валютних ф'ючерсів, наприклад, вони доступні для всіх учасників ринку, включаючи фізичних осіб.

Валютний опціон (*options*) – це контракт між покупцем і продавцем, що дає покупцеві право (але не зобов'язує), придбати певну кількість валюти за заздалегідь обумовленою ціною і протягом завчасно встановленого терміну, незалежно від ринкової ціни валюти, і покладає на продавця зобов'язання передати покупцеві валюту протягом встановленого терміну, якщо покупець побажає здійснити опційну операцію.

Валютний арбітраж – операції з купівлі-продажу валюти з наступною оберненою угодою з метою одержання доходів від різниці валютних курсів. Розрізняють часовий та просторовий валютні арбітражі, а також простий – за використанням двох валют та складний – декілька валют (валютні арбітражі).

Характерною особливістю строкових операцій є те, що вони оформляються стандартизованими документами (контрактами), які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках. Ці документи називаються *валютними*

деривативами. До них належать передусім форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони [3].

Таким чином, глобальний валютний ринок виконує низку важливих функцій, до яких можна віднести:

- створення належних умов суб'єктам валютних відносин для своєчасного проведення розрахунків з метою забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі;
- формування і балансування попиту і пропозиції валюти та регулювання валютного курсу;
- страхування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів, розширення номенклатури валютних коштів, які використовуються, як резерви;
- створення умов для прибуткової діяльності всіх учасників валютних відносин.

6.5. Формування валютної системи України.

Валютна система – це форма організації і регулювання валютних відносин, закріплена національним законодавством або міждержавними угодами. Розрізняють національну, світову, міжнародну (регіональну) валютні системи.

Історично спочатку виникли національні валютні системи, закріплені національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права. Національна валютна система є складовою частиною грошової системи країни та нерозривно пов'язана зі світовою валютною системою – формою організації міжнародних валютних відносин, закріпленої міждержавними угодами [11]. Світова валютна система як закінчена цілісна структура, що характеризується єдністю елементів, сформувалась до середини ХІХ ст.

Формування валютної системи України відбувалося паралельно зі становленням державності та формуванням ринкової економічної системи. У цьому процесі можна умовно виокремити декілька основних етапів.

Перший етап (1991–1993 рр.) характеризувався відсутністю інституціональних передумов існування валютного ринку, обмеженістю обсягів валютних резервів Національного банку України; активним використанням іноземних валют у внутрішньому грошовому обігу. Цей період також характеризується формуванням власної грошової системи України. Було розпочато роботу зі створення офіційного валютного резерву Національного банку України. На першому етапі формування його структура була такою: долар США – 40 %, німецька марка – 20 %, екою – 20 %, інші валюти – 15 %, золото – 5 % [10]. У 1993 р. було створено Українську міжбанківську валютну біржу (УМВБ), що забезпечила упорядкування операцій із купівлі-продажу іноземних валют.

На даному етапі в основному здійснювалося регулювання не валютної, а грошово-кредитної політики через кредитування уряду та реального сектору економіки. Унаслідок безконтрольної кредитної емісії та спаду виробництва національна валюта стрімко девальвувала: у 1992 р. офіційний курс українського карбованця становив 638 крб. за 1 долар США, у 1993 р. – 12610 крб., у 1994 р. – 104200 крб. (значення наведені за станом на кінець періоду) [10].

З метою стримання економічного спаду було запроваджено низку заходів, зокрема запроваджено фіксований курс гривні, торги на валютній біржі було припинено.

Другий етап реалізації валютної політики (1994–1996 рр.) характеризувався поступовим виходом із кризової ситуації. З метою сприяння розвитку валютного ринку та зовнішньоекономічних відносин із жовтня 1994 р. було відновлено торги іноземною валютою на Українській міжбанківській валютній біржі [29]. Розвивається міжбанківський ринок, де угоди укладаються безпосередньо між банками, уповноваженими здійснювати валютні операції. Також було скасовано обов'язковий викуп 10% валютних надходжень суб'єктів господарювання до офіційних валютних резервів НБУ [44].

На *третьому етапі* (1997–1998 рр.) відбувалося призупинення економічного спаду та подальша лібералізація валютного ринку. Із вересня 1997 р. ситуація на валютному ринку почала різко змінюватися через вплив іноземного капіталу в зв'язку з фінансовою кризою в Азії. Характерною рисою валютно-курсової політики в 1997 р. було використання валютного коридору у межах 1,7–1,9 гривні за долар США. У цей же період відбувається завершення грошової реформи, що надало можливість приєднатися Україні до VIII Статті Статуту МВФ, що означало визнання вільної конвертованості гривні за поточними операціями.

На *четвертому етапі* (з 1999 р. по 2004 р.) відбувається вихід з економічної кризи та поступове економічне зростання. Економічні зрушення надали можливість знизити значення облікової ставки Національного банку. Було взято курс на лібералізацію валютного ринку. Із другого півріччя 1999 р. від режиму валютного коридору Національний банк перейшов до режиму плаваючого обмінного курсу, а з лютого 2000 р. таку валютну політику визнано офіційною [10]. Протягом цього етапу Національному банку вдавалося фактично утримувати валютний курс на встановленому рівні, дозволяючи лише незначні коливання.

Починаючи з 2005 р. Національний банк декларативно надає більшій гнучкості національній грошовій одиниці, що характеризує початок нового *п'ятого етапу* розвитку валютної системи України. Із 2005 р. відбувається сповільнення темпів економічного розвитку. Національним банком було проведено ревальвацію гривні на 4,8%. Лібералізація валютної політики

супроводжувалася встановленням жорсткіших вимог у сфері валютного регулювання та підвищенням відповідальності за порушення вимог валютного законодавства.

Тобто, починаючи з 2001 року і до 2008 року реалізація монетарної політики в Україні здійснювалася на основі режиму таргетування валютного курсу, при цьому орієнтири курсу визначалися на основі жорсткої прив'язки до долара США. Грошово-кредитна політика переважно орієнтувалася на підтримку визначеного курсу, використання інтервенцій Національного банку та мала характер «точкових» коригувань попиту і пропозиції на валюту з метою запобігання дисбалансу на валютному ринку за заданого курсу [15].

Наступний етап етап (2008–2014) починається одночасно з початком світової фінансової кризи. Україна була однією з останніх країн, яку зачепила перша хвиля кризи, однак, таке становище можна пояснити радше нерозвиненістю вітчизняного валютного ринку та ринку цінних паперів, ніж особливими превентивними діями КМУ і НБУ [16]. Відбувається стрімка девальвація гривні. Золотовалютні резерви протягом цього етапу скоротилися майже вдвічі, внаслідок спроб стабілізувати курс шляхом валютних інтервенцій та аукціонів.

Розгортання світової фінансової кризи у 2008 році внесло значні корективи у реалізацію валютної політики в Україні, виникла об'єктивна необхідність надання більшої гнучкості гривні, що відповідало встановленій вимозі Міжнародного валютного фонду в рамках програми Stand-by. Було передбачено поетапне пом'якшення регуляторних обмежень та поступове підвищення курсової гнучкості гривні в міру відновлення фінансової системи країни та переходу до монетарного режиму таргетування інфляції, що передбачає встановлення Центральним банком цільових інтервалів для інфляції та відповідно до них проведення корекції динаміки цін

Останній етап (2014 – наш час), що триває і досі, бере свій відлік з моменту відмови НБУ від фіксованого валютного курсу в лютому 2014 р.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність конвертованості валюти.
2. Проаналізуйте передумови для запровадження вільної конвертації валюти.
3. Поясніть фактори, що впливають на формування валютного курсу.
4. Надайте характеристику формам котирування валюти.
5. Поясніть відмінності між номінальними та реальними валютними курсами.
6. Охарактеризуйте режими формування валютних курсів.
7. Розкрийте причини зростання валютного ринку.
8. Поясніть сутність основних операцій, що здійснюються на валютному ринку.

9. Охарактеризуйте особливості валютної системи України.

Питання для обговорення на практичних заняттях

1. Сутність валюти та її конвертованість. Передумови для впровадження вільної конвертації валюти.
2. Способи визначення валютного курсу. Номінальний та реальний валютний курс.
3. Режими формування валютних курсів, класифікація МВФ.
4. Курсова політика центральних банків.
5. Сучасні тенденції розвитку валютного ринку.
6. Операції валютного ринку.
7. Формування Європейської валютної системи.
8. Валютна система України: формування та розвиток.

Темати рефератів

1. Режим таргетування валютного курсу, його особливості та причини переходу до таргетування інфляції.
2. Спекулятивні операції на валютному ринку та їх роль у формуванні валютних курсів.
3. Спеціальні Права Запозичення: причини запровадження та їх роль у сучасній валютній системі.
4. Основні наслідки інформатизації світового валютного ринку.

Література до розділу

1. Свободно конвертируемая валюта. Матеріал из Википедии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. Назва з екрану.
2. Платежные системы. Матеріал из Википедии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. Назва з екрану.
3. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: теорія та практика: навч. посібник / Д.І. Коваленко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
4. Науменкова С.В. Валюта і валютна політика/ С.В. Науменкова, В.І. Міщенко. – К.: Знання, 2010. – 84 с.
5. Валютне котирування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123177. Назва з екрану.
6. Кросс-курси. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forexforum.ru/wiki/index.php/Кросс-курсы_валют. Назва з екрану.

7. Реальний ефективний обмінний курс. – http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123583http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123583. Назва з екрану.
8. Вірт М.Я. Регулювання валютного курсу та його оптимальний режим для України / М.Я. Вірт, П.О. Куцик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvunfu.esy.es/Archive/2011/21_3/157_Wir.pdf. Назва з екрану.
9. Плачинда В. Класифікація режимів валютного курсу. / В. Плачинда. – Вісник НБУ. – серпень 2013. – С. 31–44.
10. Гнучкий режим курсоутворення: етапи запровадження та можливі наслідки для економічного розвитку України: / Міщенко В.І., Нідзельська І.А., Кулінець А.П., Шульга С.О. – Науково-аналітичні матеріали. Випуск 15. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2010. – 124 с.
11. Амеліна І. В. Міжнародні економічні відносини [текст] : навч. посіб. / Амеліна І. В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 256 с.
12. Новак С.М. Институциональная структура валютного рынка: состояние и тенденции / С.М. Новак // Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету Випуск 4 (32), Том 2, 2013 р. – С. 254 – 260.
13. Малащук В.Д. Фінансові інновації в системі функціонування валютних ринків / Д.В. Малащук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2405/1/Malaschuk.pdf>. Назва з екрану.
14. Чирка Д. Валютні операції як основа валютного ринку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econa.at.ua/Vypusk_7/chyrka.pdf. Назва з екрану.
15. Кречотень І.М. Основні напрями вдосконалення політики валютного регулювання в Україні / І.М. Кречотень // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – №3, Т. 1 (188). – 154 – 157.
16. Шелудько С.А. особливості процесу становлення та розвитку валютного регулювання в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3759/>

ТЕМА 7. Необхідність та сутність кредиту. Види, функції та роль кредиту.

7.1. Загальні передумови та економічні чинники появи кредиту.

7.2. Теоретичні концепції кредиту.

7.3. Функції та роль кредиту.

7.4. Форми кредиту.

7.5 Позичковий процент, норма позичкового проценту

7.1. Загальні передумови та економічні чинники появи кредиту.

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту.

Кредит (лат. «creditum» – позичка, борг; «credo» – вірити) – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності [1].

Під кредитом розуміють економічні відносини з приводу передачі грошових коштів у тимчасове користування за плату і на основі повернення. Кредит виник на певному етапі розвитку людського суспільства. Поряд із появою грошей його винайдення вважають одним із найгеніальніших відкриттів людства.

Історична наука стверджує, що кредит був відомий не менш ніж 3000 років тому в Ассирії, Вавилоні, Єгипті. Починаючи з XII ст., діяла комплексна система торгового кредиту в Європі. З одного боку, купці продавали свої товари в кредит, а з іншого – надавали аванси товаровиробникам під майбутню поставку товарів. Активне застосування кредиту було властиве і середньовічній торгівлі на території сучасної України [2].

Кредит виник і розвинувся на основі функції грошей як засобу обігу. З його виникненням гроші, окрім функції міри вартості та засобу обігу, почали виконувати й функцію засобу платежу, однією з ознак якої є відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквівалента, тобто відносне відокремлення грошової форми вартості від товарної форми. За цих умов кредит полегшував реалізацію товарів. Саме в цьому й полягає найбільш поширена причина потреби кредиту. Пізніше, з розвитком товарно-грошових відносин, необхідність у кредиті обумовлювалася не тільки потребами сфери обміну, а й інших сфер суспільного відтворення – виробництва, споживання.

Основними передумовами появи кредиту стали:

– майнове розшарування суспільства у період розпаду первіснообщинного ладу, коли бідніший мусив звертатися за позичкою до багатшого. У сучасних умовах така закономірність не є обов'язковою;

– необхідність акумуляції тимчасово вільної вартості для надання її в позичку;

- довіра контрагентів кредитних відносин;
- наявність гарантії повернення кредиту;
- співпадіння економічних інтересів кредитора і позичальника. Забезпечення інтересів сторін кредитної угоди, що досягається через переговори між ними щодо основних умов надання кредиту (розміру і терміну позички, величини позичкового процента та порядку його сплати тощо);
- юридична та економічна самостійність учасників кредитних відносин, їх повна відповідальність за результати своїх дій;
- отримання позичальником у майбутньому регулярних доходів. Як правило, за відсутності цієї передумови кредит не надається, зокрема, він не може надаватись установам, які повністю перебувають на бюджетному фінансуванні [1; 2].

Кредит необхідний для підтримки безперервного кругообігу за капіталом підприємств, обслуговування процесу реалізації продуктів виробництва, що набуває особливого значення за ризикових умов. Більшість суб'єктів господарювання потребують кредитів, щоб компенсувати тимчасовий розрив між виробничим циклом і періодом реалізації продукції, тобто між оплатою поточних витрат і надходженням виторгу. Кредит забезпечує безперервну зміну функціональних форм виробничих фондів.

Крім того, необхідність кредиту пов'язана з особливостями кругообігу індивідуальних капіталів. Нормальне функціонування виробничого процесу вимагає наявності необхідних запасів, однак через різні обставини, специфічні для кожного суб'єкта господарювання (сезонність та характер виробництва, умови постачання матеріалів і сировини, тривалість робочого періоду тощо), потреба в обігових коштах може раптово зростати, що й зумовлює необхідність одержання кредиту [2].

Подібна ситуація виникає й у сфері споживання. Зазвичай, у молодих людей потреби перевищують їх доходи, тому часто у них виникає необхідність одержати кредит. Подібна ситуація нерідко виникає й у держави загалом, що також зумовлює потребу в кредиті. Водночас у людей похилого віку в нормальних умовах розвитку економіки часто є вільні кошти, які вони зберігають у фінансово-кредитних установах. Це створює передумови для надання кредиту.

Узагальнені причини виникнення кредиту зображено на рис. 7.1.

Без кредиту неможливе нормальне функціонування сучасної ринкової економіки, товарного виробництва, товарного обігу та споживання. Він став обов'язковим атрибутом ринкової економіки, яку ще називають кредитною, оскільки вона вся пронизана кредитними відносинами.

Отже, необхідність кредиту зумовлена існуванням товарно-грошових відносин. Його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у

позичальника, а конкретними причинами, що визначають необхідність кредиту, – коливання потреби в коштах та джерелах їх формування як у юридичних, так і у фізичних осіб, за обставин, що в одних із них кошти вивільняються, іншим їх не вистачає. Ця суперечність вирішується за допомогою кредиту.

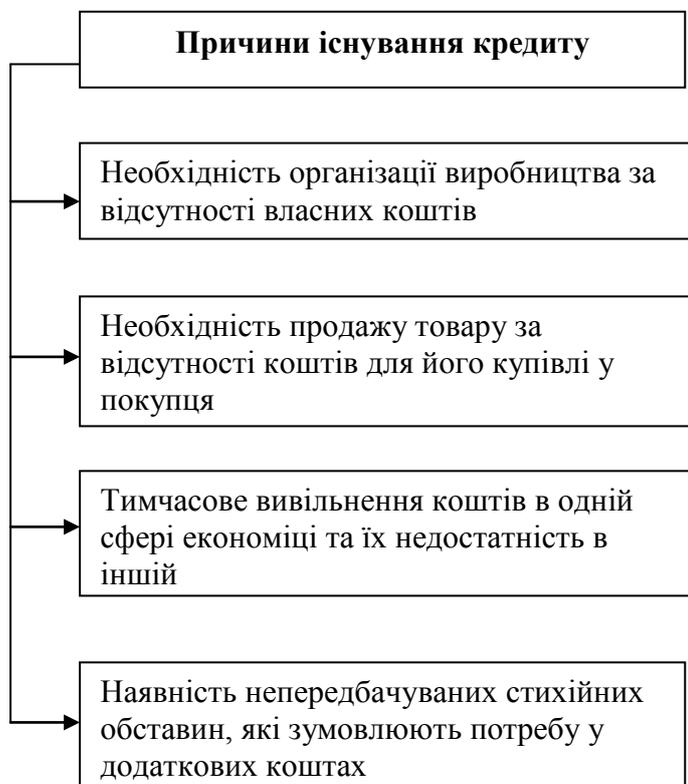

Рис. 7.1. Причини існування кредиту

Основними джерелами формування кредитних коштів є:

- кошти, які накопичуються у фонді розвитку виробництва;
- обігові кошти підприємства;
- заощадження домогосподарств;
- грошові накопичення держави;
- власні кошти кредитних установ;
- залишки коштів на рахунках бюджетних організацій до їх використання [3].

Таким чином, кредит відіграє важливу роль у сучасній ринковій економіці. Його використання створює додаткові можливості суб'єктам економічних відносин. Зникає необхідність протягом тривалого часу заощаджувати фінансові ресурси для задоволення господарських, комерційних та особистих потреб. Більше того, переважна частина інвестиційних проектів ніколи не була б втілена, адже їх реалізація потребує значних грошових ресурсів, отримати які можливо лише шляхом кредитування. Він виступає як опора сучасної економіки і невід'ємний елемент економічного розвитку і науково-технічного прогресу.

Кредит – це не тільки важливе джерело інвестицій, а й засіб підвищення матеріального добробуту населення.

7.2. Теоретичні концепції кредиту.

До сьогодні не знайдено однозначного вирішення основних проблем теорії кредиту, і передусім його ролі в процесі відтворення. В економічній науковій думці чітко визначилися дві концепції – *натуралістична* й *капіталотворча*.

Натуралістична теорія кредиту в загальних рисах зводиться до таких положень:

- об'єктом кредиту є тимчасово вільний капітал у натурально-речовій формі;
- кредит – це форма руху матеріальних благ, а тому роль кредиту полягає в перерозподілі цих благ у суспільстві;
- позичковий капітал є реальним капіталом, тобто капіталом у речовій формі;
- банки є лише посередниками в кредиті, спочатку акумулюючи вільні кошти, а потім розміщуючи їх у позичку;
- пасивні операції банків є первинними порівняно з активними.

Основоположниками натуралістичної теорії кредиту були класики політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо, А. Тюрго, Дж. Мілль.

Заслугою натуралістичної теорії було те, що її представники не просто визнавали зв'язок кредиту з процесами виробництва, а виходили з первинності виробництва і вторинності кредиту; вони переконливо доводили, що кредит сам по собі не може створювати реального капіталу, що останній виникає тільки в процесі виробництва.

Проте натуралістичний підхід мав і суттєві недоліки, зумовлені тим, що класики не змогли до кінця з'ясувати різницю між позичковим і реальним капіталом. Нагромадження позичкового капіталу вони розглядали лише як відображення нагромадження реального капіталу.

Суть капіталотворчої теорії кредиту визначається такими основними положеннями:

- кредит, як і гроші є безпосередньо капіталом, багатством, а тому розширення кредиту означає нагромадження капіталу;
- банки – це не посередники в кредиті, а «фабрики кредиту», творці капіталу;
- активні операції банків є первинними відносно пасивних.

Основоположником капіталотворчої теорії кредиту був англійський економіст Джон Ло. Згідно з його поглядами, кредит не залежить від процесу відтворення і відіграє важливу самостійну роль у розвитку економіки. Поняття кредиту пов'язувалося з грошима й багатством. На думку Ло, за допомогою

кредиту можна залучити і привести в рух усі невикористані виробничі можливості країни, створити багатство й капітал.

Банки він розглядав як посередників, а як творців капіталу. Дж. Ло пропонував випускати нерозмінні грошові знаки. Однак, коли створений ним банк розпочав випуск незабезпечених банкнот, вони катастрофічно знецінились, і банк збанкрутував. Це на тривалий час підірвало довіру до капіталотворчої теорії і зміцнило позиції прихильників теорії натуралістичної.

Проте в міру розвитку кредитної системи, акціонерних банків і чекового обігу капіталотворча теорія знову відродилася. Особливо сприяв цьому у другій половині XIX ст. англійський економіст Г. Маклеод., який на відміну від Дж. Ло, розумів, що капіталотворення з допомогою кредиту не може бути безмежним. Він попереджав, що у здатності банків помножувати капітали криється велика загроза. Тому Г. Маклеод навіть ставив завдання знайти межі «розумного» збільшення обсягів кредиту. Усе це стало помітним внеском у розвиток капіталотворчої теорії кредиту, а водночас і кроком до зближення з натуралістичною теорією.

Кредитна політика, що базувалася на капіталотворчій теорії, дедалі більше набирала експансіоністського характеру, у зв'язку з чим сама теорія стала називатися експансіоністською.

Деякі положення капіталотворчої теорії кредиту широко застосовують у своїх теоретичних побудовах представники неокейнсіанства та кейнсіансько-монетаристського синтезу. Методи грошово-кредитної експансії та рестрикції, що базуються на ідеях капіталотворчої теорії, міцно ввійшли в сучасну світову практику грошово-кредитного регулювання ринкової економіки.

7.3. Функції та роль кредиту.

Функції кредиту виражають його суть і виділяють його як самостійне явище економічних відносин, вони становлять об'єктивні дії та динамічно змінювані процеси, кожен з яких формується стихійно під впливом розвитку самої суті кредиту.

Перерозподільна функція кредиту полягає у перерозподілі тимчасово вільної вартості одних суб'єктів господарювання у використання в господарському обороті інших на принципах поворотності, строковості і платності. Її дія забезпечує нагромадження тимчасово вільних ресурсів за рахунок заощаджень суб'єктів економічних відносин і розміщення їх серед інших учасників ринкових відносин, не змінюючи форми власності. Перерозподілу піддаються:

- кошти, що тимчасово вивільнені в одних структурних підрозділах суспільного відтворення і спрямовані в інші з метою прискорення обороту суспільного капіталу, сприяння розширенню виробництва;

- тимчасово вільні кошти і заощадження, які шляхом кредитування спрямовуються у галузі і сфери виробництва, що передбачає зростання попиту й прибутків на основі вдосконалення техніки і технології. Це дозволяє зосередити капітал у найефективніших сферах і галузях економіки та оперативно здійснювати переорієнтацію виробництва.

Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу – *антиципаційна (емісійна)* функція, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж випуск їх в обіг.

Контрольна функція впливає з самої природи кредиту. Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю впливає із самої природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши в кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Крім названих основних функцій, ще можна виокремити *регуляторну роль* кредиту в ринковій економіці. Кредит у певній мірі впливає на структурну перебудову економіки, на формування важливих пропорцій в економічній системі: співвідношення між фондами відшкодування, нагромадження і споживання.

Кредит використовується як гнучкий механізм *переливання капіталу* з одних галузей виробництва в інші та вирівнювання норми прибутку. Сприяючи вирівнюванню норми прибутку в різних галузях, кредит впливає на галузеву структуру економіки, оскільки тимчасово вільні ресурси перерозподіляються в ті галузі, де забезпечується отримання високих прибутків.

Надзвичайно важлива роль кредиту у забезпеченні науково-технічного прогресу та обслуговуванні інноваційного процесу. Кредит виступає важливим джерелом фінансування капітальних вкладень. Ефективність кредитних важелів перспективного розвитку НТП визначається кредитною політикою. Для реалізації інвестиційної програми необхідно здійснювати пріоритетне кредитування проектів, ціленаправлених на стимулювання НТП.

В умовах ринкової економіки дедалі більшої ваги набуває кредит в обслуговуванні інноваційного процесу, розвитку малих і середніх виробничих структур, підготовці та перепідготовці наукових кадрів. Він допомагає швидкому перерозподілу грошових капіталів, що дає можливість у стислі строки здійснити переорієнтацію виробництва й оздоровити економіку.

Він сприяє прискоренню концентрації та централізації капіталу через використання акцій та облігацій корпоративної форми власності, якій нині належать провідні позиції в системі економічних відносин.

Кредит використовується як один із дійових інструментів розвитку процесів інтеграції національної економіки в світову економічну систему. Процес структурної перебудови та стабілізації вітчизняної економіки практично неможливий без кредитної допомоги світового співтовариства. З допомогою кредиту можливий імпорт нових технологій, передової техніки, навіть при пасивному торговому балансі. При цьому кредит сприяє розвитку експорту традиційних товарів, використовується як засіб регулювання платіжного балансу країни.

7.4. Форми кредиту.

Вид кредиту – це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками (галузева спрямованість, об'єкти кредитування, забезпеченість кредиту, терміновість кредитування тощо) [1].

Залежно від *організації кредитних відносин* виділяють такі основні види кредиту: міжгосподарський (комерційний), банківський, лізинговий, споживчий і державний.

Міжгосподарський кредит (комерційний) – це товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних ресурсів і характеризує кредитну угоду між кредитором та позичальником (між двома суб'єктами господарської діяльності). Цей вид кредиту включає:

– по-перше, комерційний кредит, тобто кредит, що надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки платежу за продані товари (надані послуги) і оформлюється векселем, що сплачується через комерційний банк, (тому його іноді називають «вексельним»). Як правило, об'єктом комерційного кредиту виступає товарний капітал, який обслуговує кругообіг промислового капіталу, рух товарів із сфери виробництва в сферу споживання;

– по-друге, дебіторсько-кредиторську заборгованість, що виникає між суб'єктами господарської діяльності не на добровільних засадах; причиною виникнення такої заборгованості є розрив у часі між передачею товару і грошей, оскільки рух вартості в натурально-речовій та грошовій формах не збігається;

– по-третє, тимчасову фінансову допомогу, яку надають своїм підприємствам органи галузевого управління на засадах повернення.

Банківський кредит – це кредитні відносини, в яких однією із сторін (в ролі позичальника чи кредитора) виступає банк. Банківський кредит – найбільш розповсюджена форма кредиту. Саме банки найчастіше надають позики суб'єктам, які потребують тимчасової фінансової допомоги. За обсягом

банківська позика значно більша від позик, що видаються за інших форм кредитування.

Особливість банківського кредиту полягає в тому, що банк оперує не стільки своїм капіталом, скільки залученими ресурсами. Позичивши гроші в одних суб'єктів, він перерозподіляє їх, надаючи позики іншим юридичним або фізичним особам.

Об'єктом банківського кредиту є грошовий капітал банків як капітал, що відокремився від промислового. Основними джерелами формування банківського капіталу є власні кошти банків; кошти юридичних і фізичних осіб, розміщені на депозитних рахунках; міжбанківський кредит; кошти, отримані від випуску цінних паперів; залишки на розрахункових і поточних рахунках. Суб'єктами банківського кредиту є кредитор-банк і позичальник-підприємство, домашні господарства, держава. Метою банківського кредиту є задоволення тимчасової потреби в коштах.

Банківський кредит класифікується за такими ознаками:

– за строками погашення: короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий, онкольний (короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу);

– за способами погашення: позики, які погашаються єдиним внеском позичальника; позики, які погашаються із розстроченням упродовж усього строку дії кредитного договору; достроково; з регресією платежів; після закінчення обумовленого періоду;

– за методом кредитування: разові кредити; контокорентні кредити; кредитна лінія; овердрафт (вид контокоренту, який видається тільки на поточні потреби); поновлювальні кредити та ін.;

– за характером і способом сплати відсоткових ставок: з фіксованою ставкою, з плаваючою ставкою, дисконтні;

– за умовами надання (характером забезпечення): забезпечені заставою; гарантовані; ломбардні; незабезпечені (бланкові) [1; 4]. У Положенні Національного банку України «Про порядок кредитування» залежно від щойно названого критерію класифікації кредити розподіляють на стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні.

Споживчий кредит – це кредит, який надається населенню підприємствами торгівлі, банками та іншими фінансовими установами на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку. Споживчий кредит характеризує відносини між кредитором і позичальником з приводу фінансування кінцевого споживання. Призначення споживчого кредиту – задовольняти споживчі потреби широких верств населення. Видача споживчого кредиту населенню, з одного боку, збільшує його поточний платоспроможний

попит, підвищує життєвий рівень, а з іншого – прискорює реалізацію товарних запасів та надання послуг.

За економічної кризи споживчий кредит різко скорочується, а якщо й видається, то під високі відсотки, що не дає змоги широким верствам населення ним користуватися.

Державний кредит – сукупність кредитних відносин, у яких здебільшого позичальником є держава, а кредиторами – юридичні або фізичні особи. Призначенням державного кредиту є мобілізація державою коштів для фінансування державних видатків, особливо коли державний бюджет дефіцитний, а також для регулювання економіки.

Державний кредит виступає в різних формах, до яких належать товарні й державні позики, знярядям яких є цінні папери (облігації, казначейські зобов'язання тощо). Державні цінні папери можуть випускатися як урядом, так і місцевими органами влади, а зобов'язання щодо розповсюджених цінних паперів є складовою частиною державного боргу. Мета державного кредиту – погашення дефіциту державного бюджету.

Міжнародний кредит – це рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин. Це кредитні відносини між державами, фінансово-кредитними установами і фірмами різних країн. Мета міжнародного кредиту – фінансування міжнародної торгівлі, інвестиційних проектів, регулювання платіжних балансів тощо. Суб'єкти міжнародного кредиту – державні структури, банки, міжнародні та регіональні фінансові організації, юридичні та фізичні особи.

7.5 Позичковий процент, норма позичкового проценту.

Відсоток за кредит або позичковий процент означає плату позичальника у боргових (кредитних) відносинах за надані в позику гроші чи матеріальні цінності. Величина норми відсотка відображає економічні відносини між власником позичкового капіталу і підприємцем, який прибутково використовує у своєму обороті чужу власність, і становить собою ціну капіталу, що взятий у кредит.

Розмір процента регулюється переважно співвідношенням попиту і пропозиції позичкового капіталу. Норма процента лежить у визначеній залежності від норми прибутку: за звичайних умов середня норма прибутку є максимальною межею для норми процента.

Однак на рівень процентної ставки впливають також багато різноманітних факторів.

1. Облікова ставка НБУ – це базисна ставка рефінансування, яка застосовується при кредитуванні комерційних банків. Останні встановлюють

процентну ставку за кредитними операціями, як правило, вищою за облікову ставку. Однак це не є обов'язковою нормою. Якщо банк має дешевші ресурси, він може встановити нижчі процентні ставки для своїх кредитів.

2. Рівень інфляції повинен обов'язково враховуватись при встановленні як облікової ставки НБУ, так і ставки процента за кредитами комерційного банку, оскільки так чи інакше банки нестимуть збитки у зв'язку зі знеціненням грошей. Дешеві гроші (порівняно з іншими видами ресурсів) стимулюють ажіотажний попит на кредити, створюють умови для зловживань у банківській сфері та розбалансування економіки.

3. Строк кредиту – рівень процентної ставки перебуває у безпосередній залежності від строку кредиту: чим більше строк, тим вище процентна ставка. Така залежність зумовлена двома факторами: по-перше, за значних строків кредиту вищим є ризик втрати від неповернення кредиту та знецінення коштів під час інфляції; по-друге, вкладення коштів довгострокового характеру, як правило, приносять відносно вищу віддачу.

4. Витрати з формування позичкового капіталу, які безпосередньо впливають на величину процентної ставки за кредитами. Ці витрати складаються з депозитного процента та плати за кредит, що отриманий в інших банках. Чим дорожче банку коштують ресурси, тим вищою є норма позичкового процента.

5. Розмір позички – звичайно процент за великими кредитами повинен бути нижчим, ніж за дрібнішими, оскільки витрати, пов'язані з кредитною послугою, не перебувають у безпосередній залежності від її величини, а абсолютний дохід банку за великими позичками вищий, ніж за дрібними.

6. Попит на кредити. Звичайно збільшення попиту на кредити викликає збільшення процентних ставок за ними. Однак в умовах конкуренції між кредитними інститутами та боротьби за розширення ринків банки не можуть зловживати цим правилом. Вони мають можливість не підвищувати рівень процентних ставок при зростанні попиту на кредит, щоб залучити більшу кількість клієнтів та завоювати конкурентні переваги.

7. Характер забезпечення – кожна з форм забезпечення повернення кредитів має свій рівень надійності. Банк повинен оцінити якість відповідної форми забезпечення та встановити процентну ставку з урахуванням цих даних. Чим вище якість застави, тим нижчою може бути процентна ставка.

8. Витрати на оформлення позички і контроль безпосередньо впливають на рівень процентної ставки. Чим вищі ці витрати, тим вище норма позичкового процента.

9. Ставки банків-конкурентів. Звичайно вони не дуже відрізняються, однак в окремі періоди банк може проводити індивідуальну процентну політику.

10. Характер взаємовідносин між банком і позичальником. Постійному клієнтові, якого банк давно знає та якому довіряє, що має строковий вклад або депозит за невисокою ставкою, банк може встановлювати знижку при визначенні величини позичкового процента.

11. Норма прибутку від інших активних операцій. Якщо інвестиційні операції приносять відносно більший дохід (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку треба переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня процентних ставок.

12. Потреба отримання прибутку від позичкових операцій. Норма позичкового процента повинна бути вищою за норму депозитного процента. Величина цієї різниці (маржа) використовується для покриття банківських витрат та формування прибутку [5].

Процентна ставка – сума, зазначена в процентному вираженні до суми кредиту, яку платить одержувач кредиту за користування ним в розрахунку на певний період (місяць, квартал, рік). З позиції теорії грошей, процентна ставка – це ціна грошей як засобу заощадження [6].

Іншими словами, процентна ставка – ціна, що сплачується за використання грошей. Звично розглядається як відсоток від кількості позичених грошей, а не як абсолютна величина. Це, як правило, розмір відсотків, за якими банк нараховує проценти за вкладами або наданими кредитами. Це відносна величина доходу за фіксований інтервал часу, вимірювана у відсотках чи у вигляді дробу.

У фінансових розрахунках використовуються такі види процентних ставок:

- залежно від бази для нарахування відсотків розрізняють прості відсотки (постійна база) і складні відсотки (змінна база);
- за принципом розрахунку розрізняють ставку нарощення (декурсивна ставка) і дисконтну ставку (антисипативна ставка);
- за сталістю значення процентної ставки протягом дії контракту – фіксовані і плаваючі.

Існують різні способи нарахування відсотків від надання грошей у борг у будь-якій формі. Відповідно застосовують різні види процентних ставок.

Залежно від способу нарахування відсотків, депозити у банку поділяються на депозити з капіталізацією відсотків (нарахування складних відсотків) та без капіталізації відсотків (нарахування простих відсотків).

Відсотки розрізняють залежно від бази їх нарахування, застосовується постійна та змінювана база для розрахунку. В останньому випадку за базу приймається сума, отримана на попередньому етапі нарощення або дисконтування.

Норма позичкового відсотка розраховується за формулою:

$$H = \frac{D}{K} \times 100\%, \quad (7,1)$$

де H – норма позичкового відсотка;

D – дохід на вкладений капітал;

K – величина позичкового капіталу.

При постійній базі використовують прості відсотки, при змінній – складні.

Простий відсоток розраховується за формулою

$$I = P \times n \times i, \quad (7,2)$$

де I – відсотки за весь термін позики;

P – початкова сума боргу;

i – ставка нарощення (десятковий дріб);

n – термін позики (в роках).

Загальну суму виплат (нарощена сума наприкінці терміну) з урахуванням нарахованих відсотків можна розрахувати за формулою

$$S = P + I = P + P \times n \times i = P \times (1 + n \times i), \quad (7,3)$$

Депозитна ставка на основі простих відсотків розраховується так:

$$K = C \times T \times \frac{P}{365} \times 100\% , \quad (7,4)$$

де K – розмір плати за користування коштами;

C – сума депозиту чи кредиту;

T – термін користування грошима (у днях);

P – відсоткова ставка.

При цьому, коли за рік береться 360 днів, отримуємо звичайні, або комерційні проценти, а коли 365 днів – точні проценти.

Якщо відсотки нараховуються з капіталізацією, зароблений за рік дохід реінвестується на банківський рахунок на початку наступного року. Таке нарахування складних відсотків може відбуватися щорічно, помісячно, поденно або ж береться будь-який інший інтервал. Якщо відсотки не виплачуються відразу ж після їхнього нарахування, а приєднуються до основної суми, для розрахунку нарощення застосовуються формули складних відсотків. База для їх нарахування збільшується з кожним періодом виплат.

Приєднання нарахованих процентів до основної суми, що служить базою для їхнього нарахування, називають капіталізацією процентів.

Формула для розрахунку нарощеної суми наприкінці n -го року за умови, що відсотки нараховуються один раз на рік, має вигляд:

$$S = P \times (1 + i)^n, \quad (7,5)$$

де P – початковий розмір боргу;

i – ставка нарощення за складними відсотками;

n – кількість років нарощення.

Відсотки за цей же період (n років) визначаються за формулою:

$$I = S - P = P \times (1+i)^n - P \quad (7,6)$$

Якщо відсотки нараховуються з капіталізацією, зароблений за рік дохід реінвестується на банківський рахунок на початку наступного року. Таке нарахування складних відсотків може відбуватися щорічно, помісячно, поденно або ж береться будь-який інший часовий інтервал.

При часткових платежах для погашення позики використовують два методи нарахування процентів. Перший з них – *актуарний*, проценти нараховуються на суму непогашеного боргу який поступово зменшується. Якщо погашення позики здійснюється трьома платежами, то вони розраховуються за такими формулами:

$$k_1 = d_0(1+t_1i) - r_1; \quad (7,7)$$

$$k_2 = k_1(1+t_2i) - r_2; \quad (7,8)$$

$$k_2(1+t_3i) - r_3 = 0, \quad (7,9)$$

де k – залишок боргу після здійснення чергового платежу;

d_0 – нарощена сума боргу;

r – черговий платіж для погашення основного боргу і процентів;

i – діюча процентна ставка за позикою;

t – тривалість періоду, за який проводяться розрахунки за позикою.

Наступним методом визначення суми погашення платежів полягає у тому, що використовують проценти з приближеним числом днів у періоді (рік – 360 днів, квартал – 90 днів, місяць – 30 днів). Цей метод називають *правилом торгівця*.

При наданні споживчих кредитів проценти, як правило, нараховуються на всю суму позики і приєднуються ще в момент відкриття кредиту, тобто застосовується метод *разового нарахування процентів*.

Важливо розуміти, що в періоди економічної нестабільності й інфляції потрібно відслідковувати номінальну і реальну відсоткові ставки. Номінальна відсоткова ставка – це ціна грошової позики, що визначається як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми позики без урахування зміни рівня цін під тиском інфляційного процесу. Реальна ставка відсотка визначається порівнянням між собою товарних еквівалентів з урахуванням інфляційного впливу.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність кредиту та причини його появи.
2. Проаналізуйте джерела формування кредитних ресурсів.
3. Поясніть фактори, що впливають на вартість кредитних ресурсів.

4. Охарактеризуйте натуралістичну та капіталотворчу торії кредити, у чому полягає різниця між ними.
5. Розкрийте основні види кредиту.
6. Поясніть відмінності між простими та складними відсотками.
7. Охарактеризуйте роль кредиту у ринковій економіці.

Питання для обговорення на практичних заняттях

1. Сутність кредиту передумови його появи.
2. Причини існування кредиту у сучасних умовах.
3. Теорії кредиту, сучасне бачення сутності і ролі кредиту в економіці.
4. Форми кредиту. Особливості банківського кредитування.
5. Позичковий процент. Фактори, що його визначають.
6. Норма позичкового проценту, способи його розрахунку.

Теми рефератів

1. Економічні кризи у сучасних умовах, причини їх виникнення та наслідки.
2. Споживче кредитування, його вплив на розвиток сучасної економіки.
3. Роль та значення іпотечного кредитування, особливості його розвитку в Україні.

Література до розділу

1. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник. / Д.І. Коваленко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 344 с.
2. Вовчак О.Д. Гроші та кредит : навч. посібник (рекоменд. МОН) / О.Д. Вовчак, І.Є. Бучко, З.Р. Костак . – К. : ЦУЛ, 2013 . – 424 с.
3. Банківські операції: підручник / О.В. Дзюблюк, Я.І. Чайковський, Н. Д. Галапуп та ін. ; за ред. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
4. Івасів Б.С. Гроші та кредит: підручник. / Б.С. Івасів. – Тернопіль. – К.:КонДор, 2008. – 528 с.
5. Норма процента / Материал из Википедии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. Назва з екрану.
6. Савлук М. І. Гроші та кредит: підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз та ін. – К.:КНЕУ, 2011. – 589 с.

ТЕМА 8. Кредитна система, її структура.

8.1. Сутність кредитної системи, фактори її появи та розвитку.

8.2. Банківська система, її елементи.

8.3. Небанківські кредитні установи.

8.1. Сутність кредитної системи, її структура.

Кредитна система – це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства [1].

Сучасна кредитна система характеризується двома основними поняттями:

- 1) сукупністю кредитно-розрахункових і платіжних відносин, що базуються на визначених формах і видах кредитування;
- 2) сполученням різних кредитно-фінансових інститутів (банків, страхових компаній, кредитних союзів та ін.), що діють на кредитному ринку і здійснюють акумуляції і мобілізацію грошових ресурсів.

Формування кредитної системи як сукупності кредитних установ визначається характером існуючих в країні кредитних відносин та відповідних їм форм кредиту. На різних етапах суспільного розвитку склад кредитних установ зазнавав змін відповідно до еволюції кредитних відносин, що є тією основою, яка загалом визначає кінцеву структуру кредитної системи.

Етапи такого розвитку (еволюції) можна визначити наступним чином:

- Найпростіші форми кредитних відносин, що реалізуються між кредитором і позичальником без участі посередників. У цих умовах кредитна система відсутня. Однак за такої форми стосунків домінує елемент випадковості в укладенні кожної конкретної кредитної угоди, а також існують протиріччя між розмірами і строками вивільнення коштів у кредитора та відповідними потребами у позичальника, що суттєво гальмує розвиток як кредитних відносин, так і всієї економіки.
- Виникнення посередників, що виконують банківські функції, акумулюючи тимчасово вільні кошти і надаючи їх у позику, а також здійснюючи розрахунки між різними суб'єктами ринкових відносин. Функціонування посередників дозволяє поєднати інтереси кредиторів і позичальників у масштабах економіки в цілому, створити оптимальні умови для руху капіталів і суспільного прогресу. Домінуючою формою кредитних відносин при цьому поступово стає банківський кредит.
- Поява і розвиток спеціалізованих фінансових посередників, що здійснюють обслуговування тих сегментів ринку, які не зайняті банками. Спеціалізація окремих посередників на тих чи інших операціях або

обслуговуванні певних суб'єктів ринку вигідно доповнює кредитну систему, збільшуючи асортимент фінансових послуг, що надаються різними учасниками процесу розширеного відтворення.

- Створення єдиного регулюючого органу кредитної системи – центрального банку, що виконує функції управління процесами організації кредитно-розрахункового і фінансового обслуговування господарства. Даний етап виводить кредитні відносини на якісно новий – регульований рівень, що дозволяє активно використовувати різні інструменти і важелі державного впливу на функціонування кредитного механізму з метою усунення диспропорцій в економіці.

Розглянуті етапи розвитку кредитних відносин і кредитної системи визначили особливості формування її структури в нинішньому виді. І хоча у різних країнах кредитні системи відрізняються за конкретним складом інститутів, їх функціональною спеціалізацією відповідно до національних особливостей, в цілому можна визначити загальну структурну схему побудови кредитної системи та ієрархію її елементів, що є характерними для ринкової економіки.

У складі кредитної системи виокремлюють *дві підсистеми*: *банківську*, тобто сукупність різних банків та інших кредитних установ, котрі функціонують у межах єдиного фінансового механізму, та *небанківську* – сукупність небанківських фінансово-кредитних установ (парабанків), яка охоплює спеціалізовані кредитно-фінансові інститути й поштово-ощадні установи (рис. 7.1) [5, с. 46]. Функціональне розмежування різних ланок кредитної системи об'єктивно зумовлене відмінностями у методах діяльності на фінансовому ринку, способах участі у процесі перерозподілу капіталів та забезпеченні руху коштів між різними суб'єктами ринкових відносин.

Ефективна діяльність кредитної системи у будь-якій країні з ринковою економікою передбачає необхідність ієрархічної побудови її інститутів за *дворівневим принципом*: перший рівень – центральний банк країни; другий рівень – комерційні банки і спеціалізовані кредитно-фінансові інститути. Така структура дозволяє оптимально організувати відносини між різними ланками кредитної системи, забезпечуючи належний рівень координації та регулювання їх діяльності з метою найбільш повного задоволення потреб різних учасників господарського обороту у кредитно-фінансових послугах.

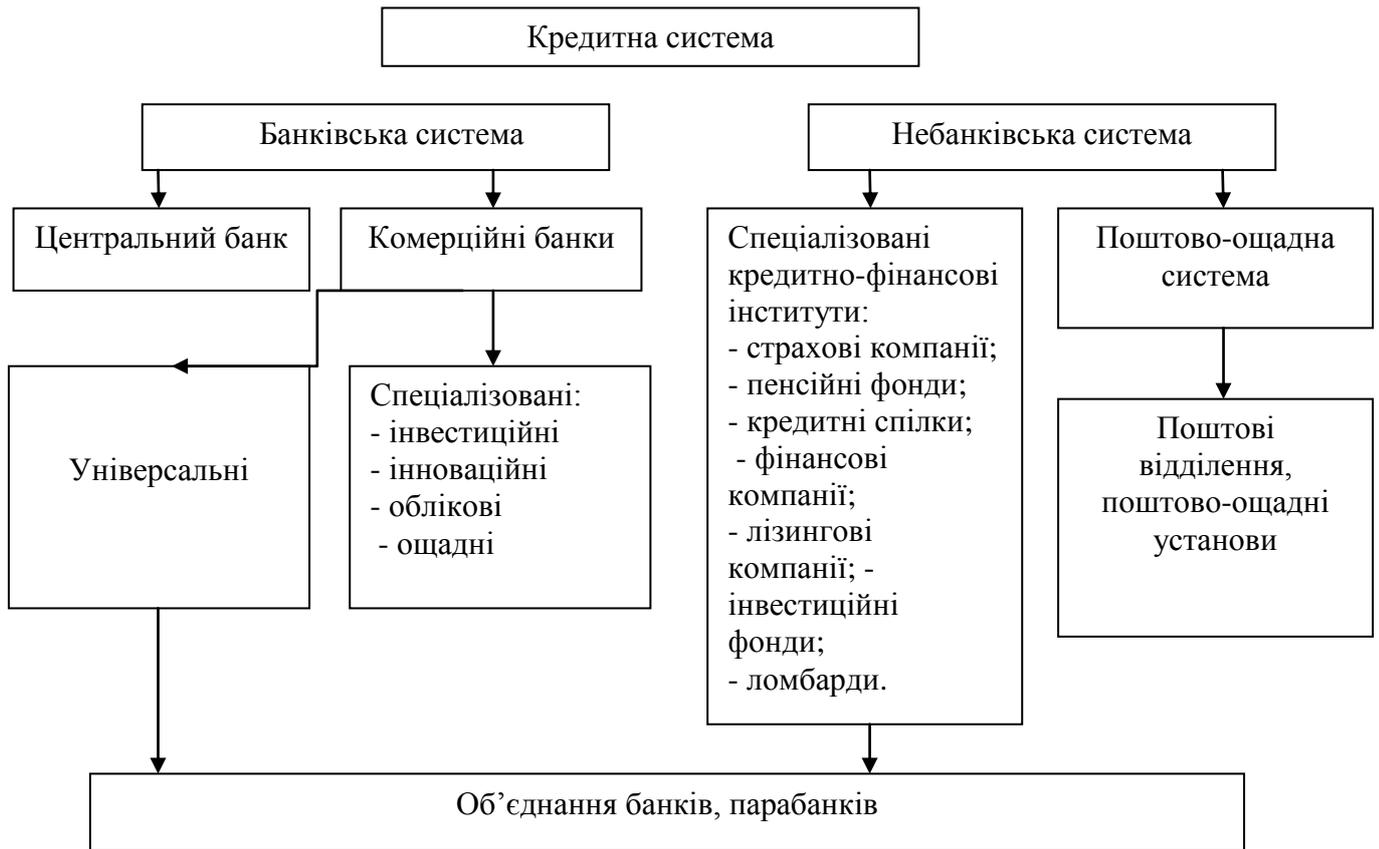

Рис. 7.1. Структура кредитної системи

Щоправда можлива і однорівнева схема організації кредитних установ. Однак така практика у більшій мірі є характерною або для ранніх стадій розвитку кредитної системи, коли відсутній центральний банк, або для країн з адміністративно-командними методами управління господарством, де єдиний державний банк самостійно виконує усі функції кредитної системи. Становлення і розвиток повноцінних ринкових відносин довели неспроможність такої організаційної побудови як в першому, так і у другому випадках.

Дворівнева організація кредитної системи дозволяє ефективно розподілити адміністративно-регулюючі та операційні функції між центральним банком і усіма іншими кредитними інститутами, що забезпечує належний рівень обслуговування усіх суб'єктів ринкових відносин.

Згідно з положеннями Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська система України є дворівневою. Верхній рівень посідає емісійний (центральний) банк з його організаційною структурою. Нижній рівень – неемісійні, базові, ділові банки, клієнтами яких є суб'єкти господарювання, організації, установи, населення.

8.2. Банківська система, її складові.

Основною ланкою кредитної системи є банки, яким належить ключова роль у кредитно-фінансовому обслуговуванні економіки. **Банк** – це особлива установа, що акумулює тимчасово вільні грошові кошти, надає їх в кредит, здійснює розрахунки та інші фінансові операції. Сукупність різних банків, що функціонують в країні, утворює банківську систему, яка є складовою частиною кредитної системи.

Банки – невід’ємна риса сучасного ринкового господарства. Банки, як підприємства особливого роду, забезпечують господарський оборот необхідними платіжними засобами, створюючи умови для організації ділового циклу.

Особливості розвитку кредитної системи в цілому і банківської системи зокрема виявили необхідність у регульованому підході до організації кредитних відносин, що зумовило в кінцевому підсумку поділ усіх банківських установ залежно від ролі і їх функцій на два рівні:

- центральний банк, що реалізує грошово-кредитну і валютну політику уряду, здійснює емісію, управляє офіційними валютними резервами, є банком держави та всіх інших кредитних інститутів;
- комерційні банки, що безпосередньо забезпечують процес кредитно-розрахункового і фінансового обслуговування економіки.

Усі банківські інститути перебувають у тісному взаємозв’язку між собою й утворюють ядро кредитної системи, на яке припадає основне навантаження – фінансово-кредитне обслуговування економіки. У той же час в структурі кредитної системи важливе місце належить спеціалізованим кредитно-фінансовим інститутам, що являють собою окремий небанківський вид кредитних організацій.

Банки є центральною фігурою кредитної систем. Саме через них здійснюються основні посередницькі функції між кредиторами й позичальниками. Існує багато різних видів банків, проте за своїм функціональним призначенням і належністю вони можуть бути зведені у дві великі групи: центральні (федеральні) банки і комерційні банки. В сукупності і взаємодії всі банки складають національну банківську систему.

У центрі банківської системи стоїть центральний банк. Він є емісійним, касовим та резервним центром країни. Більшість країн світу мають один центральний банк, наприклад Англійський банк у Великобританії, Бундесбанк у Німеччині, Національний банк в Україні. У США їх аж дванадцять і утворюють вони центральну федеральну систему. Зумовлено це рядом обставин, характерних саме для США. По-перше, масштабністю країни, по-друге, економічним розмаїттям і великою кількістю комерційних банків, по-третє, політичним компромісом між прибічниками централізації і децентралізації банківської

системи. Але й тут виділяється найголовніший банк – Федеральний резервний банк міста Нью-Йорка. До того ж розвитком сучасних засобів сполучення й транспорту формується тенденція до скорочення федеральних банків.

Другу частину кредитної системи складають комерційні банки та їх відділення. Саме вони здійснюють кредитне обслуговування функціонуючих капіталів і населення. Свій капітал комерційні банки утворюють в основному за рахунок депозитів (вкладів, позичок клієнтів). Основним джерелом банківського прибутку виступає різниця (маржа) між процентом, що береться банком за виданий кредит (позика), і процентом, що сплачується банком за депозитами. Отже, банківський прибуток, як і прибуток торговельного і промислового підприємств, бере свій початок з виробництва.

Засновниками комерційних банків можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. За способом формування статутного фонду комерційні банки можуть створюватися як акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю.

Комерційні банки бувають універсальними й спеціалізованими. Універсальні банки акумулюють грошові кошти населення, підприємств, організацій, здійснюють грошові розрахунки, розміщують кредитні ресурси, надають традиційні банківські послуги, керують грошово-кредитним обігом. Спеціалізовані банки (кооперативні, селянські, іпотечні, інвестиційні, експортно-імпорتنі і т.д.) здійснюють грошово-кредитні операції у вузько спеціалізованих сферах.

Інвестиційні банки здійснюють фінансування капітального будівництва, а також реновацій основного капіталу промислових підприємств, транспорту, зв'язку, житлового, комунального й культурно-побутового будівництва. Особливість інвестиційних банків полягає в тому, що вони не займаються залученням вкладів населення. У Великобританії, ПАР та Сінгапурі подібні інститути називають торговими банками, в Південній Кореї – фірмами з торгівлі цінними паперами, у Франції – діловими банками. Виділення інвестиційних банків в окремий вид призвело до розподілу праці в кредитній сфері, причому в деяких країнах таке виділення закріплене законом.

У сучасних банківських системах інвестиційні банки двох типів. Для першого з них, який є характерним для банківських систем англосаксонського типу, притаманні операції виключно з розміщення й торгівлі цінними паперами. Банки другого типу характерні романо-германських банківських систем. Тут типовими є операції середньострокового та довгострокового кредитування.

Іпотечний банк надає позики під заставу нерухомого майна.

Експортно-імпорتنий банк займається фінансуванням і кредитуванням експортно-імпорتنих постановок товарів та інших операцій.

Нині в Україні банківська система значно випереджає небанківські фінансові установи за обсягом активів, сумою залучених ресурсів, а отже, постає питання витіснення банками небанківських фінансових установ із ринку фінансових послуг. Прикладами ефективнішої порівняно з банками роботи ломбардів або кредитних спілок є мікрокредитування фізичних осіб та підприємців, оскільки вищезазвані установи можуть надавати кредити оперативніше, зі спрощенням процедур і за нижчими ставками [7, с. 145].

8.3. Небанківські кредитні установи

Сучасна економіка характеризується дуже високим рівнем кредитних відносин. Тому кредитна система не обмежується лише банківськими закладами. Окрім банків, кредитними операціями займаються інші поза банківські структури. Одним з могутніх небанківських кредитних інститутів є страхова фірма. За розмірами операцій і активів вони поступаються лише банківським фірмам.

У світовій практиці до парабанків належать:

1. Інвестиційні компанії, фонди (випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам, а на отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній).

2. Лізингові компанії (купують предмети довготривалого кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступового сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна).

3. Факторингові компанії (купують дебіторську заборгованість клієнта, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг).

4. Страхові компанії (утворюються для відшкодування можливих збитків від результатів стихійного лиха, інших несприятливих умов; страхові компанії досі мають значні та стійкі грошові ресурси, які вони вкладають у довгострокові цінні папери з фіксованими строками (в облігації промислових компаній).

5. Пенсійні фонди (недержавні) (утворюються для забезпечення населення коштами в період після виходу на пенсію (виплати пенсій); мають досить значні суми грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств).

6. Фінансові компанії (спеціалізуються на кредитуванні, продажу споживчих товарів та виплат, а також надають комерційні кредити).

7. Ломбарди (надають кредити під заставу рухомого майна, як правило, короткострокові (до трьох місяців) кредити на споживчі цілі).

8. Інші (фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, кредитні товариства, а також взаємні та інші фонди тощо; виконують допоміжну роль у кредитному механізмі, пов'язуючи різні сектори позикових капіталів у єдину систему).

Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій.

Небанківські фінансові установи поділяються на дві групи. Першу складають фінансові інституції банківського профілю з обмеженим колом банківських операцій (лізингові й факторингові компанії, кредитні спілки і товариства, ломбарди, товариства взаємного кредитування, розрахункові (клірингові) центри). До другої групи належать фінансові інституції небанківського спрямування, які, маючи певні фінансові ресурси, здійснюють кредитні операції (страхові компанії, інвестиційні компанії і фонди, пенсійні фонди, фінансові компанії) [4].

Страхові фірми – це акціонерні приватні й державні організації, які страхують населення, майно, комерційні операції, практично все, що пов'язано з людською діяльністю. Але страхуванням діяльність цих фірм не обмежується. Вони займаються також ощадною справою і підприємництвом. Так мобілізовані ними кошти населення вони направляють у кредитні операції, надходження від яких складає більшу частину їхнього прибутку. Наприклад, страхові фірми Англії і США покривають більше як 50% потреби промисловості цих країн у довгострокових кредитах. Вони також вкладають гроші безпосередньо у великі і найбільш прибуткові компанії, володіють великими пакетами високоприбуткових заставних паперів під нерухоме майно, купують облігації державних позик.

У результаті ощадної, фінансової, кредитної, інвестиційної діяльності страхові компанії здійснюють величезний позитивний вплив на функціонування ринкової економіки, тим самим сприяють підвищенню ефективності економічного життя країни.

Поза банківське фінансування довгострокових капіталовкладень у народне господарство здійснюється також через *інвестиційні фонди*. Джерелом утворення інвестиційних фондів залежно від форми власності можуть бути податки й грошові збори, субсидії, позики, обов'язкові і добровільні пожертви підприємств, організацій і населення. Отже, суть інвестиційних фондів зводиться до акумуляції коштів населення і використання їх для нагромадження. Однією з функцій інвестиційних фондів в умовах приватизації державної власності є обслуговування обігу приватизаційних паперів при розміщенні їх населення в об'єкти приватизації.

Інвестиційні фонди мають різноманітні юридичні форми, тобто вони можуть діяти як державні організації, акціонерні товариства, приватні установи. Тому управління ними здійснюється суб'єктами тієї чи іншої організації (концерну,

асоціації) або правлінням, або конкретним громадянином. Як правило головним органом управління є загальні збори, конференція, сесія або конгрес. Фонд здійснює свою діяльність, керуючись статутом.

Утворюються й інші фонди, які займаються акумуляцією грошових коштів та інвестування їх у ті чи інші галузі народного господарства, зокрема, такі відомі у світі, як Міжнародний валютний фонд. Головною їх ознакою є те, що вони являють собою сукупність грошових або інших ресурсів, які знаходяться в розпорядженні тих чи інших асоціацій, об'єднань, підприємств, організацій, державних установ, приватних громадян, призначених для цільового використання. В період вивільнення їх від цільового використання ці кошти використовуються для інвестицій, кредитування, надання послуг, позик з метою їх нагромадження. Звичайно, якщо це не суперечить чинному законодавству.

Кредитна система, залежно від напрямку кредитної діяльності, включає багато структурних розділів, але головною ключовою фігурою є центральний банк.

Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути зосереджують свою діяльність на окремих, як правило невеликих, сегментах ринку фінансових послуг, функціонуючи для певного типу клієнтури або пропонуючи відносно вузький спектр можливих операцій. Діяльність спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів дозволяє заповнити ті ніші на ринку банківських послуг, які з тих чи інших економічних або політико-правових причин залишаються незаповненими банківськими установами.

Окреме місце у складі кредитної системи належить інфраструктурі, що являє собою комплекс засобів, які забезпечують нормальне функціонування інститутів кредитної системи.

Основними елементами цієї інфраструктури є:

- Нормативно-правове забезпечення, що включає систему законів і підзаконних актів, які юридично визначають і регламентують сфери діяльності кредитних інститутів.
- Системи захисту інтересів вкладників банків, що передбачають діяльність спеціалізованих органів страхування депозитів клієнтів під контролем центрального банку, незалежних урядових органів або самих комерційних банків.
- Національні асоціації банків та інших кредитних установ, об'єднаних за функціональними ознаками з метою захисту інтересів своїх членів і встановлення для них основних правил ведення бізнесу, тобто саморегулювання.
- Інформаційне забезпечення, що передбачає наявність спеціалізованих організацій, які виводять рейтинги банків, централізованих систем інформації про клієнтів, публікацію спеціальних видань із статистичними та аналітичними матеріалами про стан грошово-кредитної сфери економіки.

- Розрахункова мережа, що забезпечує врегулювання платіжних зобов'язань між інститутами кредитної системи через електронні засоби зв'язку, клірингові палати, обчислювальні центри, що можуть знаходитись під контролем центрального банку або виступати самостійними організаціями.

- Інкасаторське та охоронне обслуговування кредитних інститутів, що може здійснюватись як самими банками, так і спеціалізованими організаціями.

- Система підготовки кадрів для інститутів кредитної системи, що включає мережу навчальних закладів, які готують спеціалістів для роботи в кредитних установах.

Таким чином, не здійснюючи безпосередньо операцій інститутів кредитної системи, її інфраструктура створює оптимальні умови для виконання банками і небанківськими кредитно-фінансовими інститутами своїх функцій.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів. Розподіл функцій між ланками кредитної системи об'єктивно зумовлений відмінностями в методах і засобах діяльності та різним значенням в процесі відтворення капіталу. Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи, тобто створюють трирівневу структуру: 1) центральний банк; 2) банківський сектор (комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки); 3) спеціалізовані кредитні установи (небанківські кредитно-фінансові посередники): інвестиційні компанії; страхові компанії; ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки; пенсійні та інші фонди.

Роль окремих ланок у кредитній системі не рівнозначна. Головною її ланкою є банківські установи (вони традиційно посідають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, які здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Діяльність комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, кредитування на пільгових умовах малоприбуткових та ризикованих операцій.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність кредитної системи.
2. Проаналізуйте роль центральних банків у сучасній економіці.
3. Розкрийте основні функції комерційних банків.
4. Охарактеризуйте види комерційних банків.
5. Поясніть причини появи та роль небанківських кредитних установ.
6. Розгляньте функції страхових компаній.
7. Розкрийте роль спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів.

Питання для обговорення на практичних заняттях

1. Сутність кредитної системи, її структура.
2. Центральні банки, їх роль та функції .
3. Комерційні банки: види, функції, значення у сучасній економіці.
4. Небанківські кредитні установи: причини їх виникнення та функції.
5. Розвиток кредитної системи України.
6. Роль наднаціональних кредитно-фінансових інституцій.

Темати рефератів

1. Сучасний стан кредитної системи України.
2. Історія виникнення центральних банків, еволюція їх функцій.
3. Небанківська кредитна система в Україні, особливості розвитку у сучасних умовах.

Література до розділу

1. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник. / Д.І. Коваленко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 344 с.
2. Гриневич Ю.М. Стан та перспективи розвитку спеціалізованих кредитно-фінансових установ в Україні / Ю.М. Гриневич, М.Ю. Мироненко. – Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [http:// www.intkonf.org](http://www.intkonf.org)
3. Коцовська Р. Кредитна спілка – ефективна кооперативна установа парабанківської системи / Р. Коцовська // Регіональна економіка. – 2003. – № 2. – с. 154–158.
4. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник / В.М. Опарін . – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
5. Партин Г. Роль небанківських фінансових посередників у фінансуванні інноваційного розвитку / Г. Партин, О. Тивончук // Вісник НБУ. – 2005. – № 5. – С. 46-51.
6. Підсумки розвитку ринків небанківських фінансових послуг України за 9 місяців 2008 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/929.html>. Назва з екрану.
7. Свердел М.О. Небанківські фінансові установи на фінансовому ринку України / М.О. Свердел // Фінанси України. — № 2. — 2003. — С. 145–147.
8. Щетинін А.І. Гроші та кредит: підручник / А.І. Щетинін.– Видання 3-тє, перероблене та доповнене. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 432 с.
9. Арістова А.М. Аналіз діяльності небанківських фінансових установ / А.М. Арістова // Фінанси України. – № 12. – 2004. – с. 77–82.